

Nooit meer dezelfde

Nooit meer dezelfde

Gevolgen van misdrijven voor slachtoffers

Willemijn Lamet
Karin Wittebrood

Sociaal en Cultureel Planbureau
Den Haag, februari 2009

Het Sociaal en Cultureel Planbureau is ingesteld bij Koninklijk Besluit van 30 maart 1973.

Het Bureau heeft tot taak:

- a wetenschappelijke verkenningen te verrichten met het doel te komen tot een samenhangende beschrijving van de situatie van het sociaal en cultureel welzijn hier te lande en van de op dit gebied te verwachten ontwikkelingen;
- b bij te dragen tot een verantwoorde keuze van beleidsdoelen, benevens het aangeven van voor- en nadelen van de verschillende wegen om deze doeleinden te bereiken;
- c informatie te verwerven met betrekking tot de uitvoering van interdepartementaal beleid op het gebied van sociaal en cultureel welzijn, teneinde de evaluatie van deze uitvoering mogelijk te maken.

Het Bureau verricht zijn taak in het bijzonder waar problemen in het geding zijn die het beleid van meer dan één departement raken. De minister van Volksgezondheid, Welzijn en Sport is als coördinerend minister voor het sociaal en cultureel welzijn verantwoordelijk voor het door het Bureau te voeren beleid. Omtrent de hoofdzaken van dit beleid treedt de minister in overleg met de minister van Algemene Zaken, van Justitie, van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, van Financiën, van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer, van Economische Zaken, van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit, van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.

© Sociaal en Cultureel Planbureau / WODC, Den Haag 2009

SCP-publicatie 2009/1

Zet- en binnenwerk: Textcetera, Den Haag

Figuren: Mantext, Moerkapelle

Vertaling samenvatting: Julian Ross, Carlisle, Engeland

Omslagontwerp: Bureau Stijlzug, Utrecht

Omslagillustratie: © Marc Deville / Hollandse Hoogte

ISBN 978-90-377-0402-0

NUR 740

Dit rapport is gedrukt op chloorvrij papier.

Voorzover het maken van reprografische verveelvoudigingen uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16h Auteurswet 1912 dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.repro-recht.nl). Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (art. 16 Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

Sociaal en Cultureel Planbureau

Parnassusplein 5

2511 VX Den Haag

Telefoon (070) 340 70 00

Fax (070) 340 70 44

Website: www.scp.nl

E-mail: info@scp.nl

Inhoud

Voorwoord	7	
1	<i>Gevolgen van misdrijven</i>	9
1.1	Inleiding	9
1.2	Misdrijven en hun gevolgen	9
1.3	Doelstelling en onderzoeksvragen	10
1.4	Opzet van het onderzoek	10
2	<i>Gevolgen van misdrijven: overzicht van de literatuur</i>	12
2.1	Inleiding	12
2.2	Werkwijze bij het literatuuronderzoek	12
2.3	Gevolgen van misdrijven blijktens algemene studies	14
2.4	Gevolgen van fysiek geweld door niet-gezinsleden	15
2.5	Gevolgen van seksueel geweld door niet-gezinsleden	17
2.6	Gevolgen van stalking (belaging)	19
2.7	Gevolgen van geweld door partner	21
2.8	Gevolgen van geweld tegen kinderen	23
2.9	Gevolgen van vermogensmisdrijven	25
2.10	Gevolgen voor nabestaanden van slachtoffers van dodelijk geweld	27
2.11	Tot slot	29
	Noten	31
3	<i>Gevolgen ervaren door de Nederlandse bevolking</i>	32
3.1	Inleiding	32
3.2	Gebruikte gegevens	32
3.3	Algemeen beeld van de emotionele gevolgen	34
3.4	Emotionele problemen en kenmerken van het delict	36
3.5	Emotionele problemen en kenmerken van het slachtoffer	42
3.6	Emotionele problemen en sociale invloeden	43
3.7	Belang van kenmerken van het delict en het slachtoffer	45
3.8	Tot slot	48
	Noten	49
4	<i>Ervaringen van geïnterviewde slachtoffers</i>	50
4.1	Inleiding	50
4.2	Selectie van de slachtoffers	50
4.3	Slachtoffers van mishandeling en bedreiging	52
4.4	Slachtoffers van inbraak	64

4.5	Tot slot	69
	Noot	71
5	Samenvatting en conclusies	76
	Summary	81
Bijlagen (te vinden via www.scp.nl bij het desbetreffende rapport)		
A	Methode van literatuurverzameling	
B	Samenvatting van literatuur	
C	Lijst van gespreksonderwerpen	
	Literatuur	86
	Publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau	91

Voorwoord

De laatste jaren is er in Nederland steeds meer aandacht voor de bejegening van slachtoffers. Het ministerie van Justitie voert beleid om slachtoffers van criminaliteit ondersteuning te bieden. Het ministerie heeft echter meer inzicht nodig in de gevolgen van misdrijven voor slachtoffers of hun nabestaanden. Het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) heeft daarom – op verzoek van het Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum (WODC) – onderzoek gedaan naar deze gevolgen.

De auteurs willen graag de leden van de begeleidingscommissie bedanken voor hun constructieve inbreng: dr. Roland Friele (NIVEL, voorzitter), drs. Helga Ezendam (ministerie van Justitie), drs. Irene Fros (Politie Nederland), drs. Frank Hengeveld (Slachtofferhulp Nederland) en – namens de opdrachtgever – drs. Annemarie ten Boom.

Daarnaast is veel dank verschuldigd aan de zeventien slachtoffers die bereid waren uitgebreid te praten over de gevolgen van het misdrijf dat hen is overkomen. Deze interviews zijn gehouden door het onderzoeksinstituut IVO. We zijn drs. Madelon Stoele en drs. Agnes van der Poel zeer erkentelijk voor de enthousiaste wijze waarop zij het kwalitatieve onderdeel van het onderzoek hebben uitgevoerd.

Prof. dr. Paul Schnabel
Directeur SCP

1 Gevolgen van misdrijven

1.1 Inleiding

In 2008 werden in Nederland bijna 5,2 miljoen mensen het slachtoffer van criminaliteit (CBS 2008). De meeste van hen kregen te maken met diefstal of vernieling, maar ook geweld kwam regelmatig voor. Deze bevindingen zijn vrij stabiel over de tijd. Dat betekent dat jaarlijks bijna 30% van de bevolking het slachtoffer is van criminaliteit. Bij het merendeel van de gerapporteerde criminaliteit is gelukkig nauwelijks sprake van lichamelijk letsel of materiële schade en zijn de delicten vooral ‘lastig’ voor de betrokkenen (Wittebrood 2006). Toch is er ook een groep slachtoffers die met ernstige gevolgen van criminaliteit kampen.

De belangstelling voor slachtoffers is de laatste decennia wereldwijd aanzienlijk toegenomen. Door internationale regelingen bij de Verenigde Naties en de Raad voor Europa zijn ‘basisrechten’ voor slachtoffers tegenwoordig algemeen erkend. Ook in Nederland is de laatste jaren steeds meer aandacht voor de bejegening van slachtoffers. Het ministerie van Justitie voert beleid om slachtoffers van criminaliteit ondersteuning te verlenen. In een recente beleidsdoorlichting is geconstateerd dat een groot aantal slachtoffers de gevolgen van het delict zelf te boven komt, maar dat niet ieder slachtoffer in staat is op elk gebied even adequaat met de gevolgen om te gaan (ministerie van Justitie 2007). In de afgelopen jaren is steeds meer aandacht gekomen voor de noodzaak slachtoffers van misdrijven geestelijk en materieel hulp te verlenen bij het verwerken van wat hen is overkomen. Ons onderzoek richt zich op het verkrijgen van inzicht in de gevolgen die slachtoffers van misdrijven ondervinden.

1.2 Misdrijven en hun gevolgen

Vaak veronderstelt men een direct verband tussen de ernst van een misdrijf en de ernst van de gevolgen: hoe ernstiger het misdrijf, hoe ernstiger de gevolgen. De ernst van een misdrijf wordt vaak beoordeeld naar de mate waarin geweld is gebruikt of de lichamelijke integriteit is geschonden. Met name zeden- en geweldsmisdrijven vormen in maatschappelijk en juridisch opzicht ernstige gebeurtenissen.

De vraag is evenwel wat de gevolgen zijn van misdrijven die op het eerste gezicht minder ernstig lijken. Het is bijvoorbeeld heel goed mogelijk dat een strafrechtelijk niet zo ernstig misdrijf voor het slachtoffer toch serieuze gevolgen heeft. Slachtoffers kunnen te maken krijgen met lichamelijke, financiële, sociale en psychologische gevolgen die bovendien soms pas op langere termijn duidelijk worden. Verder moeten we ons realiseren dat de gevolgen van een misdrijf niet alleen afhankelijk zijn van de kenmerken van het misdrijf zelf. Ook demografische en sociaaleconomische kenmerken en psychologische eigenschappen van het slachtoffer zijn relevant.

Het is dus belangrijk om de gevolgen van een misdrijf te scheiden van het misdrijf zelf. We hebben daarom ons onderzoek gericht op de gevolgen van uiteenlopende misdrijven en ons niet bij voorbaat beperkt tot de (juridisch) ernstige.

1.3 Doelstelling en onderzoeksvragen

Dit onderzoek heeft als doel meer inzicht te krijgen in de gevolgen van misdrijven voor slachtoffers en hun nabestaanden. Dat is nodig om de juiste hulp en steun aan slachtoffers en hun nabestaanden te kunnen bepalen. We beantwoorden daarom de volgende onderzoeksvragen:

- 1 Welke gevolgen van misdrijven ondervinden slachtoffers en hun nabestaanden?
- 2 Op welke termijn doen die gevolgen zich voor?
- 3 Hoe groot is de groep slachtoffers met ernstige gevolgen?

We richten ons op de ervaringen van de ‘gewone’ burger die slachtoffer is geworden van criminaliteit. ‘Slachtoffers’ zijn in deze studie individuele burgers die getroffen zijn door misdrijven, gepleegd door andere burgers. De misdrijven betreffen vooral gewelddelicten (zoals mishandeling, bedreiging, verkrachting, moord), diefstallen (zoals inbraak, zakkenrollerij, beroving, diefstal van auto), vernielingen van private goederen en verkeersmisdrijven. Overigens komen de gevolgen voor nabestaanden van slachtoffers in dit onderzoek beperkt aan de orde, omdat hiernaar in opdracht van het WODC een afzonderlijk langlopend onderzoek wordt uitgevoerd.

1.4 Opzet van het onderzoek

We beginnen deze studie met een uitgebreid literatuuroverzicht van Nederlandse en internationale wetenschappelijke studies naar de gevolgen voor slachtoffers van misdrijven (hoofdstuk 2). Ook komen hierin de gevolgen voor nabestaanden van slachtoffers van dodelijk geweld aan de orde. De gevolgen voor nabestaanden komen alleen in het literatuuronderzoek aan bod.

Vervolgens concentreren we ons op de Nederlandse slachtoffers door gegevens uit slachtofferenquêtes te analyseren (hoofdstuk 3). We maken gebruik van de slachtofferenquêtes van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) over de periode 1997-2004. Met deze gegevens krijgen we beperkt zicht op de ondervonden gevolgen en dan alleen op de korte termijn. Een belangrijke meerwaarde van deze gegevens is dat we samenhangen kunnen laten zien tussen de gevolgen enerzijds en de kenmerken van het misdrijf en van het slachtoffer anderzijds. Bovendien kunnen we de mate waarin gevolgen voorkomen inschatten.

We vullen de resultaten uit de literatuurstudie en de slachtofferenquêtes aan met zeventien interviews met slachtoffers van mishandeling en bedreiging en van inbraak (hoofdstuk 4). Deze interviews waren erop gericht zoveel mogelijk de gevolgen voor

slachtoffers in kaart te brengen. We hebben er naar gestreefd slachtoffers te interviewen die minimaal een jaar geleden met het misdrijf geconfronteerd waren, zodat we niet alleen zicht krijgen op de gevolgen, maar ook op de termijn waarop die zich voordoen.

In hoofdstuk 5 vatten we de belangrijkste bevindingen samen.

2 Gevolgen van misdrijven: overzicht van de literatuur

2.1 Inleiding

Dit hoofdstuk geeft een overzicht van de wetenschappelijke literatuur over de gevolgen van misdrijven voor slachtoffers en hun nabestaanden. Deze literatuur is afkomstig uit verschillende onderzoeksgebieden, zoals de psychologie, de geneeskunde en de sociologie. Het doel is om zo volledig mogelijk het spectrum aan gevolgen van misdrijven in kaart te brengen. Bovendien willen we graag inzicht krijgen in de mate waarin deze gevolgen voorkomen.

Na de toelichting op de werkwijze bij het literatuuronderzoek bespreken we allereerst een aantal studies die de gevolgen voor de slachtoffers van verschillende delicten vergelijken. Daarna behandelen we studies naar de gevolgen van afzonderlijke delicten. Achtereenvolgens zijn dat fysiek geweld door niet-gezinsleden, seksueel geweld door niet-gezinsleden, stalking, geweld door de partner, geweld tegen kinderen en vermogensdelicten (beroving en woninginbraak). Vervolgens bespreken we studies naar de gevolgen voor nabestaanden van mensen die door geweld om het leven zijn gekomen. We eindigen het hoofdstuk met de belangrijkste conclusies.

2.2 Werkwijze bij het literatuuronderzoek

We hebben gebruik gemaakt van (elektronische) literatuurbestanden, aangevuld met informatie van relevante websites. De studies moesten betrekking hebben op een of meer gevolgen van criminaliteit voor slachtoffers. Op basis van titel en samenvatting is een eerste selectie gemaakt. Wanneer de publicatie relevant leek is de volledige publicatie opgezocht. We hebben afzonderlijk in het Nederlands en het Engels gezocht en hebben daarbij algemene zoektermen gebruikt, zoals slachtoffer* of victim* en gevolg* of effect*. Ook hebben we specifiek gezocht op bepaalde delicten en gevolgen. De precieze zoekstrategie is beschreven in bijlage A (alle bijlagen zijn te vinden op www.scp.nl bij het desbetreffende rapport). Verder hebben we gebruik gemaakt van de 'sneeuwbalmethode' door via de literatuurlijsten van gevonden studies weer andere relevante publicaties te achterhalen.

In totaal zijn 205 relevante publicaties gevonden. We hebben eerst gekeken of er een literatuurstudie beschikbaar was of een andere publicatie waarin veel literatuur gebruikt is. Vervolgens is nagegaan of er nog andere publicaties over het onderwerp beschikbaar waren die aanvullend zijn. Bij de beschrijving van de bevindingen geven we de meeste waarde aan conclusies die gebaseerd zijn op meta-evaluaties en op studies met representatieve steekproeven. Ook literatuuroverzichten vormen een belangrijke bron in dit hoofdstuk. Studies onder een kleine of selectieve groep slachtoffers hebben we vooral gebruikt als ze duidelijk een meerwaarde hadden ten

opzichte van de andere studies, bijvoorbeeld omdat gevolgen naar voren kwamen die nog niet aan de orde waren geweest. Bij de bespreking van de bevindingen vermelden we of ze generaliseerbaar zijn. Verder zullen we, wanneer dit relevant is, ook aandacht besteden aan de tijdgeest waarin studies zijn uitgevoerd. Zo werd geweld binnen het huwelijk in de jaren zeventig heel anders gezien dan tegenwoordig.

Op de verkregen studies is een beperkte inhoudsanalyse uitgevoerd, samengevat in bijlage B, die tevens gegevens bevat over welke slachtoffers (bijvoorbeeld van verkrachting) en welke gevolgen (bijvoorbeeld psychisch of sociaal) zijn onderzocht en over welke termijn (kort, middellang of lang). Uit deze inhoudsanalyse blijkt dat het overgrote deel van de studies afkomstig is uit de Verenigde Staten, maar er is ook het een en ander uit Australië en Europa. Dit komt deels doordat we uitsluitend met Engelse en Nederlandse zoektermen hebben gewerkt, wat anderstalige studies buiten het bereik van dit literatuuroverzicht houdt. Bevindingen uit andere landen zijn niet zonder meer vergelijkbaar met die uit Nederland. Zo kent de Verenigde Staten een ziektekostensysteem waarin slachtoffers met lichamelijk letsel door hoge en niet gedekte medische kosten ernstig in de problemen kunnen komen, terwijl dit in Nederland niet snel zal gebeuren. Ook culturele verschillen kunnen een rol spelen. In sommige landen speelt schaamte een grotere rol dan in andere landen. Als we veronderstellen dat verschillen tussen landen relevant zijn voor de interpretatie van de bevindingen voor de Nederlandse situatie, vermelden we dat in de tekst.

Bij de bespreking van de onderzoeksbevindingen onderscheiden we vier hoofdcategorieën van gevolgen, namelijk lichamelijke, psychische/emotionele, sociale/gedragsmatige en financiële. Dit is een gebruikelijke indeling (zie Newburn 1993; Ruback en Thomson 2001; Menard 2002). Uiteraard kunnen er ook juridische gevolgen zijn, maar die maken geen deel uit van dit onderzoek. Met uitzondering van de directe lichamelijke gevolgen kunnen de genoemde gevolgen ook gelden voor de nabestaanden van slachtoffers. We lichten de vier hoofdcategorieën kort toe.

- Lichamelijke gevolgen: slachtoffers kunnen te maken krijgen met lichamelijk letsel dat direct gekoppeld is aan het misdrijf zelf (zoals mishandeling). Slachtofferervaringen kunnen ook leiden tot (het verergeren van) meer algemene gezondheidsproblemen.
- Financiële gevolgen: financiële gevolgen van een misdrijf kunnen direct of indirect zijn. De directe kosten hebben te maken met de waarde van de gestolen of beschadigde eigendommen of met de kosten voor medische zorg. Een indirect financieel gevolg is bijvoorbeeld inkomensderving.
- Psychische/emotionele gevolgen: slachtoffers kunnen uiteenlopende emotionele reacties vertonen als gevolg van hun slachtofferervaringen. Soms kan dat leiden tot een posttraumatisch stresssyndroom (PTSS).
- Sociale/gedragsmatige gevolgen: zij kunnen een direct gevolg zijn van het delict, zoals verminderde sociale activiteiten door lichamelijk letsel. Ook kunnen slachtoffers hun levensstijl aanpassen, bijvoorbeeld door vermijdingsgedrag te vertonen. In ernstiger situaties kunnen ook scheiding, verhuizing of werkloosheid het gevolg zijn.

Uit onderzoek blijkt dat de gevolgen van slachtofferschap zich op verschillende momenten kunnen manifesteren (Cook et al. 1999; Macmillan 2001). Op basis van een aantal studies zijn Norris en Kaniasty (1991) tot de indeling gekomen van gevolgen op korte, middellange en lange termijn. Die indeling nemen wij over. Gevolgen op korte termijn manifesteren zich direct na het delict tot ongeveer drie maanden daarna, gevolgen op middellange termijn tussen drie maanden en een jaar na het misdrijf en gevolgen op lange termijn na meer dan een jaar of langer dan een jaar.

2.3 *Gevolgen van misdrijven blijktens algemene studies*

We bespreken nu studies die zich baseren op representatieve steekproeven onder de bevolking. Dat betekent dat we slachtoffers kunnen vergelijken met niet-slachtoffers, dat we de gevolgen van bepaalde misdrijven met elkaar kunnen vergelijken en dat vaak duidelijk wordt in welke mate de verschijnselen voorkomen.

In de Verenigde Staten is een uitgebreide longitudinale studie onder slachtoffers van criminaliteit gehouden: drie, negen en vijftien maanden na het delict (Norris en Kaniasty 1991, 1992 en 1994). Uit een random steekproef in Kentucky werden slachtoffers van geweldmisdrijven en van vermogensdelicten vergeleken met niet-slachtoffers. Hoewel verwacht werd dat de aanvankelijk vaak heftige reacties drie maanden na het delict wel verminderd zouden zijn, is gebleken dat ongeveer een vijfde van de slachtoffers dan nog psychische effecten ervaart zoals angst, depressie, vijandigheid jegens anderen en psychosomatische¹ klachten. Slachtoffers van geweld en van vermogensdelicten laten ongeveer gelijke symptomen zien, maar bij geweldslachtoffers zijn deze sterker aanwezig. Slachtoffers laten drie tot negen maanden na het misdrijf aanzienlijke verbeteringen in hun situatie zien, maar daarna niet meer. Over alle drie de meetmomenten ervaren de slachtoffers meer psychische problemen dan niet-slachtoffers. Dit verschil blijft bestaan, ook na controle voor demografische verschillen voordat het misdrijf plaatsvond.

In Nederland hebben Denkers en Winkel (1998) onderzoek gedaan naar welbevinden en angst onder slachtoffers van vermogensdelicten en van gewelddelicten. Ruim 5000 respondenten kregen twee weken, een maand en twee maanden na het misdrijf vragenlijsten over hun algemene welbevinden en angstgevoelens voorgelegd. Deze vragenlijsten zijn ook aan niet-slachtoffers voorgelegd. Slachtoffers rapporteerden een lagere mate van algemeen welbevinden en meer angst voor vreemden dan niet-slachtoffers. Denkers en Winkel concluderen dat geweldslachtoffers meer emotionele gevolgen ervaren dan slachtoffers van vermogensdelicten, maar groot zijn de verschillen niet. Ook Davis et al. (1996) hebben de kortetermijngevolgen van vermogensdelicten zoals inbraak en beroving zonder geweld en van gewelddelicten zoals mishandeling onderzocht. Zij kwamen tot de conclusie dat er een maand na het misdrijf geen verschillen zijn in psychische gesteldheid tussen slachtoffers van geweld en slachtoffers van vermogensdelicten. Ook uit recent onderzoek op basis van meerjarige slachtofferenquêtes in het Verenigd Koninkrijk blijkt dat een jaar na het misdrijf geen verschillen in geschoktheid of de ernst van andere emotionele

gevolgen waar te nemen zijn (Shapland en Hall 2007). Vergeleken met bijvoorbeeld het onderzoek van Norris en Kaniasty is dit opvallend, omdat hierin juist naar voren kwam dat bij slachtoffers van geweldsmisdrijven de psychische klachten groter waren dan bij slachtoffers van vermogensmisdrijven.

Britt (2001) heeft onderzoek gedaan naar de consequenties van slachtofferschap van geweldsmisdrijven en vermogensdelicten op de gezondheid. Gegevens van een telefonische enquête onder 2430 random gekozen respondenten wezen uit dat slachtofferschap een negatieve invloed heeft op gezondheid, ook als er gecontroleerd wordt voor demografische kenmerken. Slachtoffers van geweld rapporteren een lagere waargenomen gezondheid dan niet-slachtoffers, en dat is sterker het geval bij jongere slachtoffers dan bij oudere slachtoffers. Ook slachtoffers van vermogensdelicten voelen zich minder gezond, maar bij hen is het verband met de leeftijd waarop zij slachtoffer werden omgekeerd. Vooral oudere slachtoffers van vermogensdelicten rapporteerden een slechtere gezondheid. Slachtoffers hebben meer dan twee keer zo vaak medische hulp gezocht als niet-slachtoffers.

Behalve met emotionele en lichamelijke gevolgen kunnen slachtoffers ook te maken krijgen met sociale en financiële gevolgen. Hierover is één vergelijkende studie tussen slachtoffers van verschillende delicten bekend: een Nederlandse studie uit de jaren zeventig. In deze uitgebreide driedelige studie gaat Smale (1977, 1980, 1984) in op de materiële en de immateriële schade die slachtoffers van ernstige geweld- en vermogensdelicten oplopen. Door de wijze van selecteren² van de slachtoffers hadden alleen de geweldslachtoffers lichamelijke gevolgen en alleen de vermogensslachtoffers directe financiële gevolgen (die niet meer te vergelijken zijn met de huidige situatie), maar interessant is dat er ook gekeken is naar indirecte financiële gevolgen. Zo komt inkomensschade, door bijvoorbeeld een andere baan of minder kunnen werken, veel vaker voor bij geweldslachtoffers dan bij vermogensslachtoffers. De laatste groep heeft voornamelijk vervangingsschade of vernielingschade. Smale heeft ook gekeken naar gedragsmatige gevolgen. Een derde van de vermogensdelictslachtoffers besteedt na een misdrijf meer aandacht aan preventie, versus een tiende van de geweldslachtoffers. Preventie kan bijvoorbeeld zijn extra sloten plaatsen op de deur of zoveel mogelijk vermijden om alleen de straat op te gaan. Andere vergelijkende studies kijken niet of nauwelijks naar sociale of financiële gevolgen. Dugan (1999) heeft de hypothese dat slachtoffers vaker verhuizen dan niet-slachtoffers onderzocht door de longitudinale gegevens van een onderzoek onder 22.375 Amerikaanse huishoudens te analyseren. Daaruit bleek dat de kans op verhuizen ongeveer een kwart groter is als mensen slachtoffer zijn geworden van een delict. Slachtoffers van geweld verhuizen niet vaker dan slachtoffers van vermogensdelicten.

2.4 *Gevolgen van fysiek geweld door niet-gezinsleden*

Onderzoek naar de gevolgen van fysiek geweld is over het algemeen gericht op de zwaardere vormen van mishandeling (Cook et al. 1999). Volgens een uitgebreide

literatuurstudie van Maguire (1991) zijn de meeste lichamelijke verwondingen als gevolg van fysiek geweld aan het gezicht, zoals blauwe plekken of een gebroken neus of tanden. Door littekens worden slachtoffers soms blijvend herinnerd aan het incident. Afhankelijk van het onderzoek dat men raadpleegt blijkt dat tussen de 7% en 20% van de slachtoffers van geweld blijvende lichamelijke gevolgen overhoudt. Andersoortige lichamelijke gevolgen zijn indirect het gevolg van een misdrijf. Bijna alle slachtoffers geven aan in meer of mindere mate last te hebben van slapeloosheid, vermoeidheid of lusteloosheid, verlies van eetlust, hoofdpijn, spierspanning, misselijkheid of verminderd libido.

De gezondheidsgevolgen van mishandeling op de langere termijn zijn onderzocht door Britt (2001) door de gegevens uit een grootschalige gezondheidsenquête onder 2430 inwoners uit Illinois te analyseren. De slachtoffers van mishandeling rapporteren een lagere algemene gezondheid en fysiek welbevinden dan mensen die geen slachtoffer zijn geweest, ook als er voor uiteenlopende kenmerken wordt gecontroleerd. Ook laat Britt zien dat hoe jonger het slachtoffer ten tijde van het geweld was, hoe groter de gevolgen voor de ervaren gezondheid zijn.

Aanzienlijk meer onderzoek is gedaan naar de psychische gevolgen van fysiek geweld. Uit een Noors onderzoek onder 138 slachtoffers die aangifte van mishandeling hebben gedaan bij de politie is gebleken dat ongeveer een derde een posttraumatische stressstoornis (PTSS)³ ontwikkeld heeft (Johansen et al. 2006). Bijna de helft van de slachtoffers voelt zich bovendien angstig en voldoet aan de criteria voor een depressie. De onderzoekers concluderen dat er geen duidelijk verband is tussen de ernst van de mishandeling (in termen van lichamelijke letsels) en de ernst van de psychische gevolgen. Wel is het waarschijnlijk dat de wijze waarop slachtoffers reageren kort na de gebeurtenis van invloed is op de psychische gevolgen op langere termijn: slachtoffers die vlak na het incident grote emotionele impact ondervinden, ervaren na zes maanden vaak PTSS en depressie. Een Deens onderzoek (Elklit en Brink 2003) naar acute stressstoornis (ASS) bevestigt deze opeenvolging van gevolgen. Slachtoffers die een heftige reactie op de gebeurtenis vertonen, hebben op de langere termijn meer kans op PTSS. In een recente Franse studie van Jehel en collega's (2006) naar 69 slachtoffers van mishandeling en agressie is gevonden dat ernstige verwondingen vaak samengaan met angst en depressie. Dit lijkt in tegenspraak met de bevindingen van de studie van Johansen en zijn collega's. Een mogelijke verklaring is dat de Franse studie direct na de gebeurtenis plaatsvond (binnen twee weken) en de Noorse studie enkele maanden na het voorval (maximaal een half jaar).

Naast immateriële gevolgen krijgen slachtoffers van fysiek geweld vaak te maken met financiële gevolgen, zo blijkt uit de literatuurstudie van Maguire (1991). Ongeveer de helft van de slachtoffers heeft volgens deze studie financieel verlies geleden ten gevolge van het incident. Zij rapporteerden meestal een verlies aan inkomen en medische of andere kosten. Andere financiële gevolgen kwamen voort uit verhuizing of verandering van baan. De belangrijkste reden voor dergelijke veranderingen is dat slachtoffers zich onveilig zijn gaan voelen of steeds met de gebeurtenissen geconfronteerd worden in de omgeving waar het geweld heeft plaatsgevonden. Ongeveer

10% van de slachtoffers rapporteerde financiële gevolgen door verandering van baan of woonomgeving.

Uit de meeste studies blijkt dat slachtoffers van geweld in meer of mindere mate emotionele en lichamelijke gevolgen ervaren. Hierbij moet als kanttekening geplaatst worden dat de meeste studies zich richten op mensen die schade ondervonden en dat slachtoffers zonder verwondingen soms uitgesloten werden van deelname aan het onderzoek. De samenhang tussen de verschillende gevolgen is weinig onderzocht. Over de ernst van de verwondingen als voorspeller voor de psychische klachten bestaat nog geen eenduidigheid. Wel is duidelijk dat psychische klachten op korte termijn een goede voorspeller zijn voor psychische klachten op de langere termijn. Gedragmatige gevolgen van geweld zijn nauwelijks onderzocht, net als de gevolgen voor werk en gezin.

2.5 *Gevolgen van seksueel geweld door niet-gezinsleden*

Seksueel geweld kan vergaande gevolgen hebben voor de slachtoffers. Toch is dat lange tijd niet onderkend, vooral doordat ongewenst seksueel gedrag niet altijd als geweld werd gezien (Bennice et al. 2003). Gedwongen seksuele handelingen werden soms opgevat als 'schending van de openbare orde' of 'aantasting van de zedelijkheid' (Becker et al. 1979). Bij aanranding of verkrachting worden tegen de wil van het slachtoffer seksuele handelingen (met lichamenlijk geweld of onder psychische druk) verricht. Het meeste onderzoek naar de gevolgen van seksueel geweld is gedaan naar vrouwelijke slachtoffers, al zijn er inmiddels ook onderzoeken naar mannelijke slachtoffers (Rentoul en Appleboom 1997).

Een aanranding of een verkrachting heeft vaak grote gevolgen voor het slachtoffer. Temple en haar collega's (2007) laten in een studie naar de gezondheid van 835 slachtoffers van gewelddelicten zien dat slachtoffers van verkrachting twee keer zo vaak voldoen aan de criteria voor PTSS als slachtoffers van andere ernstige gewelddelicten. Ook rapporteren ze meer stress. Er lijkt weinig verschil te zijn tussen slachtoffers van verkrachting of slachtoffers van een serieuze poging daartoe. Becker (1982) concludeert op basis van twintig interviews met slachtoffers van verkrachting en twintig slachtoffers van poging tot verkrachting eveneens dat de psychische gevolgen op de lange termijn nauwelijks verschillen tussen beide groepen. Bij de meeste onderzoeken is alleen naar slachtoffers van daadwerkelijke aanranding of verkrachting gekeken. Al in een onderzoek uit 1985 van Santiago en collega's kwam naar voren dat vrouwen die slachtoffer zijn geworden van deze misdrijven zich angstig en onveilig voelen en minder zelfvertrouwen rapporteren. Uit een literatuuronderzoek van Koss en collega's (1991) blijkt dat de emotionele gevolgen van verkrachting vaak overweldigender en langduriger zijn dan de medische en financiële consequenties. Het eerste jaar bezoeken slachtoffers in 15% tot 24% van de gevallen vaker een dokter dan het jaar voor het misdrijf, vergeleken met 2% toename in doktersbezoeken door niet-slachtoffers. Na een jaar was het aantal doktersbezoeken van

slachtoffers vergeleken met niet-slachtoffers weer gelijk. Meer dan een jaar na het misdrijf bezochten slachtoffers wel vijf keer zo vaak een psychiater of psycholoog. Slachtoffers rapporteerden dan ook een breed scala aan psychische gevolgen. Ongeveer 90% rapporteerde bijvoorbeeld angst, suïcidale gedachten, seksuele problemen, minder zelfvertrouwen, depressie, chronische pijnklachten en drugs- of alcoholmisbruik. De onderzoekers geven aan dat er meestal weinig directe financiële gevolgen zijn voor slachtoffers van verkrachting.

Uit onderzoek naar het middelengebruik van slachtoffers van seksueel geweld onder 8000 Amerikaanse respondenten blijkt dat vooral vrouwelijke slachtoffers die tot een etnische minderheid behoren meer drank en drugsgebruik rapporteren als consequentie van seksueel geweld (Kaukinen 2002).

Andere langdurige of blijvende consequenties van seksueel geweld die in veel studies genoemd worden maar waar weinig cijfers over bekend zijn, zijn zwangerschap of geslachtsziekten. Gezondheidsstudies wijzen erop dat het moeilijk te bepalen is of zwangerschap en seksueel overdraagbare aandoeningen het resultaat zijn van de verkrachting of van vrijwillige seksuele omgang. Holmes en zijn collega's (1996) schatten op basis van een onderzoek onder 90 Amerikaanse slachtoffers van verkrachting dat het risico op zwangerschap en geslachtsziekten beide ongeveer 5% bedragen.

Uit een literatuuronderzoek van Ullman (2004) naar de relatie tussen seksueel misbruik van vrouwen en zelfmoord blijkt dat van alle vrouwen die in hun jeugd of later misbruikt zijn meer dan een kwart suïcidale gedachten heeft of een zelfmoordpoging heeft ondernomen. Schattingen van het aandeel verkrachtingslachtoffers dat voldoet aan de criteria voor PTSS lopen uiteen van ongeveer 10% tot meer dan de helft (Gidycz en Koss 1989, 1991; Zoelner et al. 2000).

Schuldgevoelens komen veel voor; slachtoffers kunnen het gevoel hebben dat ze zich anders hadden moeten kleden, niet op die plaats hadden moeten zijn of anders hadden moeten reageren op de dader. Bijna alle slachtoffers rapporteren op een zeker moment tijdens het delict schuld- of schaamtegevoelens te hebben (Temple et al. 2007). Ze proberen de pleger op andere gedachten te brengen, weren hem af en proberen op allerlei manieren meer geweld te voorkomen. Als dat niet lukt, sluiten ze zich veelal af voor wat er gebeurt, alsof het geweld niet hen maar een ander overkomt. Daardoor reageren ze vrij passief en dan kan het gebeuren dat ze zich achteraf schuldig voelen omdat ze denken dat ze meer hadden kunnen doen om het seksuele geweld te voorkomen. Sommige slachtoffers reageren heel emotioneel direct na een verkrachting of aanranding, terwijl anderen jaren later ineens psychische gevolgen kunnen ervaren (Girelli 1986).

Seksueel misbruik heeft ook uitwerking op de seksuele relatie met de partner, zo blijkt uit een veel geciteerd onderzoek van Becker en haar collega's uit 1982. Seksuele toenaderingspogingen van de partner roepen in sommige gevallen onaangename herinneringen op aan het misbruik. Sommigen voelen een afkeer van partners, hebben aanrakingsangst of vinden het moeilijk een relatie te beginnen. Ook bleek dat slachtoffers ten minste een jaar na het gebeurde nog veel angsten ervaren, bijvoorbeeld om alleen te zijn of juist voor groepen, voor mannen of voor seks in het

algemeen. Ongeveer een kwart van de slachtoffers heeft te maken gehad met een of meer van deze problemen. Bij seksueel misbruik verloopt de seksuele ontwikkeling meestal anders dan normaal. Vaak wordt een relatie gelegd tussen slachtoffer en daderschap: daders van seksueel misbruik die ook zelf slachtoffer van misbruik zijn geweest. Over hoe vaak dit voorkomt en hoe deze relatie precies ligt is echter nog geen eenduidigheid bereikt (Classen et al. 2005).

Uit een Brits literatuuronderzoek naar seksueel misbruik bij jongens en verkrachting van mannen van Rentoul en Appleboom (1997) is gebleken dat ook mannen vele psychische gevolgen ervaren. Seksueel geweld tegen jongens en mannen is vaak nog moeilijker bespreekbaar dan dat tegen meisjes en vrouwen. Bovendien is er weinig onderzoek naar gedaan. Mannen schamen zich voor het misbruik en hebben schuldgevoelens, vooral als zij een erectie en zaadlozing hebben gehad als reactie op de fysieke stimulatie. Ook komt seksueel geweld voor binnen mannenrelaties, met eveneens als gevolg angstklachten, depressieve gevoelens en verlies van eigenwaarde.

De psychische en lichamelijke gevolgen kunnen bij slachtoffers van verkrachting maanden, jaren en zelfs levenslang aanhouden, zo blijkt uit meerjarig onderzoek van Kilpatrick en collega's (1985, 1987, 2003) en uit onderzoek van Resnick et al. (1997). Hoewel er vanuit werd gegaan dat de meeste slachtoffers na ongeveer een jaar een nieuw evenwicht gevonden zouden hebben, blijkt het herstel van slachtoffers van verkrachting minder voorspelbaar dan gedacht. Sommige slachtoffers (schattingen lopen uiteen van 10% tot bijna de helft) krijgen na jaren last van angsten en depressie, of herleven de gebeurtenis steeds weer. Bovendien blijft een substantieel deel (ongeveer 15%) van de slachtoffers aan de criteria van PTSS voldoen, soms zelfs tien jaar na de verkrachting.

We hebben weinig informatie over sociale en financiële gevolgen van seksueel geweld. Dit is opmerkelijk, omdat het voorstelbaar is dat grote gevolgen op lichame-lijk of emotioneel gebied doorwerken in het sociale en dagelijkse leven en de directe omgeving van een verkrachtingslachtoffer. Wat opvalt is bijvoorbeeld dat meerdere onderzoeken naar gevolgen voor slachtoffers van seksuele delicten melding maken van het feit dat slachtoffers moeilijk te bereiken zijn omdat ze verhuisd zijn. Naar schatting een kwart van de slachtoffers van verkrachting verhuist binnen een jaar minimaal één keer om bijvoorbeeld nare herinneringen of gevoelens van onveiligheid te ontlopen (Newburn 1993).

2.6 Gevolgen van stalking (belaging)

Iemand is slachtoffer van stalking als hij of zij door een zelfde persoon herhaalde-lijk wordt geconfronteerd met gedragingen die angst aanjagen. Voorbeelden van gedragingen zijn volgen, bespieden of opwachten, bedreigingen uiten, ongewenst opbellen, sms'en of e-mailen, grafkransen laten bezorgen, valse geruchten over het slachtoffer verspreiden of dreigen met het doden van dierbaren. Met zo veel verschil-

lende vormen van stalking is het voorstelbaar dat de gevolgen voor de slachtoffers eveneens heel divers zijn. Iemand die regelmatig ongewenste telefoontjes krijgt van een voormalig aanbieder zal wellicht andere gevolgen ervaren dan iemand die doodsbedreigingen, vernielingen en bedreigingen aan het adres van niet alleen zichzelf maar ook van vrienden en familie meemaakt.

Onderzoek naar de effecten voor de slachtoffers van stalking concentreert zich voornamelijk op mensen die gestalkt worden door hun (voormalige) partner (Brewster 2002; Logan et al. 2006, 2007; Cole et al. 2005). Een deel van het beschikbare onderzoek richt zich ook op andere vormen van stalking, zoals professionals die door cliënten bedreigd worden. De gevolgen van stalking voor het slachtoffer lijken niet afhankelijk van de relatie van de stalker met het slachtoffer (Mechanic et al. 2002; Pathé en Mullen 1996).

Uit een uitgebreide Australische studie onder 100 slachtoffers van stalking door Pathé en Mullen (1996) die herhaaldelijk gevolgd, bedreigd, of ongewenst benaderd (door partner of anderen) werden is gebleken dat alle slachtoffers het gevoel hebben dat de stalking een ingrijpende invloed heeft gehad op hun psychische, sociale en beroepsmatige functioneren. Deze invloed is voor hen vaak jaren later nog merkbaar. Vrijwel alle slachtoffers hebben hun leefstijl sterk aangepast. Driekwart van de slachtoffers heeft extra veiligheidsmaatregelen genomen, variërend van een ander, anoniem, telefoonnummer en een andere achternaam tot waakhonden of zelfs (gewapende) beveiliging. Slachtoffers van stalking rapporteren een breed scala aan lichamelijke en psychische gevolgen. Chronisch slaaptkort en hoofdpijn door spanning komen bij meer dan de helft van de slachtoffers voor en bijna alle slachtoffers zeggen zich angstiger te voelen dan voor de stalking. Bovendien ervaart bijna driekwart van de ondervraagden overweldigende gevoelens van machteloosheid. Een kwart van de ondervraagden heeft serieus overwogen of een poging gedaan om zelfmoord te plegen. Ongeveer een derde van de slachtoffers van stalking ontwikkelt psychische problemen, zoals een PTSS of een depressie. Doordat stalkingslachtoffers constant in de hoogste staat van paraatheid verkeren hebben zij een hoger stressniveau. Dit kan ook op langere termijn nog invloed op lichamelijke en psychische gezondheid hebben. Johansen et al. (2007) wijzen er op dat slachtoffers met symptomen van PTSS een lagere levenskwaliteit ervaren.

In een Nederlandse studie van Blaauw et al. (2002) zijn de psychiatrische symptomen van slachtoffers van stalking vergeleken met die van ambulante psychiatrische patiënten en van een algemene steekproef van de bevolking. Stalkingslachtoffers bleken ongeveer zes keer zo vaak psychosomatische symptomen te vertonen, vaker angstig te zijn, vaker last te hebben van ernstige depressieve symptomen en slapeloosheid en slechter sociaal te functioneren dan de rest van de bevolking. Deze symptomen komen sterk overeen met die van de populatie ambulante psychiatrische patiënten. Op lange termijn zijn de effecten van stalking voor mannen en vrouwen hetzelfde; slachtoffers rapporteren vaker dan niet-slachtoffers een slechte algehele gezondheid, lijden vaker aan depressies en gebruiken vaker drank en drugs (Davis et al. 2002).

Stalking heeft vaak ook gevolgen voor het werk. Meer dan de helft van de slachtoffers is door stalking veranderd van baan of gestopt met werken, met de daarbij komende gevolgen van financiële aanpassingen en onzekerheid. Ook melden ze dat de emotionele aspecten van de stalking, zoals angst en depressie, hen beletten om hun werk goed uit te voeren. Ze geven aan zich minder goed te kunnen concentreren en vaker te moeten verzuimen dan voor de stalking begon (Pathé en Mullen 1996; Logan et al. 2007).

De handelingen of gedragingen van de stalker hoeven zich niet te beperken tot het slachtoffer zelf. Ook familieleden, vrienden, kennissen, burens en collega's kunnen door de stalker worden geterroriseerd. De sociale gevolgen van stalking zijn daardoor vaak groot (Logan et al. 2006). Juist doordat stalking geen incident is maar langer aanhoudt, beïnvloeden de gevolgen het slachtoffer en de sociale omgeving langdurig. De gezondheid, het werk en de financiële situatie van vrienden, familieleden en collega's blijken ook geregeld te lijden onder stalking. Ook zij zijn vaker angstig of depressief en voelen zich minder gezond. Door bijvoorbeeld telefoontjes naar werk, verzuim van het werk om het slachtoffer bij te staan of dreigementen van de stalker aan het adres van collega's of baas lopen ook deze secundaire slachtoffers risico hun baan te verliezen of psychische gevolgen te ondervinden van de stressvolle situatie (Logan et al. 2007).

Stalking is een misdrijf met vele gevolgen op bijna elk denkbaar gebied. Bijna een derde van de slachtoffers ondervindt ernstige psychische gevolgen. Doordat de stalker vaak een bekende is van het slachtoffer en stalking per definitie een terugkerende gebeurtenis is die zich bovendien op allerlei terreinen kan afspelen, kan een slachtoffer bijna niet ontkomen aan wat de dader hem of haar probeert aan te doen. Dat werkt door op lichamelijk, emotioneel, sociaal en financieel gebied. Bovendien geldt dat vaak ook voor de naasten van het primaire slachtoffer.

2.7 *Gevolgen van geweld door partner*

Partnergeweld betreft fysiek en seksueel geweld binnen een relatie. Met name ongewenst seksueel gedrag binnen het huwelijk is niet altijd als geweld gezien. Zo is verkrachting binnen het huwelijk heel lang niet beschouwd als seksueel geweld, omdat seksueel contact immers een huwelijkse plicht van vrouwen was (Bennice et al. 2003). Het meeste onderzoek is gedaan naar vrouwelijke slachtoffers van geweld door hun mannelijke partner.

Partnergeweld heeft vaak lichamelijk letsel en grote psychische schade tot gevolg voor de slachtoffers. Van alle vrouwen die door hun man zijn mishandeld heeft een groot deel daardoor letsel opgelopen, van wie bij ongeveer een kwart ernstig en bij ongeveer 5% tot 10% blijvend letsel (Newburn 1993). Ook ervaren de meeste vrouwen die partnergeweld meemaken psychische schade zoals symptomen van stress, slaapgebrek, zenuwachtigheid, geprikkeldheid en suïcidale gedachten of gedachten om

zichzelf te verwonden. Een literatuurstudie naar de prevalentie van PTSS bij slachtoffers van partnergeweld wijst uit dat afhankelijk van het onderzoek ongeveer een derde tot twee derde van de mishandelde vrouwen aan de criteria voor PTSS voldoet en bovendien vaak concentratieproblemen, depressie en een laag zelfbeeld heeft (Jones et al. 2001). Uit een van de weinige onderzoeken naar psychische mishandeling van vrouwen door een partner blijkt dat de gevolgen even ingrijpend kunnen zijn als de gevolgen van fysieke mishandeling (Street en Arias 2001). Voortdurende dreiging, kleinering of andere psychische druk zorgt ervoor dat vrouwen een laag zelfbeeld hebben, minder snel uit de relatie stappen en zich sterk afhankelijk voelen van hun partner. In Nederland heeft Römken (1992) een grootschalig onderzoek verricht naar onder meer de gevolgen van partnergeweld tegen vrouwen. Haar bevindingen sluiten aan bij het internationale onderzoek op dit terrein.

Partnergeweld veroorzaakt veel schade aan gezinsverhoudingen. In een enquête onder 121 vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld geeft iedereen aan dat het gezin hier schade van ondervonden heeft (Seedat et al. 2005). De slachtoffers zijn vaker gescheiden: bijna drie keer zo vaak als degenen die geen slachtoffer van partnergeweld zijn. Naast de gevolgen voor het slachtoffer zijn er ook vaak gevolgen voor de kinderen in het gezin. Uit een studie naar de gezondheid van vrouwen en hun baby's die door hun partners mishandeld worden blijkt dat mishandeling een negatieve invloed heeft op de zwangerschap en de gezondheid van de baby (Huth-Bocks et al. 2002). Twee maanden na de bevalling blijken mishandelde vrouwen relatief vaak een moeilijker zwangerschap te hebben gehad en een te vroege geboorte en hebben hun kinderen relatief meer medische hulp nodig voor allerlei gezondheidsproblemen. Ook na controle voor andere achtergrondkenmerken van de moeders zijn er meer gezondheidsproblemen bij moeder en kind.

Uit verschillende studies blijkt dat in 30% tot zelfs 70% van de gevallen van mishandeling van vrouwen ook de kinderen mishandeld of misbruikt worden. Dat heeft uiteraard nieuw lichamelijk en psychisch leed tot gevolg. Uit een studie van Finkelstein en Yates (2001) blijkt dat jongeren die opgroeien in een gewelddadig huis meer kans hebben om als zij volwassen zijn ook geweld te gaan gebruiken. Meisjes die getuige zijn geweest van een vader die hun moeder misbruikte hebben een verlaagde kans om een gewelddadige relatie te verlaten. Dube en haar collega's (2002) hebben in een groot longitudinaal onderzoek onder 12.220 Amerikaanse huishoudens gevonden dat kinderen die partnergeweld tussen hun ouders hebben meegemaakt zelf meer kans lopen om als volwassene mishandeld of misbruikt te worden. Ook als dat niet het geval is, zijn zij als volwassenen vaker alcoholist, druggebruiker of depressief. Dit geldt ook wanneer er voor andere demografische variabelen gecontroleerd wordt.

Voor slachtoffers van geweld door de eigen partner geldt gedeeltelijk hetzelfde als voor slachtoffers van stalking. Omdat huiselijk geweld meestal niet incidenteel is en zich bovendien afspeelt in wat de eigen, vertrouwde omgeving zou moeten zijn van het slachtoffer is het moeilijk eraan te ontkomen (Coker et al. 2002). Dat maakt het

een ingrijpende gebeurtenis. Bovendien ondervindt vaak het hele gezin de gevolgen en lopen kinderen later meer kans om zelf ook in een gewelddadige relatie terecht te komen.

2.8 Gevolgen van geweld tegen kinderen

Behalve partners zijn ook kinderen soms het slachtoffer van geweld binnen het gezin. Kindermishandeling is elke vorm van (dreiging met) geweld van fysieke, psychische of seksuele aard door ouders of anderen in een machtsrelatie tot de minderjarige. De dader van lichamelijke mishandeling is volgens onderzoek van het Trimbos-instituut (Lamers-Winkelmann et al. 2007) meestal de vader; seksueel misbruik gebeurt meestal door iemand buiten het gezin. Meisjes zijn vaker slachtoffer dan jongens. Bij emotionele verwaarlozing en psychische mishandeling noemen jongens vaker hun vader en meisjes hun moeder als dader. In een kwart van de gevallen betreft het een broer of zus.

Naar de gevolgen van kindermisbruik is veel onderzoek gedaan, van rapportages van artsen en psychologisch onderzoek onder kinderen tot retrospectieve studies onder volwassenen. In Nederland kan onder andere worden verwezen naar de bekende studie van Draijer (1988) naar seksueel misbruik van meisjes door verwanten. Kendall-Tackett et al. (1993) hebben een breed literatuuronderzoek verricht naar 45 studies over slachtoffers van kindermisbruik. Daaruit blijkt dat misbruikte kinderen meer angsten en depressies, meer gedragsproblemen en vaker een PTSS hebben dan kinderen die geen slachtoffer zijn. Dit komt overeen met de bevindingen van Beitchman en zijn collega's (1991 en 1992). Zij hebben twee literatuuronderzoeken gedaan naar de gevolgen van kindermisbruik op korte en lange termijn. De gevolgen op korte termijn variëren in ernst. Kinderen die misbruikt zijn, zijn vaak in meer of mindere mate van slag. Hun basisgevoel van veiligheid is aangetast. Soms willen slachtoffers niet aangeraakt worden of durven ze zich niet in een omgeving te begeven die lijkt op de misbruiksituatie. Ze zijn vaak somber en ontwikkelen zich sociaal gezien langzamer dan normaal. Kinderen die zijn misbruikt, hebben vaak lichamelijke klachten en letsel en vertonen soms seksueel gedrag dat niet past bij hun leeftijd. Jongens worden vaak brutaal, agressief of overactief (Rentoul en Appleboom 1997). Meisjes worden vaker bang, klappen dicht, raken depressief en apathisch en hebben minder zelfvertrouwen en minder vertrouwen in anderen. Ook voelen ze zich vaak schuldig of vies. Vaak hebben de slachtoffers van kindermisbruik nachtmerries of andere slaapproblemen, paniekaanvallen, een verstoord lichaamsbeeld, of geheugenproblemen.

Er wordt vaak een relatie met psychische stoornissen zoals borderline en depressie gelegd, maar hierover bestaat nog geen eenduidigheid. Sommige onderzoeken vinden een relatie tussen misbruik in de kindertijd en depressie (Ullman 2007). Andere studies wijzen op de hoge prevalentie van psychische stoornissen bij ouders van misbruikte kinderen (Beitchman et al. 1992). Wanneer ouders een psychische stoornis hebben, hebben kinderen daar ook een grotere kans op. Dat kan een deel

van de verhoogde kans op psychische stoornissen bij misbruikte kinderen verklaren. Veel symptomen zijn niet alleen het gevolg van de seksuele contacten, maar ook van bijvoorbeeld de dwang tot geheimhouding en het gevoel van medeplichtigheid dat het kind is opgedrongen. Bij seksueel misbruik binnen het gezin zijn er extra nadelige gevolgen als het kind of de jongere misbruikt wordt door de vader en als er sprake is van langdurige en ernstig verstoorde relaties in het gezin, lichamelijke mishandeling, emotionele verwaarlozing door de ouders of een crisis die in het gezin ontstaat nadat het misbruik is uitgekomen. De gevolgen zijn ook ernstiger als de contacten op jongere leeftijd (jonger dan 12 jaar) plaatsvonden, het kind zich moeilijk kon onttrekken aan de seksuele contacten of de pleger een familielid was in plaats van een vreemde, de seksuele contacten frequent waren, het misbruik lang aanhield, dwang, chantage of geweld werd gebruikt en als er bij het misbruik sprake was van penetratie (Ullman 2007; Kendall-Tackett et al. 1993).

Niet alle kinderen die seksueel misbruikt zijn vertonen merkbare gevolgen.⁴ Ongeveer een derde van de misbruikte kinderen lijkt geen gevolgen daarvan te ervaren (Kendall-Tackett et al. 1993). Maar sommige slachtoffers van kindermisbruik ervaren pas jaren later, als volwassene, gevolgen. Bij de helft tot twee derde van alle kinderen verminderen de symptomen aanzienlijk in het eerste anderhalf jaar na het stoppen van het misbruik. In een aantal gevallen nemen de symptomen echter toe in die periode. Kinderen die zijn misbruikt kunnen daar ook op volwassen leeftijd nog gevolgen van ondervinden, vooral als er indertijd niet goed op werd gereageerd door ouders of verzorgers (Filipas en Ullman 2006). Ze kunnen psychische klachten blijven houden of ontwikkelen. De angst die het kind als slachtoffer heeft meegemaakt kan zich later uiten in angsten, paniekreacties, depressiviteit en slaapproblemen. Sommige slachtoffers willen niet meer ergens alleen zijn of zijn bang achtervolgd te worden. Ook ontstaan soms zonder aanwijsbare lichamelijke oorzaak problemen zoals hoofdpijn, buikklasten, rugpijn, maagklachten en hyperventilatie. Kinderen die mishandeld zijn lopen grote kans om als volwassene een stemmings- of angststoornis te krijgen. Ook is het risico op verslaving bij hen groter. Het maakt geen verschil of kinderen psychisch, seksueel of lichamelijk mishandeld of verwaarloosd zijn: de nare ervaringen maken de kans op een psychische stoornis even groot (Lamers-Winkelman et al. 2007). Boney-McCoy en Finkelhor (1996) hebben een longitudinaal onderzoek onder 772 jongens en 661 meisjes tussen 10 en 16 jaar oud uitgevoerd om vast te stellen of de negatieve psychische gevolgen van kindermishandeling mogelijk door verstoorde familieverhoudingen of al bestaande psychische klachten veroorzaakt worden in plaats van door de slachtofferervaringen. De kinderen werden twee keer met een tussentijd van anderhalf tot twee jaar geïnterviewd. De onderzoekers concludeerden dat psychische aandoeningen, zoals PTSS en depressie, inderdaad samenhangen met slachtofferervaringen.

Browne en Finkelhor (1986) hebben eveneens een literatuuronderzoek gedaan waarbij ze gebruik maakten van 27 studies. De meeste studies hadden betrekking op volwassenen die in hun jeugd misbruikt waren. Zij hebben onder andere de sociale gevolgen van kindermisbruik onderzocht, waarbij zij vonden dat kindermisbruik

jaren later bij ongeveer driekwart van de slachtoffers nog gevolgen heeft. Doordat het kind mishandeld of misbruikt is door iemand van wie het afhankelijk was, kan het op latere leeftijd anderen nog maar moeilijk vertrouwen. Dat gaat gepaard met gevoelens van machteloosheid, onzekerheid, weinig zelfvertrouwen en eenzaamheid. Dat heeft invloed op de manier waarop slachtoffers als volwassenen omgaan met anderen, zoals hun partner. Seksuele toenaderingspogingen van de partner roepen in sommige gevallen onaangename herinneringen op aan het misbruik. De ervaring van misbruik in de eigen kindertijd heeft vaak invloed bij het opvoeden van de eigen kinderen. Soms komt het voor dat eigen kinderen heel angstig worden gemaakt voor mogelijk misbruik. Ongeveer een kwart van de misbruikte kinderen uit de verschillende onderzoeken geeft aan geen gevolgen te ervaren van wat er gebeurd is.

2.9 Gevolgen van vermogensmisdrijven

Uit ons literatuuronderzoek blijkt dat er relatief weinig aandacht is geweest voor de consequenties van vermogensmisdrijven. Friedman (1982) heeft een vroege, uitgebreide studie gedaan naar de problemen die slachtoffers ervaren na een inbraak of een beroving. Vlak na het delict en vier maanden later werden 274 slachtoffers geïnterviewd en 152 mensen die de slachtoffers aanwezen als hun directe naasten. Bijna alle ondervraagde slachtoffers gaven aan bepaalde psychische gevolgen van het delict te ervaren, zoals angst, nervositeit, boosheid, schaamte en slaapproblemen door piekeren. Hoewel na vier maanden de ernst van de gevolgen afgenomen was, bleef de helft problemen ondervinden. Van de ondervraagde naasten van het slachtoffer voelde 80% zich indirect ook slachtoffer; ook zij ondervonden meer angst en onveiligheidsgevoelens. We gaan afzonderlijk in op de gevolgen voor slachtoffers van beroving versus inbraak.

Beroving

Beroving gaat gepaard met verlies van eigendommen en in een aantal gevallen ook met geweld. Straatroof is bijvoorbeeld zo'n vorm van diefstal met geweld. Niet alle diefstal met geweld is straatroof; zo wordt bij beroving van geld- en waardetransporten of in een besloten pand zoals een winkel of een bank gesproken van een overval. Een overval wordt gezien als een zwaar misdrijf, omdat er altijd bedreiging of geweld bij komt kijken.

Een literatuurstudie naar slachtoffers van beroving van de Canadese Markesteyn (1992) laat zien dat ongeveer 10% tot 30% op korte termijn ernstige psychische gevolgen ervaart. Bovendien gaven vrijwel alle slachtoffers aan dat ze de eerste weken regelmatig terugdachten aan het misdrijf en het een emotionele gebeurtenis vonden. Na een half jaar zijn deze effecten bij de meeste mensen verdwenen, maar 5% tot 10% blijft psychische problemen ervaren.

In een recente Britse studie onder 311 slachtoffers van beroving doen Gale en Coupe (2005) onderzoek naar de directe gevolgen en de gevolgen op langere termijn voor slachtoffers van straatroof. Effecten van straatroof zijn met name angst, nervositeit, depressie, verwarring en soms ook paranoia. Daarbij blijkt dat negen maanden na het incident het angstniveau van de slachtoffers nog steeds hoger is dan het angstniveau van niet-slachtoffers. Ongeveer een derde van de slachtoffers voldoet na drie maanden aan de criteria voor PTSS, op de langere termijn is dat nog ongeveer 5% tot 10%. Andere effecten uit zich in ongeveer een kwart van de gevallen bijvoorbeeld in nachtmerries, slaapproblemen, moeite met aanpassing op het werk en problemen met het sociale functioneren. De ervaring met straatroof heeft vaak een drastisch effect op de manier waarop slachtoffers hun persoonlijke veiligheid ervaren. Ongeveer 20% van de slachtoffers verandert hun sociale gedrag; ze gaan bijvoorbeeld 's avonds niet meer alleen de straat op en spreken daarom minder vaak af met vrienden. Dat heeft dan invloed op het gevoel van onafhankelijkheid, vrijheid en mobiliteit.

Er zijn aanwijzingen gevonden dat vrouwen sterker worden beïnvloed door beroving of diefstal dan mannen (Markesteyn 1992). Vrouwen rapporteren meer boosheid, angst en onrustgevoelens die bovendien langer aanhouden. Na negen maanden ervaart nog ongeveer een derde van de slachtoffers gevolgen, en na anderhalf jaar is dat nog 10%. De ernst van de beroving lijkt niet altijd van invloed te zijn op de emotionele reacties van de slachtoffers (Norris en Kaniasty 1994). Toch geeft Markesteyn (1992) aan dat de psychische gevolgen ernstiger zijn wanneer een wapen gebruikt wordt. Dat is ook onderzocht door Elklit (2002). Deze Deense studie naar bankmedewerkers die slachtoffer werden van een bankoverval wijst uit dat na drie maanden ongeveer een kwart van de slachtoffers voldoet aan de criteria voor een acute stressstoornis (ASS). Dit is een vrij nieuw benoemde stoornis, die in andere, oudere studies niet genoemd wordt. Ongeveer 12% voldoet na een half jaar aan de criteria voor PTSS.

Woninginbraak

Literatuuronderzoek van Maguire (1991) toont aan dat bij inbraakslachtoffers de meest voorkomende emotionele gevolgen boosheid, shock en ontzetting zijn. Vier weken na het delict had nog twee derde van de slachtoffers last van dergelijke gevolgen. Na drie tot vier maanden rapporteerde nog ongeveer 10% erg aangeslagen te zijn. Greenberg en Ruback hebben in 1992 een onderzoek gedaan naar de gevolgen van inbraak bij studenten. Vijf maanden na de inbraak gaf 81% aan zich nog steeds zorgen te maken over wat er gebeurd was en vond ongeveer de helft dat het leven onzekerder geworden was en dat ze minder vertrouwen hadden in andere mensen. Davis en zijn collega's (1996) concluderen op basis van interviews met 181 slachtoffers van inbraak en beroving dat zij diverse psychische problemen ervaren. Meer dan de helft van slachtoffers voelt zich onveilig, angstig, nerveus, boos en schaamt zich of geeft zichzelf de schuld van het gebeurde. Ze voelen zich kwetsbaarder dan voorheen, slapen slechter en denken er vaak aan terug. Na drie maanden zijn deze gevoelens nog steeds aanwezig, maar minder sterk dan na één maand. Uit interviews die eveneens door Davis en collega's (1995) zijn gehouden met de naasten van de

directe slachtoffers blijkt dat ook zij deze symptomen ervaren, en ook bij hen is dat na drie maanden minder sterk aanwezig.

Uit onderzoek van Maguire (1982), gebaseerd op 322 interviews onder Britse inbraakslachtoffers, blijkt dat een maand na de inbraak slechts een derde zegt helemaal van het gebeurde hersteld te zijn. De emotionele gevolgen verschillen echter aanzienlijk tussen sociale groepen. De gevolgen zijn groter wanneer het slachtoffer vrouw, gepensioneerd of alleenstaand is; vooral weduwen geven aan heel erg aangeslagen te zijn door de inbraak. Bovendien houden de emotionele gevolgen bij hen langer aan. Maguire merkt ook op dat er verschillen in emotionele reacties op het misdrijf zijn tussen mannen en vrouwen. Zo zijn mannen vooral boos en vrouwen geschokt. Kenmerken van de inbraak, zoals hoeveel er gestolen is, of het slachtoffer thuis was tijdens de inbraak en of het overdag of 's nachts gebeurd is, lijken geen invloed te hebben op de emotionele reacties van de slachtoffers. Ook al rapporteren de meeste slachtoffers dat er relatief weinig gestolen is en ook al zijn er geen grote vernielingen aangericht, hun gevoel van veiligheid en zekerheid is aangetast en het kan soms lang duren voordat dat weer is hersteld.

In Nederland heeft Smale (1980) aangetoond dat de psychische gevolgen van een inbraak, zoals onveiligheidsgevoelens, angst voor herhaling en wraak en afgenomen vertrouwen in anderen samenhangen met alleen wonen en met de hoogte van de financiële gevolgen. Hoe groter het bedrag dat mensen zelf moesten betalen om spullen te vervangen, hoe meer ze nog bezig waren met wat er gebeurd was. Er valt dus wel te concluderen dat de mate waarin slachtoffers financiële gevolgen ondervinden samenhangt met de emotionele gevolgen.

Hoewel in het beschikbare onderzoek steeds wordt geconcludeerd dat de effecten van vermogensdelicten vooral op korte termijn groot kunnen zijn, is er niet veel aandacht voor blijvende gevolgen of gevolgen op de lange termijn. Van de slachtoffers van beroving voldoet na een half jaar nog ongeveer 5% tot 10% aan de criteria voor PTSS; dit is iets minder dan de schattingen bij slachtoffers van geweld. Aan de lichamelijke of sociale gevolgen van inbraak wordt in deze studies nauwelijks tot geen aandacht besteed. Ook naar andere dan directe financiële gevolgen is geen onderzoek bekend.

2.10 *Gevolgen voor nabestaanden van slachtoffers van dodelijk geweld*

Een specifieke groep die niet zelf het slachtoffer is geworden van een misdrijf maar daarvan wél grote gevolgen ervaart, zijn de nabestaanden van slachtoffers van dodelijk geweld. Dodelijk geweld betreft moord en doodslag, maar ook mishandeling met de dood tot gevolg. Ook verkeersmisdrijven met dodelijke slachtoffers behoren tot deze categorie. Naar de gevolgen van dodelijk geweld is op verschillende terreinen onderzoek verricht. Deze studies concentreren zich vooral op kinderen die een ouder door geweld zijn verloren, ouders wier kind is omgebracht en mensen die hun partner op die manier verloren hebben.

Onderzoek uit de jaren zeventig naar gevolgen voor nabestaanden richtte zich vooral op rouwverwerking (Asaro en Clements 2005). Het uitgangspunt was dat nabestaanden van moordslachtoffers dezelfde stadia van rouw doormaakten als andere nabestaanden. Daarbij wordt uitgegaan van ontkenning, boosheid, depressie en ten slotte acceptatie. Recenter onderzoek maakt gebruik van de criteria uit de *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders (DSM IV)* voor PTSS. Door de aard van het voorval voldoen bijna alle nabestaanden kort na de gebeurtenis aan de criteria voor PTSS. Nabestaanden hebben blootgestaan aan een trauma (het overlijden van een geliefde door geweld), ze herbelevan het gebeurde vaak, ze voelen zich afgestompt of vermijden er over na te denken en ze ervaren een hoger stressniveau. Dit duurt ten minste een maand en is ernstig van invloed op het functioneren (Armour 2002).

Het meeste onderzoek onder nabestaanden is kwalitatief van aard en bestaat voornamelijk uit een beperkt aantal interviews. Om deze reden is het onderzoek vaak moeilijk te generaliseren. Ook vindt nauwelijks een vergelijking plaats met nabestaanden van mensen die door een andere oorzaak zijn overleden. Een uitzondering hierop is het onderzoek van Amick-McMullen et al. (1991). Zij vergelijken ouders van kinderen die door geweld om het leven zijn gekomen met ouders van kinderen die op een andere manier zijn overleden. De onderzoekers richten zich specifiek op het voorkomen van PTSS bij 206 familieleden van kinderen die vermoord zijn. Deze studie wijst uit dat ongeveer een kwart van de nabestaanden van moord en doodslag aan alle criteria voor PTSS voldoet, nog eens 50% voldoet aan meer dan één criterium. De tijd die verstreken is sinds de moord heeft hier geen invloed op. Nabestaanden van vermoorde kinderen ervaren sterkere psychische stress dan nabestaanden van kinderen die door een andere oorzaak zijn overleden. Ook Murphy (1996, 1999a en b) en collega's (Murphy et al. 2003) hebben onderzoek gedaan naar de gevolgen van een gewelddadige dood van een kind voor de ouders: 173 ouders zijn tot vijf jaar na de dood van hun kind gevolgd. Ouders wier kind door moord om het leven is gekomen lijden een jaar na de moord twee keer zo vaak aan PTSS als ouders wier kind omgekomen is door bijvoorbeeld een ongeval of door zelfmoord. Na vijf jaar komt PTSS bij alle ouders die een kind door moord, zelfmoord of een ongeval zijn verloren ongeveer even vaak voor.

Een literatuuronderzoek van Feldman Hertz et al. (2005) laat zien dat de nabestaanden naast rouw ook andere emotionele gevolgen ervaren die met het misdrijf te maken hebben. Zo geven bijna alle nabestaanden uit de door hen besproken studies aan dat zij indringende, aan de moord gerelateerde gedachten ervaren, en dat ze in een aantal gevallen (hoeveel is niet duidelijk) aangeven dat deze gedachten hun hele doen en laten beheersen. Zo vermijden ze de plek waar het gebeurd is of gaan zelfs verhuizen, vertonen fysiologische stressreacties (zoals hoofdpijn en slapeloosheid) en geven aan dat ze minder goed sociaal functioneren. Bovendien duren deze symptomen langer dan rouw alleen. Ongeveer de helft tot driekwart van de nabestaanden van moordslachtoffers ervaart langdurige wraakfantasieën, boosheid en angst. Ook hebben nabestaanden van moordslachtoffers vaker gezondheidsproblemen, een grotere kans op hartproblemen, darmproblemen, chronische pijnklachten en seksuele

problemen. De door Feldman Hertz en collega's besproken studies zijn vrijwel allemaal op kleine aantallen interviews gebaseerd en de bevindingen zijn dus moeilijk te generaliseren naar andere nabestaanden.

Clements en collega's (2005) hebben een onderzoek gedaan naar de impact op kinderen van moord op een familielid. Bij een pilotonderzoek onder dertien kinderen van 9 tot 11 jaar werden dezelfde PTSS-symptomen gevonden als bij volwassenen; de kinderen waren ook allemaal bang dat iemand anders in hun familie vermoord zou worden of dat de moordenaar ook het kind iets zou aandoen. Een ander onderzoek bij zeventien kinderen van 7 tot 18 jaar van wie een broer of zus vermoord is laat ook bij alle kinderen angst, stress en PTSS-symptomen zien (Garbarino et al. 2002). Sommige kinderen internaliseren deze symptomen en trekken zich terug; andere kinderen worden juist erg agressief.

2.11 Tot slot

De studies uit dit hoofdstuk laten zien dat de gevolgen van criminaliteit voor de slachtoffers enorm divers zijn. Voorop staat dat de gevolgen voor de slachtoffers ernstig kunnen zijn en lang kunnen aanhouden. De gevolgen van criminaliteit voor slachtoffers kunnen in vier hoofdcategorieën worden ingedeeld, namelijk lichamelijke, financiële, psychische/emotionele en sociale/gedragsmatige. Uit ons literatuuronderzoek blijkt dat bepaalde delicten en bepaalde gevolgen vaker onderwerp van studie zijn dan andere. Er is bijvoorbeeld veel onderzoek gedaan naar de lichamelijke en psychische/emotionele gevolgen van misdrijven, terwijl de gevolgen op het sociale en financiële vlak nauwelijks aan de orde komen. Ook zien we dat veel studies zich concentreren op slachtoffers van seksuele delicten, zoals verkrachting, en op geweld binnen het gezin (kindermisbruik en partnergeweld). Over de consequenties van andere delicten is veel minder bekend. Verder zien we dat veel onderzoek zich richt op de gevolgen die op korte en middellange termijn worden ondervonden. Gevolgen die meer dan een jaar aanhouden of zich pas na langere tijd manifesteren blijven onderbelicht.

Wat zijn de belangrijkste conclusies uit het door ons beschreven onderzoek? Uit alle studies blijkt dat slachtofferschap psychische gevolgen heeft. Angst, onveiligheidsgevoelens, boosheid en schuldgevoelens zijn de meest voorkomende gevolgen voor slachtoffers en voor hun naasten. Bovendien zijn dat gevoelens die vaak lang aanhouden (Koss et al. 1991). Het lijkt erop dat gewelddelicten en vermogensdelicten allebei serieuze psychische gevolgen kunnen hebben voor de slachtoffers, maar langdurige ernstige gevolgen zoals PTSS zien we vooral bij geweldslachtoffers. Dit is deels een gevolg van het feit dat studies naar PTSS voornamelijk bij slachtoffers van geweld plaatsvinden. Een andere verklaring kan zijn dat ernstige psychische aandoeningen zoals PTSS en depressie vaker voorkomen bij slachtoffers van misdrijven die relatief lang duren en waarbij de dreiging ernstiger is (Resick 1985). Dat is vaak het geval bij slachtoffers van bekende daders, dus bijvoorbeeld huiselijk geweld of stalking. Duidelijk is dat de emotionele gevolgen in intensiteit kunnen verschillen.

Verder zien we dat de lichamelijke gevolgen vrijwel alleen voor gewelddelicten zijn onderzocht. Waar het om fysieke gevolgen gaat die direct voortvloeien uit de gebeurtenis (zoals letsel bij mishandeling) ligt dat voor de hand. Maar ook langdurige of blijvende lichamelijke gevolgen worden vooral bij geweldslachtoffers waargenomen. Een beperkt aantal studies laat zien dat slachtofferschap van uiteenlopende delicten serieuze lichamelijke gevolgen kan hebben. Veel van deze gevolgen (zoals chronisch slaaptkort en hoofdpijn) zijn sterk gerelateerd aan de psychologische klachten (spanning en angsten).

Ook over de financiële gevolgen voor slachtoffers is weinig bekend. De directe kosten zijn nog wel duidelijk, omdat vaak bezittingen zijn gestolen en deze moeten worden vervangen. In hoeverre deze kosten voor het slachtoffer zijn, is niet zo duidelijk omdat deze kosten vaak (in ieder geval deels) verzekerd zijn. Verder zijn de bevindingen uit andere landen lastig te vertalen naar de Nederlandse situatie. Voorzieningen om dergelijke kosten te vergoeden verschillen nogal tussen de landen onderling.

Waar we nog minder over weten zijn de sociale gevolgen van ondervonden misdrijven. De invloed van slachtofferschap op het gezinsleven en op andere sociale relaties is nauwelijks onderzocht, evenals de invloed op het werk en het uitgaanspatroon. Bij geweld binnen het gezin blijkt duidelijk dat ook de gezinsleden die niet het slachtoffer zijn nadelige gevolgen ondervinden van de gebeurtenissen. Met name kinderen blijken op latere leeftijd zelf problemen te ervaren.

Ons literatuuronderzoek laat ook zien dat de gevolgen niet alleen gerelateerd zijn aan de gebeurtenis zelf, maar ook aan kenmerken van het slachtoffer. In verschillende studies zijn aanwijzingen gevonden dat vrouwen meer of ernstiger psychische gevolgen ondervinden dan mannen. Ook komt uit een aantal studies naar voren dat mensen die gescheiden of alleenwonend zijn ernstiger psychische gevolgen ervaren dan anderen. Leeftijd vormt eveneens een factor die verband houdt met de ernst van de ervaren gevolgen. Veel onderzoek wijst erop dat met name gewelddadige slachtofferervaringen bij kinderen aanzienlijke psychische consequenties hebben voor hun ontwikkeling.

Samenvattend kunnen we stellen dat de gevolgen van slachtofferschap een ernstige en langdurige invloed op psychisch, lichamelijk, sociaal en financieel gebied kunnen hebben, met name wanneer de gebeurtenissen vaker en over een langere periode plaatsvinden. De studies over gevolgen van misdrijven geven geen eenduidig beeld over het aandeel slachtoffers dat de genoemde gevolgen ervaart en de mate waarin zij deze ondervinden. We hebben hierdoor nauwelijks zicht op de prevalentie. De belangrijkste reden van deze kennislacune is dat veel studies onderzoek doen naar een selecte groep slachtoffers en wel degenen met ernstige problemen. Slachtoffers die weinig problemen ervaren of de problemen in relatief korte tijd zelf te boven komen, worden daardoor minder goed in beeld gebracht. Schattingen over het aandeel slachtoffers dat in beperkte mate met genoemde gevolgen te maken heeft, lopen dan ook erg uiteen (Maguire 1991).

Noten

- 1 Psychosomatische klachten zijn lichamelijke klachten die lijken te worden veroorzaakt of verergerd door psychische factoren en niet door een specifieke ziekte. Dat wil niet zeggen dat ze verzonnen zijn maar artsen kunnen er geen lichamelijke verklaring voor vinden. Deze klachten kunnen heel verschillend zijn, zoals maag- en darmklachten, seksuele klachten, pijnklachten en neurologische klachten. De oorzaak kan bijvoorbeeld stress zijn, zoals na ervaringen van slachtofferschap.
- 2 De ernst van het delict werd bij slachtoffers van vermogensdelicten bepaald doordat zij minstens 500 gulden schade door diefstal moesten hebben geleden en geen lichamenlijk letsel. Bij slachtoffers van gewelddelicten moest het letsel van ernstige aard zijn, steek- of schotwonden of botbreuken bijvoorbeeld. Op basis van politiedossiers uit de regio Amsterdam zijn in totaal 359 mannelijke slachtoffers tussen de 21 en 65 jaar geïnterviewd. Vrouwen, jongeren onder de 21 jaar, ouderen boven de 65 jaar en, zonder verdere uitleg, homoseksuelen werden uitgesloten van het onderzoek. Het argument voor deze selectie was dat mannen tussen de 21 en 65 jaar meestal kostwinners zijn en daardoor de financiële gevolgen moeten dragen.
- 3 Een posttraumatische stressstoornis (PTSS) is een ernstige verstoring van het psychologisch evenwicht als gevolg van een schokkende gebeurtenis. De belangrijkste kenmerken van PTSS zijn dat slachtoffers hun greep op het dagelijks leven kwijt zijn en geen beheersing meer hebben over de loop der dingen. Daarnaast is sprake van ontwrichting: vanzelfsprekende verwachtingen en vooronderstellingen zijn niet meer geldig. Het vertrouwen in zichzelf en andere mensen, de zekerheid van het dagelijks bestaan en het besef van de eigen onkwetsbaarheid gaan abrupt verloren (overgenomen uit Van 't Land et al. 2008).
- 4 Een controversiële Nederlandse studie die geringe gevolgen voor slachtoffers constateert is verricht door Sandfort (1984). Het onderzoek richtte zich op jongens die slachtoffer waren van kindermisbruik. De jongens waren voor het onderzoek aangedragen door mannen die lid waren van een netwerk dat rechten voor pedofielen nastreefde. Uit de studie kwam naar voren dat deze jongens geen negatieve consequenties van het seksuele misbruik hebben ervaren.

3 Gevolgen ervaren door de Nederlandse bevolking

3.1 Inleiding

In hoofdstuk 2 hebben we gezien dat slachtoffers uiteenlopende gevolgen onderkennen van de gebeurtenis die hen is overkomen. Weinig studies hadden echter betrekking op de Nederlandse situatie. In dit hoofdstuk concentreren we ons op de gevolgen die Nederlandse slachtoffers ervaren. Omdat we gebruik maken van gegevens uit slachtofferenquêtes die representatief zijn voor de bevolking van twaalf jaar en ouder, zijn we tevens in staat uitspraken te doen over de mate waarin bepaalde gevolgen voorkomen.

We beginnen dit hoofdstuk met een beschrijving van de gebruikte gegevens. Daarna volgt een algemene beschrijving van de emotionele gevolgen die slachtoffers ervaren. We maken daarbij een onderscheid tussen verschillende delicten. Vervolgens bekijken we of deze emotionele gevolgen gerelateerd zijn aan kenmerken van de gebeurtenis (zoals het lichamelijk letsel en de financiële schade) en kenmerken van het slachtoffer. We eindigen dit hoofdstuk met de belangrijkste conclusies.

3.2 Gebruikte gegevens

Slachtofferenquêtes vormen een belangrijke informatiebron om inzicht te krijgen in de door de bevolking ervaren criminaliteit. In deze enquêtes wordt mensen gevraagd of zij slachtoffer zijn geweest van bepaalde delicten. Zij kunnen melding maken van delicten waarvan geen aangifte is gedaan of die de politie om een andere reden niet registreert, of delicten waarvan de dader niet wordt opgepakt. Bovendien bevatten de enquêtes aanvullende informatie over de ondervraagden en de ondervonden delicten.¹

Om inzicht te krijgen in aard en omvang van de gevolgen gebruiken we de slachtofferenquêtes die in de periode 1997-2004 in Nederland zijn afgenomen door het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS).² Het gaat om gegevens die als onderdeel van het Permanent onderzoek leefsituatie (POLS) zijn verzameld. In deze enquêtes wordt aan een representatieve steekproef uit de bevolking van twaalf jaar en ouder gevraagd of zij het jaar voorafgaand aan het interview slachtoffer zijn geweest van bepaalde delicten.³ Het gaat om gewelddelicten (seksuele delicten, mishandeling en bedreiging), diefstallen (inbraak, fietsendiefstal, autodiefstal, diefstal uit auto, zakkenrollerij, overige diefstal), vernielingen (beschadiging aan auto en overige vernielingen), doorrijden na een ongeval en telefoonterreur. In de periode 1997-2004 zijn 81.440 respondenten ondervraagd. Ruim 30% is het jaar voorafgaand aan het interview slachtoffer geweest van een van bovenstaande delicten. Deze slachtoffers hebben totaal 35.779 delicten ondervonden.⁴ Over het meest recente voorval (per delict) zijn vragen gesteld over mogelijk lichamelijk letsel, financiële schade en

emotionele problemen. Sommige slachtoffers hebben meer dan één delict gerapporteerd.⁵ Om per delictcategorie uitspraken te kunnen doen over aard en omvang van de gevolgen hebben we de gegevens over de periode 1997-2004 samengevoegd tot één bestand.⁶ Daarbij is de informatie op delictniveau geanalyseerd.

Mogelijkheden en beperkingen van de gegevens voor dit onderzoek

Slachtofferenquêtes hebben mogelijkheden en beperkingen. We zetten de belangrijkste op een rijtje. Kenmerkend voor dit type enquêtes is dat geen juridische delictomschrijvingen worden gehanteerd. Geprobeerd wordt de vraagformulering te laten aansluiten bij de belevingswereld van de ondervraagden. De gebruikte omschrijvingen bieden in het algemeen een wat ruimere interpretatie dan de juridische delictomschrijving. Burgers die aangeven slachtoffer te zijn geweest van een bepaald delict, zijn dat dus mogelijk vanuit juridisch oogpunt niet. Wanneer zij echter aangeven dat zij slachtoffer zijn geweest, hebben ze dat blijkbaar wel als zodanig ervaren. Of dit als een voor- of een nadeel moet worden uitgelegd, is onderwerp van discussie. Sommigen zien dit als een nadeel: burgers zouden niet goed in staat zijn te beoordelen of er sprake is van een delict. Dit standpunt komt in zekere zin overeen met dat in het begin van de vorige eeuw, toen verondersteld werd dat alleen rechters dit konden uitmaken. Anderen zien dit juist als een voordeel: het zijn niet het strafrecht en het beleid van politie en justitie die bepalen wat criminaliteit is. Zo konden tot 1991 mannen niet als slachtoffer van verkrachting worden aangemerkt en was ook verkrachting binnen het huwelijk niet strafbaar gesteld. Via slachtofferenquêtes kunnen dergelijke daden wel in kaart worden gebracht.

Kenmerkend voor slachtofferenquêtes is verder dat zij retrospectieve gegevens opleveren. Studies naar de nauwkeurigheid van dergelijke gegevens hebben laten zien dat respondenten zich soms gebeurtenissen helemaal niet meer herinneren (*memory decay*) of dat zij deze gebeurtenissen eerder (*backward telescoping*) of later (*forward telescoping*) in de tijd plaatsen (Skogan 1975, 1981; Schneider 1981; Biderman en Lynch 1981, 1991). Via de vraagstelling en de gebruikte referentieperiode kan de kwaliteit van de retrospectieve gegevens positief worden beïnvloed. Sinds het invoeren van de slachtofferenquêtes begin jaren zeventig is de vraagstelling steeds preciezer geworden, zodat de eigen interpretatie minder afhankelijk is van sociale en culturele verschillen tussen de ondervraagden. Bovendien wordt gebruik gemaakt van *internal bounding*: eerst wordt een vraag gesteld over een ruime referentieperiode (in de CBS-enquêtes de afgelopen vijf jaar) en dan pas over de eigenlijke referentieperiode (afgelopen twaalf maanden).

In algemene slachtofferenquêtes, zoals we die ook in dit onderzoek gebruiken, blijken vooral delicten te worden gerapporteerd die door vreemden worden gepleegd (Wittebrood 2006). Delicten gepleegd door bekenden worden door slachtoffers meestal niet als criminaliteit gezien, terwijl de algemene slachtofferenquêtes daar juist expliciet betrekking op hebben. Met name gewelddelicten in huiselijke kring worden hierdoor onderschat.

Niet alleen het meten van slachtofferschap kent zijn beperkingen, ook de vaststelling van de gevolgen van de gerapporteerde delicten. In de eerste plaats is het belangrijk ons te realiseren dat de enquêtes betrekking hebben op delicten die maximaal een jaar geleden hebben plaatsgevonden. Hierdoor krijgen we alleen zicht op de gevolgen op korte en middellange termijn. In de tweede plaats zijn de in de enquête genoemde gevolgen vaak gekoppeld aan de gebeurtenis zelf. Het gaat vooral om het onderzochte lichamelijke letsel en de financiële schade. Alleen de emotionele gevolgen betreffen de periode na het voorval. We concentreren ons daarom op de emotionele gevolgen van delicten. Dit betekent dat de gevolgen die we in kaart kunnen brengen van misdrijven die de Nederlandse bevolking ondervindt, beperkt zijn in aard. Wel kunnen we de omvang van de groep slachtoffers met ernstige gevolgen redelijk betrouwbaar vaststellen. Bovendien zijn we goed in staat onderlinge samenhangen te laten zien tussen de emotionele problemen en kenmerken van het delict en van het slachtoffer.

3.3 Algemeen beeld van de emotionele gevolgen

Uit de informatie van slachtoffers krijgen we een algemeen beeld van de emotionele gevolgen van misdrijven. Alle slachtoffers krijgen de vraag ‘Houdt die gebeurtenis u nog bezig?’ voorgelegd, waarbij de antwoorden variëren tussen ‘in het geheel niet’ en ‘het beheerst mijn hele doen en laten’. We veronderstellen dat deze vrij algemene vraag een soort samenvattende maat is voor uiteenlopende gevolgen.

Gemiddeld geven slachtoffers bij 63% van de delicten aan geen emotionele problemen te ervaren: zij denken er niet meer aan (tabel 3.1). Er is ook een groep slachtoffers die serieuze problemen ervaart: bij 6% van de delicten moeten de slachtoffers er nog vaak aan denken, bij 2% piekert het slachtoffer er steeds over en bij 1% geeft het slachtoffer aan dat het delict zijn hele doen en laten beheerst. Totaal gaat het om 513.000 delicten waarbij slachtoffers serieuze problemen ervaren (9% van alle delicten); bij 154.200 hiervan zijn de emotionele problemen zeer serieus. We zullen ons in dit hoofdstuk op de grotere groep concentreren.

De mate van emotionele problemen van slachtoffers verschilt echter sterk tussen delicten, zoals tabel 3.1 laat zien. Gewelddelicten leveren relatief vaak emotionele problemen op, maar ook delicten als inbraak en autodiefstal. In paragraaf 3.4 gaan we daar gedetailleerder op in en leggen we een relatie met lichamelijke letsel en financiële schade van slachtoffers. Bij de meeste andere delicten zijn de emotionele problemen relatief beperkt. Sommige – zoals fietsendiefstal en beschadiging aan de auto – komen echter frequent voor; in absolute zin gaat het dan toch om een grote groep slachtoffers die serieuze emotionele problemen ervaart.

Tabel 3.1

Geschatte aantallen delicten in een jaar naar de mate van emotionele problemen van het slachtoffer (afgerond op honderdtallen)

	denk er niet aan	denk er nog wel eens aan	moet er nog vaak aan denken	pieker er steeds over	beheerst hele doen en laten	totaal	N
gewelddelicten							
seksuele delicten	103.000 (53%)	66.800 (35%)	12.700 (7%)	7.200 (4%)	2.100 (1%)	192.800 (100%)	1.093
mishandeling	136.400 (47%)	105.100 (37%)	26.100 (9%)	10.700 (4%)	9.700 (3%)	287.900 (100%)	1.726
bedreiging	385.300 (62%)	170.600 (28%)	35.700 (6%)	13.400 (2%)	12.800 (2%)	617.600 (100%)	3.657
diefstal							
inbraak	44.800 (33%)	64.500 (48%)	18.400 (14%)	5.800 (4%)	2.400 (2%)	135.900 (100%)	1.355
fietsendiefstal	529.900 (68%)	201.300 (26%)	38.900 (5%)	5.300 (1%)	1.000 (0%)	776.400 (100%)	4.347
autodiefstal	7.500 (32%)	9.200 (40%)	4.800 (21%)	1.500 (7%)	200 (1%)	23.200 (100%)	127
diefstal uit auto	160.700 (58%)	95.000 (34%)	17.600 (6%)	4.300 (2%)	1.300 (1%)	278.800 (100%)	1.542
zakkenrollerij	146.000 (51%)	107.800 (38%)	24.500 (9%)	6.400 (2%)	1.700 (1%)	286.400 (100%)	1.639
overige diefstal	302.300 (63%)	145.400 (30%)	26.900 (7%)	7.000 (1%)	1.900 (0%)	483.500 (100%)	2.906
vernielingen							
beschadiging auto	749.500 (71%)	252.900 (24%)	47.600 (5%)	10.000 (1%)	2.300 (0%)	1.062.100 (100%)	6.161
overige vernielingen	585.500 (70%)	199.800 (24%)	38.500 (5%)	9.300 (1%)	5.500 (1%)	838.500 (100%)	5.071
overige delicten							
doorrijden na aanrijding	143.500 (69%)	51.200 (25%)	11.300 (5%)	2.200 (1%)	700 (0%)	208.000 (100%)	1.238
telefoonterreur	492.500 (67%)	185.100 (25%)	41.200 (6%)	14.000 (2%)	5.700 (1%)	738.600 (100%)	4.367
restcategorie	29.800 (32%)	38.200 (41%)	14.800 (16%)	6.800 (7%)	3.300 (4%)	92.800 (100%)	550
totaal	3.815.600 (63%)	1.692.700 (28%)	358.800 (6%)	103.500 (2%)	50.700 (1%)	6.021.400 (100%)	33.779

Bron: CBS (POLS/ERV'97-'04) SCP-bewerking

Uit ons literatuuronderzoek (hoofdstuk 2) weten we dat de emotionele gevolgen voor slachtoffers bepaald worden door uiteenlopende factoren. Sales et al. (1984) en Denkers (1996) hebben deze factoren in drie categorieën ingedeeld, die we gebruiken voor de verdere indeling van dit hoofdstuk. De eerste categorie vormen de kenmerken van het misdrijf (§ 3.4), zoals lichamelijk letsel en financiële schade, maar ook de relatie tussen slachtoffer en dader(s). De tweede categorie omvat demografische en sociaaleconomische factoren (§ 3.5). Ook psychologische eigenschappen vallen in deze categorie. Helaas bevatten onze gegevens hierover geen informatie. Ten slotte zijn de sociale invloeden relevant (§ 3.6). Vooral de partner van het slachtoffer speelt een belangrijke rol bij het verwerken van een misdrijf; de steun van instanties, zoals kerken en verenigingen, is eveneens – maar in mindere mate – van belang (Denkens 1996).

3.4 Emotionele problemen en kenmerken van het delict

Kenmerken van het delict geven een indicatie van de ernst van de gebeurtenis. De ernst is bijvoorbeeld af te leiden uit het lichamelijk letsel of de financiële schade. Verder verwachten we – op basis van de literatuurstudie – dat de emotionele problemen groter zijn als delicten meer onderdeel uitmaken van het dagelijks leven van het slachtoffer. We gaan na of dit het geval is door rekening te houden met de relatie tussen slachtoffer en dader(s) en met de plaats waar het delict plaatsvond (de eigen buurt).

Lichamelijk letsel

Aan alle slachtoffers (met uitzondering van slachtoffers van bedreiging en telefoonterreur) is de vraag gesteld: ‘Heeft u toen zelf lichamelijk letsel opgelopen?’ Zoals verwacht komt lichamelijk letsel nauwelijks voor bij slachtoffers van diefstal. Deze groep laten we hier dan ook buiten beschouwing. Maar ook gewelddelicten gaan voor het merendeel niet gepaard met letsel. Bij 5% van de seksuele delicten is sprake van enig letsel en bij 47% van de mishandelingen.

Het grote aandeel seksuele delicten zonder letsel is opvallend. Dat komt doordat in de vraagstelling een nogal ruime omschrijving van seksuele delicten is gebruikt. Doorvragen in de enquête leert dat van de gerapporteerde seksuele delicten ongeveer 2% een verkrachting of aanranding betreft en 7% een poging daartoe; 82% heeft betrekking op ‘vervelend of kwetsend gedrag’. Jaarlijks is er bij ongeveer 1600 seksuele delicten sprake van lichamelijk letsel waarbij medische hulp nodig is.

Hoewel je zou verwachten dat mishandeling per definitie lichamelijk letsel met zich meebrengt, blijkt dat bij 53% van deze delicten niet het geval. Bij ongeveer een derde van de mishandelingen is er licht letsel waarbij geen medische hulp noodzakelijk was. In bijna 15% van de mishandelingen was medische hulp nodig. Het gaat dan om ongeveer 40.000 slachtoffers per jaar, van wie 24.000 eenmalige medische hulp nodig hebben, 13.000 vaker medische hulp en ruim 3.000 zelfs ziekenhuisopname. Slachtoffers die medische hulp nodig hebben als gevolg van fysiek geweld, zullen zich voor een deel melden bij ziekenhuizen. Hoewel schattingen op basis van

slachtofferenquêtes en ziekenhuisregistraties niet direct met elkaar te vergelijken zijn, komt de omvang van het aantal slachtoffers van geweld met lichamelijk letsel in grote lijnen overeen (Wittebrood 2006: 38). Dit ondersteunt het idee dat slachtofferenquêtes een redelijk beeld geven van de omvang van het aantal mishandelingen.

Een ander delict waarbij regelmatig sprake is van lichamelijk letsel is ‘doorrijden na een aanrijding’: 22% van de slachtoffers rapporteert hier enig lichamelijk letsel, van wie 8% (dus bijna een derde) medische hulp nodig had. Dit delict vindt jaarlijks ruim 15.000 keer plaats.

Zoals vermeld ervaren slachtoffers bij 9% van de delicten serieuze emotionele problemen. Bij delicten met lichamelijk letsel is de kans op emotionele problemen aanzienlijk groter dan bij delicten zonder letsel (tabel 3.2). Slachtoffers ervaren serieuze emotionele problemen als zij nog vaak aan het delict denken, er steeds over piekeren of het hun hele doen en laten beheerst. Bij delicten zonder letsel ervaart 8% van de slachtoffers serieuze problemen, bij licht letsel (geen medische hulp nodig) is dat 13%, bij letsel waarbij eenmalig medische hulp nodig was is dat 23% en bij zwaarder letsel is dat rond de 45%. Hetzelfde beeld zien we bij de afzonderlijke delicten, zoals mishandeling, seksuele delicten of doorrijden na een aanrijding. Zo doen zich bij een op de acht mishandelingen zonder lichamelijk letsel serieuze emotionele problemen voor; bij mishandelingen die resulteren in medische hulp of zelfs ziekenhuisopname ligt dat rond de helft.

Tabel 3.2

Delicten waarbij slachtoffer serieuze emotionele problemen heeft, naar lichamelijk letsel (in procenten)

	geen letsel	letsel zonder medische hulp	letsel met eenmalige medische hulp	letsel met meerdere malen medische hulp	ziekenhuisopname
gewelddelicten					
seksuele delicten	10	32	40	100	-
mishandeling	13	14	22	53	43
diefstaldelicten					
inbraak	19	29	65	69	-
overige delicten					
doorrijden na aanrijding	6	5	22	19	46
totaal (alle delicten)	8	13	23	48	44

Bron: CBS (POLS/ERV'97-'04) SCP-bewerking

Financiële schade

Aan alle slachtoffers (met uitzondering van slachtoffers van telefoongerief) is ook gevraagd naar de financiële schade: 'Heeft u financiële schade opgelopen ten gevolge van dit voorval?' Gemiddeld heeft de helft van de slachtoffers enige financiële schade. De hoogte daarvan varieert echter sterk tussen de delicten (zie tabel 3.3).

Financiële schade lijden, zoals te verwachten valt, voornamelijk slachtoffers van diefstal delicten en vernielingen. Met name bij inbraak en autodiefstal hebben relatief veel slachtoffers meer dan 500 euro schade. Maar ook bij mishandeling geeft bijna een vijfde van de slachtoffers aan financiële schade te hebben. Verder zien we dat de meeste slachtoffers van doorrijden na een aanrijding (zonder dat de chauffeur zich bekend maakt) financiële schade rapporteren. Wanneer we kijken naar de absolute aantallen delicten waarbij meer dan 100 euro schade is, zien we dat autobeschadiging het meest voorkomt. Het gaat om bijna 650.000 delicten. Ook het aantal fietsendiefstallen met meer dan 100 euro schade is omvangrijk: ruim 600.000. De aangegeven schade varieert nogal tussen delicten. Gemiddeld is de schade het grootst bij inbraak (€ 2653) en autodiefstal (€ 4443) en het kleinst bij fietsendiefstal (€ 185) en zakkenrollerij (€ 198). In 70% van alle delicten blijft de schade onder de 100 euro (Wittebrood 2006).

Net als bij lichamelijk letsel zien we dat naarmate de financiële schade hoger is het slachtoffer vaker aangeeft emotionele problemen te hebben (zie tabel 3.4). Dit blijkt voor vrijwel alle delicten zo te zijn. Zo zien we bij bedreiging dat 9% van de slachtoffers serieuze emotionele problemen ondervindt als er geen financiële schade is; dit loopt op tot 40% wanneer er meer dan 500 euro schade is.

Interessante vraag is of de gevolgen (in dit geval de emotionele) vooral bepaald worden door de uiteindelijke financiële schade of door de totale schade van de gebeurtenis. Als de uiteindelijke schade vooral bepalend is, is te verwachten dat slachtoffers wier schade volledig is vergoed minder emotionele problemen hebben dan slachtoffers wier schade niet is vergoed. Het is echter ook mogelijk dat de totale schade bepalend is omdat hierdoor de gebeurtenis meer of minder indruk maakt. Aan alle slachtoffers van delicten die schade hebben gerapporteerd is ook gevraagd of de schade is vergoed. Wat blijkt? Als de financiële schade minder dan 100 euro bedraagt, maakt het voor de emotionele problemen niet uit of de schade wordt vergoed of niet. Is de schade hoger, dan maakt het wel verschil. Bij delicten waar meer dan 500 euro schade is en waar de schade niet is vergoed, zien we dat 43% van de slachtoffers er niet meer aan denkt en dat 18% serieuze emotionele problemen heeft.

Tabel 3.3

Geschatte aantallen delicten in een jaar, naar financiële schade (afgerond op honderdtallen)

	geen schade	< 100 euro	100-500 euro	> 500 euro	N
gewelddelicten					
seksuele delicten	187.300 (98%)	2.300 (1%)	1.100 (1%)	1.100 (1%)	1.093
mishandeling	239.900 (83%)	23.700 (8%)	15.900 (6%)	8.900 (3%)	1.726
bedreiging	581.000 (94%)	18.300 (3%)	9.000 (2%)	9.500 (2%)	3.657
diefstaldelicten					
inbraak	39.200 (29%)	16.500 (12%)	33.000 (24%)	47.400 (35%)	1.355
fietsendiefstal	165.790 (21%)	351.200 (45%)	228.100 (29%)	31.500 (4%)	4.347
autodiefstal	3.400 (15%)	1.100 (5%)	5.900 (26%)	12.800 (55%)	127
diefstal uit auto	44.700 (16%)	56.600 (20%)	117.900 (42%)	59.600 (21%)	1.542
zakkenrollerij	38.400 (13%)	159.600 (56%)	71.000 (25%)	17.600 (10%)	1.639
overige diefstal	141.700 (29%)	228.200 (47%)	78.800 (16%)	34.800 (7%)	2.906
vernielingen					
beschadiging auto	415.200 (39%)	277.100 (26%)	261.600 (25%)	108.400 (10%)	6.161
overige vernielingen	378.100 (45%)	327.600 (39%)	93.100 (11%)	39.700 (5%)	5.071
overige delicten					
doorrijden na aanrijding	98.100 (47%)	32.900 (16%)	45.800 (22%)	31.200 (15%)	1.238
telefoonterreur	738.700 (100%)	-	-	-	4.367
restcategorie	59.200 (64%)	10.000 (11%)	9.100 (10%)	14.500 (16%)	550
totaal	3.130.700 (52%)	1.505.200 (25%)	970.300 (16%)	417.000 (7%)	33.779

Bron: CBS (POLS/ERV'97-'04) SCP-bewerking

Tabel 3.4

Delicten waarbij slachtoffer serieuze emotionele problemen heeft, naar financiële schade (in procenten)

	geen schade	< 100 euro	100-500 euro	> 500 euro
gewelddelicten				
seksuele delicten	11	37	38	55
mishandeling	13	23	34	41
bedreiging	9	17	26	40
diefstaldelicten				
inbraak	13	15	15	29
fietsendiefstal	3	4	19	12
autodiefstal	24	27	23	33
diefstal uit auto	7	3	8	15
zakkenrollerij	5	10	12	30
overige diefstal	5	5	12	21
vernielingen				
beschadiging auto	4	4	8	10
overige vernielingen	6	4	10	18
overige delicten				
doorrijden na aanrijding	5	5	7	12
telefoonterreur	8	-	-	-
restcategorie	25	12	23	49
totaal	8	6	11	19

Bron: CBS (POLS/ERV'97-'04) SCP-bewerking

Wanneer de schade daarentegen volledig is vergoed, zien we dat 58% er niet meer aan denkt en 7% serieuze emotionele problemen heeft. Dit betekent dat de hoogte van de financiële schade bij de gebeurtenis belangrijk is voor de kans op emotionele problemen bij slachtoffers én dat bij hogere bedragen eveneens de mate waarin de kosten worden vergoed relevant is.

Bekendheid met de dader

In het algemeen zijn er maar weinig voorvallen waarbij de dader bekend is bij het slachtoffer; met name bij diefstaldelicten en vernielingen komt dit nauwelijks voor (Wittebrood 2006: 49). Bij gewelddelicten zien we dat in ruim de helft van de delicten het slachtoffer de dader van naam of gezicht kent. Bij telefoonterreur is dat een kwart. We mogen verwachten dat de emotionele gevolgen van delicten ernstiger zijn

als er een relatie is met de dader. Bekendheid met de dader zou bijvoorbeeld de kans op herhaling kunnen vergroten; bovendien zorgt confrontatie met de dader ervoor dat slachtoffers steeds herinnerd worden aan de gebeurtenis. In tabel 3.5 hebben we een relatie gelegd tussen de emotionele gevolgen en de bekendheid met de dader voor delicten waar dit met enige regelmaat voorkomt. We zien bij deze delicten dat de emotionele gevolgen inderdaad groter zijn als het slachtoffer de dader van naam of gezicht kent dan als de dader een onbekende is.

Tabel 3.5

Delicten waarbij slachtoffers serieuze emotionele problemen ondervinden, naar bekendheid met de dader (in procenten)

	bekend van naam of gezicht	geen bekende
mishandeling	23	16
bedreiging	15	10
beschadiging auto	11	6
telefoonterreur	15	8
totaal (alle delicten)	17	8

Bron: CBS (POLS/ERV'97-'04) SCP-bewerking

Plaats van het voorval

We veronderstellen dat ook de plaats van het voorval relevant is voor de emotionele gevolgen. Wanneer het een plek betreft die onderdeel uitmaakt van het dagelijks leven van het slachtoffer, zal de impact mogelijk groter zijn. We veronderstellen daarom dat de emotionele problemen relatief groot zullen zijn als een delict in de eigen buurt heeft plaatsgevonden.

Een aanzienlijk deel van de delicten vindt plaats in de eigen buurt (Wittebrood 2006: 53). Bij gewelddelicten is dat ongeveer een derde. Bij diefstal delicten ligt dat iets hoger: zo rond de 60%. We zien hier iets meer variatie: voor inbraak ligt dat uiteraard op 100%, terwijl het voor zakkenrollerij (26%) en fietsendiefstal (45%) lager ligt. Ook vernielingen vinden grotendeels in de eigen buurt plaats.

De mate waarin slachtoffers emotionele problemen ondervinden blijkt inderdaad gerelateerd aan de plaats van het voorval (tabel 3.6). Wanneer een voorval in de eigen buurt heeft plaatsgevonden ervaren relatief veel slachtoffers serieuze emotionele problemen; ook als het delict elders in de woongemeente plaatsvond zijn er meer emotionele problemen dan als het buiten de woongemeente plaatsvond, maar minder groot dan in de eigen buurt. Deze relatie is het sterkst voor gewelddelicten: bij delicten in de eigen buurt zijn er vaker emotionele problemen. Voor twee delicten zien we een afwijkend patroon: bij autodiefstal speelt de plaats van het voorval nauwelijks een rol en bij doorrijden na een aanrijding blijkt dat bij delicten in de eigen buurt juist minder emotionele problemen gerapporteerd worden.

Tabel 3.6

Delicten waarbij slachtoffers serieuze emotionele problemen hebben, naar plaats van het voorval (in procenten)

	eigen buurt	elders in eigen gemeente	elders in Nederland
gewelddelicten			
seksuele delicten	17	11	8
mishandeling	26	13	10
bedreiging	19	7	3
diefstaldelicten			
inbraak	20	-	-
fietsdiefstal	7	5	4
autodiefstal	27	26	31
diefstal uit auto	9	8	7
zakkenrollerij	19	12	8
overige diefstal	8	7	5
vernielingen			
beschadiging auto	7	5	4
overige vernielingen	8	3	2
overige delicten			
doorrijden na aanrijding	5	7	9
telefoonterreur	8	-	-
restcategorie	29	26	22
totaal	10	7	8

Bron: CBS (POLS/ERV'97-'04) SCP-bewerking

3.5 Emotionele problemen en kenmerken van het slachtoffer

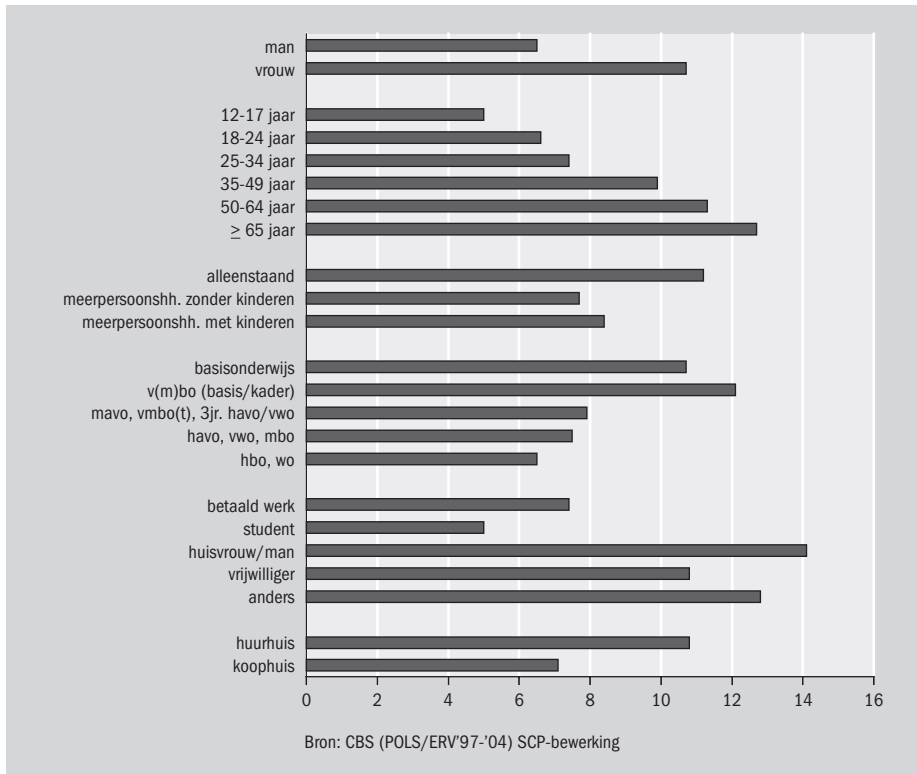
Zoals al aangegeven hangen de gevolgen die slachtoffers van misdrijven ondervinden ook samen met sociale en demografische kenmerken van het slachtoffer. Figuur 3.1 laat deze samenhang zien voor een selectie van kenmerken.

Van de vrouwelijke slachtoffers ervaart een groter aandeel serieuze emotionele problemen dan van de mannelijke slachtoffers. Verder zien we dat slachtoffers vaker te maken hebben met emotionele problemen naarmate zij ouder zijn. Ook alleenstaanden rapporteren vaker serieuze emotionele problemen dan samenwonenden. Verder zien we interessante opleidingsverschillen: slachtoffers met een hogere opleiding ervaren minder vaak serieuze emotionele problemen. Ook slachtoffers die

een opleiding volgen of een betaalde baan hebben ervaren minder vaak emotionele problemen. Hetzelfde zien we voor slachtoffers met een koophuis. Uit de gegevens kunnen we niet direct opmaken waarom de gevonden verschillen bestaan, maar we zien wel dat vooral de fysiek en sociaal meer kwetsbare groepen vaker serieuze emotionele problemen ervaren.

Figuur 3.1

Serieuze emotionele problemen, naar kenmerken van het slachtoffer (in procenten)

3.6 Emotionele problemen en sociale invloeden

Een derde categorie factoren, van belang voor de mate van emotionele gevolgen, zijn de sociale invloeden; het is bekend dat de sociale omgeving – naast kenmerken van het delict en van het slachtoffer – een grote rol speelt bij de verwerking van het misdrijf. Vooral de partner blijkt belangrijk te zijn. In onze gegevens is weinig bekend over de rol van de partner. We weten alleen of mensen een partner hebben ten tijde van het interview. Zoals vermeld rapporteren slachtoffers zonder partner meer emotionele problemen dan slachtoffers met een partner.

De steun van instanties is eveneens van belang bij de verwerking van misdrijven, zo blijkt uit eerder onderzoek. Ook hierover hebben we (zeer) beperkt informatie (zie tabel 3.7). In de eerste plaats zien we dat een kleine groep slachtoffers een beroep doet op instanties. Bij enkele delicten maken slachtoffers aanzienlijk vaker gebruik van instanties, namelijk bij seksuele delicten (vooral bij aanranding en verkrachting), mishandeling, bedreiging, inbraak en autodiefstal.

Tabel 3.7

Delicten waarbij het slachtoffer een hulpverlener of instantie heeft ingeschakeld en het aandeel van de vier meeste genoemde instanties (in procenten)

	totaal	N	waarvan vooral
seksuele delicten	7,4	86	maatschappelijk werk (11%), ander slachtofferhulpproject (11%), geestelijke (9%), SHN (5%), niet genoemde instantie (49%)
mishandeling	14,5	250	SHN (18%), maatschappelijk werk (23%), arts (11%), ander slachtofferhulpproject (8%), niet genoemde instantie (31%)
bedreiging	7,7	278	maatschappelijk werk (18%), SHN (6%), advocaat (6%), sociale raadsman/vrouw (7%), niet genoemde instantie (53%)
inbraak	7,8	112	SHN (48%), maatschappelijk werk (9%), bureau voor rechtshulp (6%), ander slachtofferhulpproject (8%), niet genoemde instantie (24%)
fietsendiefstal	0,5	24	advocaat (6%), maatschappelijk werk (2%), niet genoemde instantie (92%)
autodiefstal	4,6	7	ander slachtofferhulpproject (27%), SHN (11%), niet genoemde instantie (62%)
diefstal uit auto	1,3	22	SHN (26%), ander slachtofferhulpproject (8%), niet genoemde instantie (66%)
zakkenrollerij	3,0	51	SHN (8%), sociale raadsman/vrouw (5%), ander slachtofferhulpproject (12%), niet genoemde instantie (69%)
beschadiging auto	1,2	77	SHN (5%), wets- of rechtswinkel (5%), maatschappelijk werk (4%), niet genoemde instantie (75%)
overige diefstal	1,5	41	ander slachtofferhulpproject (9%), maatschappelijk werk (5%), wets- of rechtswinkel (2%), SHN (2%), niet genoemde instantie (82%)
vernieling	2,3	115	SHN (10%), maatschappelijk werk (6%), advocaat (4%), niet genoemde instantie (76%)
doorrijden na ongeval	4,1	48	arts (29%), wet- of rechtswinkel (12%), SHN (8%), ander slachtofferhulpproject (3%), niet genoemde instantie (45%)
telefoonterreur	1,9	87	maatschappelijk werk (10%), arts (10%), SHN (10%), advocaat (9%), niet genoemde instantie (54%)
restcategorie	13,2	71	SHN (14%), advocaat (12%), bureau voor rechtshulp (9%), ander slachtofferproject (6%), niet genoemde instantie (42%)
totaal	3,4	1269	maatschappelijk werk (12%), SHN (12%), ander slachtofferproject (6%), arts (6%), niet genoemde instantie (52%)

Bron: CBS (POLS/ERV'97-'04) SCP-bewerking)

Zij maken vooral gebruik van Slachtofferhulp Nederland of een ander slachtofferhulpproject. Slachtoffers die een beroep doen op een hulpverlenende instantie hebben vaker last hebben van serieuze emotionele problemen. De mate van hulp die slachtoffers inroepen bij deze instanties moet vooral gezien worden als een indicatie voor de ernst van de gevolgen en (misschien nog wel meer) voor de behoefte aan hulp daarbij.

3.7 Belang van kenmerken van het delict en het slachtoffer

In het voorgaande hebben we laten zien dat kenmerken van het delict en van het slachtoffer sterk samenhangen met de mate van emotionele problemen. Omdat deze kenmerken onderling vaak gerelateerd zijn, zijn we met multivariate logistische regressies nagegaan of het verband blijft bestaan als we rekening houden met die onderlinge relatie. De belangrijkste bevindingen zijn in tabel 3.8 weergegeven. We hebben voor alle delicten gezamenlijk een model geschat. In dit model is de afhankelijke variabele of mensen wel of niet serieuze emotionele problemen ervaren. Deze variabele wordt gerelateerd aan de hierboven besproken kenmerken van het delict en van het slachtoffer. Voor gewelddelicten, diefstaldelicten en vernielingen hebben we ook afzonderlijk een model geschat omdat we verwachten dat de invloed van de kenmerken op de mate waarin mensen serieuze problemen ervaren zal verschillen tussen de delicttypen.

Tabel 3.8 bevat voor de verschillende modellen de zogenaamde *odds ratio's*. Deze *odds ratio's* geven de kansverhouding aan voor een delict met een bepaald kenmerk dat het slachtoffer al dan niet serieuze emotionele problemen ervaart, gedeeld door de corresponderende kansverhouding bij een delict dat dit kenmerk niet heeft. De *odds ratio* heeft de waarde 1 als er geen samenhang bestaat tussen die kans en het kenmerk. Hoe groter de samenhang, hoe meer de *odds ratio* verschilt van de waarde 1. De *odds ratio* is echter nooit kleiner dan 0.

De bevindingen laten zien dat hierboven beschreven kenmerken van de delicten en van het slachtoffer relevant blijven als we rekening houden met andere kenmerken. We kunnen een aantal conclusies trekken uit onze analyses.

In de eerste plaats spelen de kenmerken van een delict een belangrijke rol. De kans op serieuze emotionele problemen neemt toe als er sprake is van lichamelijk letsel en financiële schade. Bij gewelddelicten met zwaar letsel (meerdere malen medische hulp of een ziekenhuisopname) is de kans op serieuze emotionele problemen 3,5 keer zo groot en als er meer dan 500 euro financiële schade is, is deze kans ruim vier keer zo groot. Bij diefstaldelicten liggen deze kansen zelfs nog iets hoger. Verder zien we dat bij delicten waarbij het slachtoffer de dader kent er een grotere kans op emotionele problemen is dan als het slachtoffer de dader niet kent (met name bij diefstaldelicten) en als het delict in de eigen buurt plaatsvindt is de kans op emotionele problemen groter dan als het buiten de eigen buurt plaatsvindt (met name bij gewelddelicten).

In de tweede plaats zien we – gecontroleerd voor kenmerken van het delict – dat kenmerken van het slachtoffer relevant zijn. Vrouwelijke en oudere slachtoffers hebben een aanzienlijk grotere kans op serieuze emotionele problemen dan mannelijke en jongere slachtoffers. Ook de andere bevindingen die we hebben beschreven worden bevestigd in de multivariate analyses. Slachtoffers met een lager opleidingsniveau en zonder een betaalde baan of deelname aan onderwijs hebben een grotere kans op serieuze emotionele problemen. Ook zien we dat slachtoffers met een huurwoning een grotere kans op emotionele problemen hebben. We nemen aan dat opleiding en eigendomsverhouding indicatoren zijn voor een lagere sociaaleconomische positie en mogelijk ook voor een onveiligere buurt. Ook de bevinding dat alleenstaanden een grotere kans op serieuze emotionele problemen hebben wordt bevestigd.

Tabel 3.8

Geschatte odds ratio's van kenmerken van delicten en slachtoffers op de kans serieuze emotionele problemen te ervaren (logistische regressie)

	totaal N = 35.779	gewelddelicten N = 6.470	diefstaldelicten N = 11.912	vernielingen N = 11.228
lichamelijk letsel (geen = ref.)				
licht letsel	1,98***	1,50***	2,28	5,36**
zwaar letsel	5,32***	3,53***	5,73**	-
financiële schade (geen = ref.)				
< 100 euro	0,75***	1,70***	1,05	1,04
100-500 euro	1,46***	2,94***	2,02***	2,06***
> 500 euro	3,16***	4,23***	4,65***	3,25***
bekendheid met dader (geen = ref.)				
van naam of gezicht	2,23***	1,40***	3,05***	1,82***
locatie delict (elders = ref.)				
in de eigen buurt	1,27***	2,66***	0,89	2,20***
in de eigen gemeente	0,98	1,53***	0,85*	1,20
seks (man = ref.)				
vrouw	1,61***	2,41***	1,52***	1,36***
leeftijd (12-17 jaar = ref.)				
18-24 jaar	1,45***	1,29	1,71***	2,68***

Tabel 3.8 (vervolg)

	totaal	gewelddelicten	diefstaldelicten	vernielingen
25-34 jaar	1,40***	1,49**	1,59**	1,90**
35-49 jaar	1,84***	2,22***	2,04***	2,34***
50-64 jaar	1,92***	2,56***	2,40***	2,61***
≥ 65 jaar	1,65***	1,67	3,47***	2,08**
opleidingsniveau (lager onderwijs = ref.)				
lbo	0,92	1,08	0,92	0,66***
mavo-vwo3	0,74***	0,78*	0,70***	0,59***
havo, vwo, mbo	0,57***	0,54***	0,61***	0,48***
hbo, wo	0,51***	0,41***	0,49***	0,49***
eigendomsrelatie woning (huur = ref.)				
koop	0,73***	0,73***	0,74***	0,82***
woonsituatie (alleenstaand = ref.)				
samenwonend zonder kinderen	0,75***	0,86	0,97	0,64***
samenwonend met kinderen	0,73***	0,75**	0,74***	0,79**
dagelijkse bezigheid (betaald werk = ref.)				
scholier/student	0,82***	1,02	0,71**	0,72
overige bezigheden	1,39***	1,65***	1,28***	1,29**
Nagelkerke R ²	10%	21%	13%	9%

* p < 0,10; ** p < 0,05; *** p < 0,01.

Bron: CBS (POL/ERV'97-'04) SCP-bewerking

In de derde plaats zien we dat we met de beschreven kenmerken van de delicten en van het slachtoffer relatief weinig van de variantie kunnen verklaren. Wel zijn de emotionele problemen bij geweldsdelicten met de gebruikte modellen beter te verklaren dan bij diefstaldelicten en vernielingen. De lage verklaarde variantie betekent dat de mate waarin slachtoffers emotionele problemen ervaren ook door allerlei andere factoren wordt verklaard. Op zich is dit niet zo verrassend. We hebben eerder in dit hoofdstuk al laten zien dat ook bij delicten zonder lichamelijk letsel en met relatief weinig financiële schade sommige slachtoffers toch serieuze problemen ervaren. De geringe verklaringskracht van de modellen benadrukt dat de voorspellende waarde van de gebruikte kenmerken beperkt is.

3.8 Tot slot

In dit hoofdstuk hebben we laten zien in welke mate Nederlandse slachtoffers emotionele problemen ervaren. We hebben daarvoor gebruik gemaakt van slachtofferenquêtes die in de periode 1997-2004 in Nederland zijn afgenomen. De emotionele problemen die hieruit naar voren komen spelen op de korte en middellange termijn; de respondenten zijn maximaal een jaar geleden slachtoffer van een delict geworden.

Gemiddeld geven slachtoffers bij 63% van de delicten aan geen emotionele problemen te ervaren: zij denken er niet meer aan. Er is ook een groep slachtoffers die wel emotionele problemen ondervindt: zij moeten er nog vaak aan denken (6%), piekeren er steeds over (1%) of het delict beheerst hun hele doen en laten (1%). Totaal gaat het hierbij op jaarbasis naar schatting om een groep van 515.000 delicten waarbij het slachtoffer serieuze emotionele problemen ervaart; bij 154.200 hiervan zijn de emotionele problemen zeer serieus. De mate waarin slachtoffers emotionele problemen ervaren, verschilt sterk tussen delicten. Gewelddelicten leveren relatief vaak emotionele problemen op, maar ook delicten als inbraak en autodiefstal.

Zoals verwacht is de kans dat slachtoffers emotionele problemen ondervinden groter als sprake is van lichamelijk letsel en financiële schade. Deze kans neemt eveneens toe als de dader een bekende was van het slachtoffer en als het delict in de eigen buurt van het slachtoffer plaatsvond. Het lijkt erop dat vooral de mate waarin de dader inbreuk heeft gemaakt in het privéleven van het slachtoffer bepalend is voor de emotionele gevolgen. Deze inbreuk is groot wanneer er sprake is van (dreiging met) lichamelijk letsel; het gaat dan om de lichamelijke integriteit. Deze inbreuk is er echter ook als het bijvoorbeeld gaat om inbraak (en mogelijk ook bij autodiefstal), waarbij daders op plekken komen die normaal gesproken als veilig worden bestempeld.

Naast kenmerken van het delict zijn kenmerken van het slachtoffer van belang. Hoewel we nogal globale indicatoren hebben gebruikt, komt er wel een duidelijk beeld naar voren: vooral de fysiek (zoals vrouwen en ouderen) en sociaal (lagere sociaaleconomische klassen) kwetsbaarder groepen ervaren vaker serieuze emotionele problemen.

Verder kunnen we concluderen dat emotionele problemen door allerlei factoren bepaald worden, die slechts deels aan de orde zijn gekomen. Zo blijkt dat ook bij delicten zonder lichamelijk letsel en met relatief weinig financiële schade sommige slachtoffers serieuze emotionele problemen ervaren. Hoewel de kans op emotionele problemen minder groot is zonder letsel en schade, gaat het in absolute zin toch om een grote groep slachtoffers. De geringe voorspellende waarde van voor de hand liggende kenmerken als lichamelijk letsel en financiële schade maakt het dan ook lastig om specifieke groepen te onderscheiden. De kenmerken zijn als 'screeningsinstrument' dus slechts beperkt bruikbaar.

Noten

- 1 Voor meer informatie over slachtofferenquêtes zie bijlage A uit Wittebrood (2006).
- 2 Sinds 2005 is de enquête van het CBS opgegaan in de Veiligheidsmonitor Rijk (VMR). Daarin worden geen vragen meer gesteld naar de gevolgen van slachtofferschap. Recentere gegevens (na 2004) zijn dan ook niet voorhanden.
- 3 De steekproef is steeds getrokken uit de Gemeentelijke Basisadministratie. Personen die in instellingen en tehuizen wonen worden niet benaderd.
- 4 De in dit hoofdstuk genoemde aantallen delicten wijken soms in geringe mate af van die gepubliceerd op StatLine. Dit komt doordat we soms bepaalde selecties anders hebben gemaakt. De aantallen hebben bijvoorbeeld betrekking op delicten ondervonden door slachtoffers van twaalf jaar en ouder (en niet vijftien jaar en ouder). We komen hierdoor iets hoger uit.
- 5 Ongeveer een vijfde van alle slachtoffers rapporteert in een periode van een jaar meer dan één delict.
- 6 Het CBS heeft voor elk van de onderzoeksjaren een bestand met alle informatie op persoonsniveau en een bestand op delictniveau. We hebben eerst alle gegevens op het persoonsniveau toegevoegd aan het bestand op delictniveau. Vervolgens hebben we alle jaren samengevoegd. Daarbij was het noodzakelijk alle labels van de variabelen en van de categorieën over de jaren heen vergelijkbaar te maken. De analyses zijn uitgevoerd op het Centrum voor Beleidsstatistiek van het CBS.

4 Ervaringen van geïnterviewde slachtoffers

4.1 Inleiding

Naast het literatuuronderzoek (hoofdstuk 2) en de grootschalige slachtofferenquêtes (hoofdstuk 3) gebruiken we diepte-interviews met slachtoffers om meer inzicht te krijgen in de manier waarop zij in hun dagelijks leven met de gevolgen van een misdrijf omgaan. Bovendien willen we te weten komen op welke termijn de gevolgen zich manifesteren en of er een verband is tussen de verschillende gevolgen.

Bij de selectie van slachtoffers hebben diverse overwegingen meegespeeld. We hebben gekozen voor slachtoffers van het type misdrijven waarvan over de gevolgen nog niet zoveel bekend is uit literatuuronderzoek, maar die wel regelmatig voorkomen: inbraak en mishandeling en bedreiging. Bij deze laatste groep, slachtoffers van mishandeling en bedreiging, hebben we gevallen van huiselijk geweld expliciet uitgesloten omdat daarover relatief veel bekend is. Omdat we zoveel mogelijk gevolgen in kaart wilden brengen, hebben we slachtoffers geselecteerd van wie het misdrijf minimaal een jaar geleden heeft plaatsgevonden. Dan is er ook iets te zeggen over de termijn waarop gevolgen zich manifesteren.

In paragraaf 4.2 beschrijven we hoe de slachtoffers zijn geselecteerd en geïnterviewd. In paragraaf 4.3 bespreken we de gevolgen voor slachtoffers van mishandeling en bedreiging en in paragraaf 4.4 die voor slachtoffers van inbraak. We maken steeds een onderscheid tussen de korte, middellange en lange termijn. Ter illustratie gebruiken we citaten van de slachtoffers. Soms is een citaat gekozen omdat dat illustratief is voor een ervaring die meer slachtoffers delen; soms omdat het relevant is voor een bepaald gevolg en daardoor veel zeggingskracht heeft. Tevens geven we enkele portretten van geïnterviewde slachtoffers die heel verschillende dingen hebben meegemaakt.

4.2 Selectie van de slachtoffers

De geïnterviewde slachtoffers zijn geselecteerd uit REGAS, het registratiesysteem van Slachtofferhulp Nederland (SHN). In dit systeem zijn alle cliënten opgenomen die contact hebben (gehad) met SHN. Via het hoofdkantoor van SHN zijn de regio's Amsterdam en Rotterdam bereid gevonden mee te werken aan het onderzoek. Van de – binnen deze twee regio's – in REGAS geregistreerde cliënten zijn eerst alle slachtoffers geselecteerd (nabestaanden, getuigen en andere betrokkenen kunnen ook cliënt van SHN zijn). Vervolgens zijn alle slachtoffers geselecteerd in de categorieën geweld en woninginbraak (slachtoffers van zedendelicten, verkeersdelicten, andere vermogensdelicten zijn niet meegenomen). Naast het delicttype is in REGAS afzonderlijk aangegeven of er sprake is van huiselijk geweld; alle slachtoffers waarbij dit het geval

was zijn uitgesloten. Deze selecties resulteerden in twee bestanden (voor elke regio één) met elk enkele duizenden slachtoffers.

Uit de REGAS-bestanden is handmatig een selectie gemaakt van slachtoffers. Voor beide delicttypen hebben we gestreefd naar enige spreiding in leeftijd, geslacht en etnische herkomst van de slachtoffers. Bovendien hebben we gelet op het moment dat het misdrijf heeft plaatsgevonden. REGAS bevat informatie over cliënten die tot maximaal zeven jaar terug gaat. Dit bood ons de mogelijkheid goed zicht te krijgen op de gevolgen op de langere termijn. Met deze criteria zijn twintig slachtoffers geselecteerd met voor ieder acht vergelijkbare ‘vervangers’. We hebben lijstjes van negen namen opgesteld, waarbij het de bedoeling was één van hen bereid te vinden om mee te werken aan het onderzoek. Zo konden we de selectie van slachtoffers redelijk onder controle houden en was voorspelbaar hoe de uiteindelijke selectie er ongeveer uit zou zien.

De lijstjes met namen en telefoonnummers van de geselecteerde slachtoffers zijn aan de medewerker van SHN verstrekt die tijdens de hulpverlening contact heeft gehad met het betreffende slachtoffer (of anders de teamleider). De medewerker heeft telefonisch contact gezocht en na een korte uitleg over het onderzoek gevraagd of men bereid was mee te werken. Ook werd steeds duidelijk gemaakt dat de respondent op elk moment kon aangeven niet (verder) mee te willen werken aan het onderzoek en dat alle gegevens vertrouwelijk behandeld zouden worden.

Uiteindelijk is met 93 slachtoffers telefonisch contact gezocht. Van hen bleek iets meer dan de helft niet via het telefoonnummer te bereiken dat bij afronding van de zaak bij SHN bekend was. Met 42 slachtoffers is daadwerkelijk contact geweest, van wie er 21 tijdens het telefoongesprek al aangaven geen belangstelling te hebben voor deelname. Bij positieve reactie zijn naam en adres van het slachtoffer doorgegeven aan de interviewer, die contact heeft opgenomen voor een afspraak. De medewerkers van SHN hielden zich beschikbaar voor het geval het interview erg veel emoties zou oproepen en het slachtoffer wilde napraten. Uiteindelijk zijn zeventien mensen geïnterviewd: tien slachtoffers van mishandeling of bedreiging en zeven van woninginbraak (meer informatie over de geïnterviewden staat in tabel 4.1 en 4.2 aan het einde van dit hoofdstuk. De lijst met gespreksonderwerpen staat in bijlage C, te vinden via www.scp.nl bij het desbetreffende rapport).

Alle slachtoffers zijn geïnterviewd zonder dat anderen, zoals familieleden, hierbij aanwezig waren. De slachtoffers zijn op een – in overleg – vastgestelde plek geïnterviewd: meestal bij hen thuis. De interviews duurden tussen de een en twee uur en zijn alle door dezelfde interviewer afgenomen. Als blijk van waardering hebben de geïnterviewden na het gesprek een cadeaubon van tien euro aangeboden gekregen. Het gesprek is opgenomen en later letterlijk uitgewerkt. Daarnaast heeft de interviewer zelf steeds een kort verslag gemaakt van het interview. Tijdens een aantal interviews bleek de respondent slachtoffer te zijn geweest van meerdere misdrijven: in één geval ging het om vergelijkbare misdrijven door dezelfde dader en verder om misdrijven die volledig los van elkaar stonden.¹ Geprobeerd is de ondervonden gevolgen van elk

misdrijf afzonderlijk te inventariseren. We moeten er echter rekening mee houden dat verschillende ervaringen en gevolgen elkaar kunnen beïnvloeden.

Het is belangrijk om te benadrukken dat slechts een beperkte en selecte groep slachtoffers is geïnterviewd. Twee factoren hebben grote invloed gehad op die selectie.

In de eerste plaats hebben slachtoffers die geen contact hebben gehad met SHN ook geen kans om door ons te worden ondervraagd. Mensen die geen behoefte hadden aan hulp van SHN vallen dus buiten de selectie. Hetzelfde geldt voor betrokkenen bij zogenaamd ‘tweezijdig’ geweld; SHN heeft als beleid geen mensen te helpen die zelf enige rol hebben gespeeld bij de totstandkoming van het delict en juist bij ‘tweezijdig’ geweld is niet altijd duidelijk wie het slachtoffer is en wie de dader.

In de tweede plaats zijn in het registratiesysteem contactgegevens opgenomen van de cliënten ten tijde van hun zaak. Mensen die na afsluiting van hun zaak een nieuw telefoonnummer hebben gekregen konden dus niet worden bereikt. Dat betekent dat slachtoffers die als gevolg van hun misdrijf zijn verhuisd buiten het onderzoek zijn gebleven.

4.3 Slachtoffers van mishandeling en bedreiging

De tien geïnterviewde slachtoffers van mishandeling en bedreiging hebben allemaal heel verschillende gebeurtenissen meegemaakt; iedereen heeft een eigen verhaal en ervaart daar de gevolgen van. Drie slachtoffers waren bedreigd met een wapen, maar niet lichamelijk mishandeld. Vier slachtoffers zijn overvallen of aangevallen en hebben daar geen blijvend letsel aan overgehouden. Drie anderen hebben door de mishandeling blijvende lichamelijke schade opgelopen, waarvan één een kogel in zijn nek.

Direct na het delict

Het lichamelijke letsel van de geïnterviewde geweldslachtoffers varieert dus sterk. We concentreren ons bij de bespreking van de gevolgen niet zozeer op het lichamelijk letsel van het misdrijf zelf, maar vooral op andere lichamelijke gevolgen die slachtoffers kort na het misdrijf ervaren. Waar dat relevant is, leggen we wel een relatie met het lichamelijk letsel.

De slachtoffers ervaren de eerste weken na het delict uiteenlopende lichamelijke en psychische gevolgen. Veel genoemde kortetermijngevolgen zijn hoofdpijn, slapeloosheid, vermoeidheid, verminderde eetlust en concentratieproblemen. Ook de shock en angst worden door de geïnterviewde slachtoffers genoemd. Een vrouw – aangevallen en mishandeld door twee mannen – vertelt over haar ervaringen vanaf het moment dat ze thuis kwam van het politiebureau:

Toen ben ik naar huis gegaan, nou tenminste, ze hebben me voor de deur afgezet en durfde ik dus ook niet naar binnen. En toen dacht ik: ja misschien staan ze achter te kijken, die

mannen weet je wel die het gedaan hebben. En toen ben ik anderhalf uur in de gang blijven liggen, plat, zodat ze me niet konden zien. En toen het helemaal donker was, was ik zo naar het raam gekropen en heb ik zo de gordijnen dicht gedaan. Ik durfde ook geen licht aan te doen en zo. Ik ben acht dagen in shock geweest. Ik was er gewoon niet bij, eigenlijk kon ik ook niet huilen of zo. Dus je bent verdoofd zeg maar, je vertelt het emotioneel. Er gaan wel tranen over je wangen maar je ervaart het, ik ervaar het niet zoals je normaal huilt of omdat je verdriet hebt, of een mooie film ziet of zo ...

Steeds weer zeggen respondenten dat de gebeurtenis zelf een grote impact heeft gehad. De slachtoffers hadden niet verwacht dat hen zoiets zou overkomen; daardoor voelen zij zich geschokt en onveilig.

De financiële gevolgen direct na het delict bestaan voornamelijk uit het vervangen van beschadigde of gestolen spullen (bril, jas, tas of sloten van het woonhuis als sleutels zijn gestolen). Ook zijn diverse slachtoffers beroofd van een tas en geld. Dat er persoonlijke eigendommen weg zijn leidt tot allerlei praktische problemen. Zo vertelt een vrouw die op straat, op weg naar haar auto, op een gewelddadige manier van haar tassen beroofd is:

Mijn bril was afgevalen, dus die heb ik eerst gezocht en toen had ik mijn bril en toen dacht ik: ja, wat nu? Ik kan nergens meer naartoe, ik kan mijn huis niet binnen, ik kan niemand bellen want mijn telefoon zat in mijn tas. Mijn sleutels en de sleutels van de garage, want mijn auto staat op een afgesloten deel, was ook allemaal weg, dus ik kon helemaal nergens meer naartoe. Dus toen ben ik in wanhoop, trillend, helemaal ontdaan, naar een vriendin gegaan, die gelukkig hier in de wijk woont en toevallig ook thuis was. En toen heb ik iemand gebeld, een vriend, die 's avonds bij mij is gekomen want ik voelde me niet meer veilig in mijn huis doordat de sleutels ook weg waren. Hij heeft dus de dag erna een ander slot op de deur gezet. En ja, toen voelde ik mij in ieder geval weer veilig in mijn huis. Dus een nieuw slot op de deur, mijn werk bellen, de telefoon vervangen, mijn bankpasjes zaten erin dus bij de bank moest ik alles regelen. Ik heb zoveel moeten regelen. Zoveel, omdat alles in die tas zat.

Zaken zoals het blokkeren en aanvragen van pasjes kosten tijd en geld. Dit is een van de redenen waarom slachtoffers vrij nemen van hun werk. Alle slachtoffers met een baan blijven minimaal twee dagen thuis van het werk na het gebeurde. Een van de slachtoffers heeft nog andere financiële gevolgen ervaren. Toen hij werd neergeschoten en door een ambulance naar het ziekenhuis gebracht moest worden, was hij nog maar kort in Nederland en daardoor niet goed verzekerd. De andere slachtoffers die medische zorg nodig hadden, waren wel verzekerd.

Portret 1

Op een doordeweekse dag, nu zo'n drie jaar geleden, gaat mevrouw A rond acht uur 's ochtends naar haar werk, een school twee straten verderop. Er stopt een auto met een man en een vrouw erin. De man stapt uit en komt naar haar toe om de weg te vragen. Terwijl ze er over nadent geeft de man haar als hij bij haar aangekomen is een harde klap in het gezicht en grijpt naar haar tas. In een reflex probeert ze de tas bij zich te houden. Hierbij valt ze op de grond. Het lukt de man daardoor de tas te pakken en hij stapt weer in de auto. Dan rijden ze weg. Een getuige – een man die op een balkon stond te roken – heeft alles gezien en het nummerbord opgeschreven. Hij komt samen met zijn vrouw, die de politie gebeld heeft, direct naar haar toe. Ze heeft schrammen en plekken van de val, maar geen blijvend letsel. De auto blijkt te zijn gestolen, de tas wordt even later teruggevonden in de bosjes. In de tas zaten alleen papieren, een agenda en brood en een appel. Alleen het brood en de appel zijn eruit.

Eenmaal thuis komen meteen de emoties los. Ze voelt zich verdrietig en ervaart een groot gevoel van onrechtvaardigheid omdat ze de man alleen maar had willen helpen. Ze geeft aan dat dat gevoel nooit helemaal is weggegaan. Na het incident kan ze ongeveer twee weken erg slecht slapen en heeft ze steeds last van huilbuien. Ook heeft ze direct na de aanval last van migraine. Mevrouw A is ongeveer een maand thuis geweest van haar werk. Ze heeft vooral veel steun gehad van haar zoon, de directrice op school die haar net na het gebeurde regelmatig thuis kwam ophalen, en collega's. Ze vond het ook prettig om bij Bureau Slachtofferhulp haar verhaal kwijt te kunnen. Ze waardeert het erg dat de medewerkster een vrijwilligster was, die daardoor echt wilde helpen.

Aan de ene kant zegt ze dat ze zich sterker voelt: 'Dat heb je ook weer meegemaakt'. Aan de andere kant heeft het haar angstig gemaakt. De plek waar het gebeurd is, mijdt ze. Ze gaat er nooit meer langs, terwijl het de kortste weg naar school is. Op de terugweg komt ze er soms nog wel langs. En misschien als ze met mensen samen is, maar nooit alleen. Collega's op school reageren extra alert en bezorgd. Zij vragen, bijvoorbeeld na ouderavonden, altijd of ze niet alleen naar huis hoeft, of ze lopen even mee. Alleen in de auto zijn vindt ze ook niet meer prettig. Überhaupt ergens alleen heen gaan doet ze minder; ze zorgt er zoveel mogelijk voor dat er iemand bij haar is.

Mevrouw A benadrukt dat het ook erger kan en dat ze misschien nog geluk heeft gehad. Ze heeft het idee dat een bepaalde alertheid, angst en bezorgdheid altijd wel in haar hoofd zullen blijven. Het beeld van je eigen, vertrouwde omgeving waar je veel mensen in de buurt kent en waar je het gevoel hebt dat het veilig is, dat beeld is in duigen gevallen.

Gevolgen op de middellange termijn

Een paar weken na het voorval is de eerste schok voorbij en zijn de meeste praktische zaken wel geregeld. Het merendeel van de slachtoffers is dan ook weer aan het werk gegaan. De slachtoffers proberen hun dagelijkse routine terug te krijgen. Dat gaat lang niet voor iedereen vanzelf.

De slachtoffers die licht lichamelijk letsel aan het voorval hebben overgehouden waren na een paar weken helemaal hersteld. Ook de indirecte lichamelijke gevolgen nemen in de meeste gevallen na een paar weken af. Slapen gaat beter en daarmee nemen ook andere gevolgen zoals hoofdpijn, concentratieproblemen en huilbuien af. Een slachtoffer van een overval waarbij haar tassen gestolen zijn, was in het begin

erg geschrokken en sliep slecht, had huilbuien, spierpijn en blauwe plekken doordat ze de tassen stevig had proberen vast te houden. Over wanneer deze eerste gevolgen begonnen af te nemen zegt ze:

Geen maanden, nee, na een maand was ik er al redelijk overheen, tenminste de eerste gevolgen zal ik maar zeggen. Spierpijn en die concentratie. Alleen vermoeidheid, daar heb ik ook heel lang last van gehad, want het kost zoveel energie om dat te verwerken. Voor mij was het echt een traumatische ervaring, want ik had echt nooit zo iets meegemaakt. En dat heeft wel heel veel energie gekost. Ik ben zeker wel de eerste twee of misschien ook wel drie maanden toch wel veel moe geweest.

Drie slachtoffers hebben letsel dat aanzienlijk ernstiger was dan wat blauwe plekken en schrammen. Een gepensioneerd mannelijk slachtoffer is twee jaar geleden aangereden en mishandeld door mensen met een garagebox naast die van hem. In het ziekenhuis is hij behandeld voor diverse gezichtsfracturen, een hersenschudding en gekneusde ribben. Na de ziekenhuisopname en de eerste weken van herstel bleek zijn linker gezichtshelft permanent gevoelloos te zijn geworden door de trappen tegen zijn hoofd. Een man van 23 jaar die beschoten is, heeft nog steeds een kogel in zijn nek die niet verwijderd kan worden. Na het eerste herstel bleek dat hij ernstige hoofdpijnen, concentratiestoornissen, evenwichtsproblemen en problemen met het vinden van woorden bleef houden. Een vrouw van 46 jaar is op straat ernstig mishandeld. Ze heeft schoppen tegen haar hoofd gekregen, waardoor haar gehoor blijvend beschadigd is en ze kronen in haar gebit moest laten plaatsen.

De lichamelijke gevolgen hebben, zo blijkt, invloed op emotionele gevolgen. De shock, ontzetting, boosheid en angst die de meesten direct na het misdrijf ervaren, gaan in de meeste gevallen over in berusting. Toch, wanneer ze eraan terugdenken ervaren vrijwel alle slachtoffers een gevoel van onrechtvaardigheid. Een aantal van hen heeft psychische gevolgen die niet overgaan en zoekt daarvoor hulp. Dat gebeurde dan steeds na een aantal maanden, toen bleek dat de psychische gevolgen niet afnamen en zelfs ernstiger werden. Zoals een mannelijk slachtoffer van mishandeling, zonder blijvend letsel, vertelde:

Nee, mijn huisarts zegt: ik zit niet in een dip, maar ik zit in een gat. Toen hebben ze mij naar zo'n zielenknijper gestuurd, zo'n psycholoog en toen heb ik rustgevende pilletjes gekregen. Het is toch allemaal heftig.

Indirecte lichamelijke gevolgen en emotionele gevolgen hebben veel met elkaar te maken en beïnvloeden elkaar. Door piekeren over wat er is gebeurd en door gevoels van angst, boosheid en onveiligheid slapen de meeste geïnterviewden slecht en rapporteren ze hoofdpijn, huilbuien en concentratieproblemen.

Er zijn ook gevolgen op sociaal gebied. De geïnterviewde slachtoffers gaven aan in het begin veel gepraat te hebben over wat hen is overkomen. Ze ondervinden steun van anderen door hun verhaal te kunnen doen en begrip en medeleven te krijgen. Opvallend vaak zeggen ze dat ze er ineens achter komen hoeveel mensen wel eens slachtoffer blijken te zijn geworden van een misdrijf. Dat zorgde voor een gevoel van begrip en herkenning. De meesten zijn weer aan het werk gegaan en pakken zoveel mogelijk hun dagelijkse routine op. Voor een aantal slachtoffers gaat het anders; zij geven aan in een toestand van lethargie te zijn beland na de eerste weken. In het begin moesten ze wel dingen regelen of werden ze nog medisch behandeld maar na een aantal weken voelden zij zich uitgeput. Slachtoffers rapporteren dan dat ze alleen nog maar wilden slapen of totaal lusteloos waren. Ze hadden geen energie voor andere mensen of gebeurtenissen en deden geen dingen meer die ze voor het misdrijf nog wel deden. De slachtoffers die aangaven zo uitgeput te zijn gingen ook nog niet werken. De gebeurtenissen hebben zoveel emotionele impact gehad dat ze daar niet toe in staat zijn. Op de middellange termijn ervaren bijna alle slachtoffers nog gevolgen op sociaal gebied: ze gaan minder makkelijk 's avonds weg, omdat ze het gevoel hebben dat hun sociale omgeving anders gaat reageren. Ze ervaren dat ze in het begin veel gepraat hebben over wat er gebeurd is, maar dat na een aantal maanden hun omgeving er niet meer naar vraagt en het moeilijker wordt om erover te praten. Ook op andere sociale gebieden treden bij slachtoffers veranderingen op. Een slachtoffer van beroving was erg geschrokken en angstig na wat er gebeurd was en is wel snel weer gaan werken maar:

Ik ging juist niet meer sporten na de overval. Vroeger zwom ik vier maal in de week. Ik ben een tijdje alcohol gaan gebruiken maar ik had gelukkig al snel door dat dit mijn problemen niet oploste, dus daar ben ik weer mee gestopt.

We zien dat respondenten die erg door het gebeurde zijn aangeslagen veranderingen aangeven op het gebied van werken, vrijetijdsbesteding en mobiliteit. Zij voelen zich veelal zo moe of lusteloos dat ze niet meer de activiteiten ondernemen die zij voor het incident nog wel ondernamen.

Opvallend is dat de geïnterviewden aangaven vooral 's avonds extra op hun hoede te zijn, hoewel de meeste incidenten overdag plaatsvonden. Zij vinden het zelf vaak niet logisch, maar geven aan liever niet meer 's avonds de straat op te gaan, of zijn erg alert wanneer ze dat toch doen. Na de eerste schok is het om allerlei praktische redenen vaak noodzakelijk om weer naar buiten te gaan, bijvoorbeeld om de hond uit te laten of naar het werk te gaan. Slachtoffers gaven aan daar echt weer aan te moeten wennen en daar een tijd mee bezig te zijn geweest. Zoals een slachtoffer van beroving; zij durfde direct na het misdrijf helemaal niet naar buiten, maar dat ging langzaam beter:

Nee, in het begin durfde ik al helemaal niet naar buiten, maar ja, dat moet. Toen ging ik dus met iemand anders naar buiten, maar in die tijd woonde ik alleen dus ik moest wel alleen naar buiten want ik moest naar mijn werk. Dus daar is het mee begonnen, dat ik toch naar mijn werk ging. Ik had op mijn werk ook alles verteld en zij hadden zoiets van, als het helpt, dan mag je wel bellen als je vanuit de garage naar huis loopt. Dus met heel veel angst en het toch iedere dag doen, heb ik dat overwonnen. Ik heb wel heel lang niet in het donker durven te lopen en dat is heel gek, want het gebeurde overdag, 's avonds was ik toch meer bang. Dus ik heb heel lang niet in het donker durven lopen. Maar in de winter moet dat toch, want dan is het om vijf uur toch al donker. Dus als het donker was en ik van mijn werk kwam, ja, op een gegeven moment moest dat toch. En langzamerhand heb ik dat ook voor een groot deel overwonnen.

Financiële gevolgen op de middellange termijn hebben vooral te maken met het vervangen van spullen of doorlopende medische kosten die niet altijd door de verzekering gedekt worden. Hierbij komen geen opvallende kosten naar voren of kosten die specifiek na een paar maanden optreden.

Gevolgen op de lange termijn

Vaak wordt aangenomen dat na een half jaar de meeste slachtoffers een nieuw evenwicht gevonden hebben en de rust is teruggekeerd (zie hoofdstuk 2). Maar bij de meeste geïnterviewde slachtoffers van geweld blijkt dat anders te zijn. Zoals al eerder aangegeven hebben sommige slachtoffers blijvend letsel overgehouden aan het delict: zij worden dan ook permanent herinnerd aan wat er is gebeurd.

Wat betreft indirecte lichamelijke gevolgen geven de meeste slachtoffers aan dat die na een half jaar wel verdwenen zijn. Toch blijft slapen soms ook na jaren nog een probleem; met name 's nachts komen de herinneringen makkelijker naar boven. Soms kan dat heel hevig zijn. Een respondent die overdag op straat mishandeld is door twee mannen, ervoer op korte en middellange termijn ook al grote emotionele gevolgen, maar jaren na het misdrijf is vooral slapen af en toe nog een echt probleem:

Nou dat gaat nog niet goed, ik slaap nog altijd met een lampje aan. En zoals nu, heb ik dan weer zo'n periode, dat ik weer zo angstig ben en dan doe ik ook de rolgordijnen niet dicht 's nachts. Dan doe ik alleen de vitrage dicht, zodat het licht van buiten ook binnen komt. Ik slaap zo'n beetje vijf of zes uur gemiddeld per dag, nou ja, ik word iedere drie kwartier wakker, ik hallucineer ook nog steeds dingen die er niet zijn, dat had ik van tevoren ook nooit. En de eerste twee jaar had ik wel steeds dat ik mannen op mijn bed zag met donkere kleding en een capuchon op hun hoofd en zonder gezicht. En dat heb ik nu zeg maar eens in de zoveel maanden, die hallucinaties. Ik ben altijd bang om te gaan slapen.

Bij de andere geïnterviewden zijn dit soort problemen minder aanwezig, maar vooral wanneer zij weer aan het delict herinnerd worden volgen soms slapeloze nachten.

Ze letten beter op dat er geen ramen openstaan en zorgen ervoor dat er ergens licht brandt. Slecht slapen zorgt vaak ook weer voor andere problemen, zoals meer moeite met concentreren of hoofdpijn. Een van de slachtoffers is bedreigd door zijn buurman en daarom, meer dan een jaar later, slaapt hij nog steeds slecht:

Zodra ik 's nachts wat hoor, dan denk ik van: nou, hij is weer in de buurt of hij is er weer. Ja, dus veel slapeloosheid. En af en toe daardoor ook wel oververmoeidheid. En minder eten. En hoofdpijn. En nergens meer zin in hebben. En meer last van mijn maag hebben, in feite. Ja, ik ben al maagpatiënt en dat ging een hele tijd goed, maar zodra ik nerveus ben, krijg ik weer pijn in mijn maag.

Slachtoffers noemen het gevoel van veiligheid dat in één klap teniet gedaan is vaak als blijvend gevolg. Een vrouw die slachtoffer werd van beroving verwoordt dit als volgt:

Ik was dus echt heel naïef, ik voelde me overal veilig en ja, ik had nooit bedacht dat mij zoiets zou kunnen overkomen. Het overviel me letterlijk. Die naïviteit is helemaal weg, als ik buiten loop kijk ik om me heen bijvoorbeeld.

Twee vrouwelijke slachtoffers van een overval willen 's avonds de straat niet meer op, maar gaan daar heel verschillend mee om. Het eerste slachtoffer geeft aan zich niet erg beperkt te voelen in haar bewegingsvrijheid, hoewel ze wel maatregelen neemt als het avond is; het tweede slachtoffer komt haar huis bijna niet meer uit:

Maar ik durf nog steeds niet 's nachts hier rond te lopen. Als ik 's avonds laat ergens van thuis moet komen, dan blijf ik ergens slapen.

Ik durfde echt niet op straat te gaan. Ja dat heeft toch een hele, een hele tijd gekost om mij een beetje te herstellen. Bijna twee tot drie jaar heeft dat geduurd. Ik was wel angstig. Ik ging nooit op straat zomaar lopen. En ik had ontzettend veel last bij slapen, het lukte mij niet. Bij het Riagg, een dokter gevraagd, ik wil hulp want ik had last van lachbuien, huilbuien en zo. Dus toen ben ik bij het Riagg gegaan en ik heb een paar gesprekken gehad. Ja, en ik kreeg kalmeringsmiddelen van de huisarts, en slaaptabletten.

Na het misdrijf ervaren de slachtoffers dat ze alerter zijn, minder vertrouwen in andere mensen hebben. Ze hebben het gevoel dat er altijd weer wat kan gebeuren. Ze kijken vaker om zich heen op straat en lopen bijvoorbeeld een blokje om wanneer ze mensen zien die zich verdacht gedragen. Slachtoffers van geweld die hun belager gezien hebben en hem of haar nog denken te kunnen herkennen, reageren hetzelfde. Meestal zijn het vage bekenden, die niet bekend genoeg zijn om een grote rol in het dagelijkse leven te spelen. Eén slachtoffer weet wel wie de dader was. Hij was na geluidsoverlast door een buurman met een kapmes bedreigd en is nog erg bezig met het gebeurde. Ook is hij bang voor herhaling. Ondanks dat het gebeurde hem erg beïnvloedt in zijn dagelijks leven, wil hij principieel niet verhuizen:

Je voelt je eigen gewoon niet meer veilig in je eigen huis. Stel als 'ie op een gegeven moment de buitendeur stuk slaat, of het raam. Dan denk je altijd: oh wee als je buiten komt, misschien valt 'ie mij aan. Ik heb het heel slecht getroffen dat hij beneden mij woont, ik hoop maar dat hij zich verongelukt, dat hij een ongeluk krijgt, dat ik gauw van hem afben. Ja, want je betaalt huur en je moet overal voor betalen en ik betaal niet voor de overlast. Ik heb geen woongenot zolang dat hij er nog in woont. En het gekke is de onmacht van de mensen waar je iets aan vertelt, en dat ze dan zeggen van: ga lekker verhuizen...

Het gebrek aan vertrouwen in anderen en het minder makkelijk contact maken hebben ook sociale consequenties: slachtoffers staan wantrouwend tegenover de medemens, vooral vreemden. Enkelens zijn ook meer wantrouwend tegenover bekenden geworden. Ze hebben het gevoel dat mensen niet meer zomaar te vertrouwen zijn. Zoals een van hen zegt:

En je bent minder aardig, daar komt het wel op neer, ook voor je eigen mensen die je kent, ik ben niet meer zo aardig voor mensen die ik ken. Ik was ook vroeger te aardig, te meegaand, altijd voor iedereen klaarstaan, dat doe ik allemaal niet meer. Ik was vroeger te aardig, en ik ben nu soms te onaardig. Ook tegen vreemden, weet je wel, dat ik snel geïrriteerd raak, dat heb je ook wel als je angstig bent, dat je snel geïrriteerd wordt of zo. Alles is gauw teveel, en je kan weinig hebben.

De slachtoffers die meer wantrouwend tegenover bekenden zijn, ervaren ook de grootste sociale gevolgen. Ze vinden de relatie met vrienden en bekenden slechter geworden: ze gaan bijvoorbeeld minder de deur uit of hebben geen belangstelling meer voor andere mensen. Ook ervaart een aantal slachtoffers problemen op het werk. Soms waren die zo ernstig dat ze in de WAO beland zijn en uiteindelijk gestopt zijn met werken.

De emotionele gevolgen zijn in sommige gevallen zo ernstig dat er psychische stoornissen, zoals PTSS of depressie, in het spel zijn. Een aantal slachtoffers is gediagnosticeerd met PTSS; anderen slikken antidepressiva of kalmeringsmiddelen. Ook zijn er slachtoffers met ernstige emotionele problemen die – om uiteenlopende redenen – niet naar een hulpverlener, zoals een psychiater of psycholoog, zijn geweest. Suïcidale gedachten komen soms jaren na het incident nog voor. Enkele slachtoffers geven aan dat het voor hen bij tijd en wijle niet meer hoeft. Een van hen formuleert het als volgt:

Kijk, heel vaak hebben mensen gezegd die mij kennen, wees blij dat je het overleefd hebt. Ja, maar kijk, ik heb het niet overleefd, kijk in een fysieke zin. Maar van binnen heb ik het niet overleefd. Ik heb altijd gezegd, van mij hadden ze nog wel een kwartiertje door mogen gaan die jongens. Ja, voor mij hoeft het niet, ja kijk, ik had mijn dieren, maar ik heb wel meerdere malen op het punt gestaan om een einde aan mijn leven te maken, nog soms hoor.

Een jonge man die anderhalf jaar geleden neergeschoten is, is niet gediagnosticeerd met een psychische aandoening. Dit slachtoffer is echter niet bij de hulpverlening terechtgekomen, omdat hij dat naar eigen zeggen niet kan betalen. Ook hij rapporteert regelmatig zulke gedachten te hebben:

Het is beter dat ik dood was gegaan. Nu ben ik heel erg boos, ik ben zo'n persoon met een handicap, ik ben niet meer de persoon die ik vroeger was. Mijn stem gaat soms gewoon weg en dan kan ik de woorden niet meer zeggen. En die schulden... Het was beter dat ik dood was gegaan.

Met name slachtoffers die na jaren nog psychische problemen ondervinden geven aan dat het incident een ernstige beperking van hun dagelijkse leven heeft betekend. Hun sociale leven lijdt onder wat er is gebeurd.

Een vrouwelijk slachtoffer van een gewelddadige beroving die vier jaar geleden plaatsvond en waaraan ze geen directe lichamelijke gevolgen overhield, rapporteert op elk vlak ernstige beperkingen. Ze is bedreigd met een wapen en dacht op dat moment dat ze dood zou gaan. In het begin was zij vooral lusteloos en depressief en had ze af en toe driftbuien. Dat komt nog steeds wel eens voor wanneer ze op de een of andere manier aan het gebeurde herinnerd wordt. Ze zegt over de invloed die de overval nu nog op haar leven heeft :

Mijn levenslust is van mij afgepakt. Ik ben rauw geworden. Egoïstisch. Ik houd geen rekening meer met anderen. Ik ben rauw maar ook sterker geworden. Verbaal vooral. Ik zeg eerder wat ik denk. Ik eis een antwoord, ik blijf volhouden. Verder ben ik tegenover anderen vooral ongeïnteresseerd. Vroeger was ik alert met verjaardagen, bezoeken. Er kwam elke dag wel iemand eten. Dat is niet meer. Ik kan mijn kinderen financieel niet meer geven wat ik hen wil geven. Ik ben in mezelf gekeerd. Ik durf geen relatie aan te gaan. Wat kan er nou nog uit mij komen. Zo'n driftkop. Mijn draagvlak is nul geworden. Stel je zo'n persoon voor. Wie wil er nou rekening met mij gaan houden. Dat is ondraaglijk. Ik wil niemand meer geven.

Van de zeventien geïnterviewden is er één die ook invloed op haar seksuele gevoelens heeft ervaren. Zij is vier jaar geleden het slachtoffer geworden van een gewelddadige beroving. Ze is toen bang geweest voor verkrachting, en heeft daarna ernstige en blijvende emotionele gevolgen ervaren. Dat heeft ook invloed op haar seksuele gevoelens. Hoewel ze geen vaste relatie had na het misdrijf wilde ze die mede daardoor niet meer aangaan. Wel heeft ze nog een keer geprobeerd hoe het zou gaan, met iemand waar ze eerder een relatie mee had:

Ook menselijk zijn seksuele gevoelens. Dat was ook helemaal niets meer. Dood. Dichtgeklapt. Dat vond ik best wel eng. Ik voelde mij geen vrouw meer en geen moeder. Ik voelde mij nutteloos. Een jaar geleden ben ik er weer mee gaan experimenteren. Dat ging helemaal niet. Ik heb het er van tevoren met hem over gehad. Zo van... ik wil weten wat ik nog kan voelen. Ik duwde hem gewoon van mij af. Ik werd er misselijk van.

Een man die beschoten is, heeft het op het nippertje overleefd. Hij heeft hieraan ernstig lichamelijk letsel overgehouden. Ook op financieel gebied heeft het misdrijf grote consequenties gehad, omdat hij nog niet lang in Nederland verbleef en daardoor niet goed verzekerd was. Op de langere termijn is hij door deze gebeurtenissen in de schulden gekomen. Inmiddels heeft hij duizenden euro's schuld opgebouwd doordat hij niet kan werken en de deurwaarders niet betaalt. Mede daardoor heeft hij problemen gekregen met familie en moest hij verhuizen. Inmiddels is het incident bijna anderhalf jaar geleden gebeurd en krijgt hij veel hulp van Slachtofferhulp Nederland om in ieder geval de ziektekosten vergoed te krijgen en schadevergoeding te eisen.

Ook andere slachtoffers hadden te maken met financiële gevolgen van het misdrijf. Twee zijn gestopt met werken omdat ze lichamelijk of psychisch zo aangedaan zijn door wat er gebeurd is dat werken niet meer ging. Zij zijn in de WAO en uiteindelijk de ww beland, met als gevolg sterke terugloop van inkomsten. Een ander slachtoffer is verhuisd omdat ze zich onveilig voelde in de buurt waar het gebeurd is. Ook dat bracht kosten met zich mee die niet vergoed werden door een verzekering.

De gevolgen voor slachtoffers beïnvloeden elkaar en kunnen elkaar ook versterken. Slachtoffers met blijvende lichamelijke gevolgen zijn ook na jaren nog dagelijks bezig met wat er is gebeurd en ervaren beperkingen op andere gebieden, zoals werk of sociale contacten.

Portret 2

Op een avond, ongeveer vijf jaar geleden, heeft mevrouw B gebeld in een telefoonsel. Als ze net weer in haar auto stapt wordt haar portier opengedaan en houdt een man met bivakmuts een revolver tegen haar slaap. Voor haar en aan de andere kant naast haar auto staan mannen die er precies hetzelfde uitzien. Donkere kleding, witte schoenen. De man geeft haar een paar klappen op haar hoofd en er wordt geschreeuwd. Hij laat haar een revolver met kogels zien. Hij zegt dingen als: 'als je nu je kop niet houdt dan jaag ik een paar kogels door je hersenen'. Ze halen haar kofferbak leeg, nemen haar tas mee (waar toevallig net 9000 euro, de dagopbrengst van haar werk, inzit, evenals haar papieren, telefoon en paspoort) en ze moet haar leren jasje uitdoen. De man schreeuwt dat ze moet uitstappen en achterin moet gaan zitten. Ze schreeuwt terug. Op dat moment hebben de mannen contact met elkaar. In een opwelling start ze de auto en met het portier nog open rijdt ze keihard naar voren. 'Ik weet ook niet waar dat vandaan kwam. Het was gewoon een moment. Ik wist zeker dat als ik achterin zou gaan zitten dat ze mij seksueel zouden misbruiken. Ik voelde dat gewoon. Ik dacht, dat nooit. Dan maar dood. Het interesseerde mij niets meer. Ik trapte het gaspedaal in en schoot over het trottoir. Ik reed door tot de kruising. Toen kon ik niet meer. In mijn spiegel zag ik dat ze op de vlucht gingen. Ik had al mijn kracht gebruikt.' Ze belde 112, de politie was snel ter plekke. Ze namen haar mee naar het politiebureau om proces verbaal op te maken en gaven haar warme dekens en koffie. Toen ze haar dochters voor het eerst weer zag (haar ex-man paste op hen) was dat een zeer emotionele en aparte gewaarwording. 'Ik leefde nog. En het was zo bijzonder dat ik hen weer zag. Je beseft dan pas wat je zou hebben achtergelaten'. De volgende dag ging ze naar Bureau Slachtofferhulp. Ze had helemaal geen geld en papieren meer. Toen ze binnen was om een chipknip te regelen stond een vrouwelijke parkeerwachter een bon uit te schrijven. Mevrouw B vertelt dat ze buiten zichzelf raakte en de vrouw naar haar keel vloog en tegen de muur drukte. Ze wist niet wat ze

deed. Ook in het stadhuis waar ze haar paspoort moest aanvragen ontstond eenzelfde situatie. Een man met soortgelijke ogen als de dader keek haar aan waarna ze hysterisch werd. Ze heeft het hele stadhuis bij elkaar gevloekt. Bewakers moesten er aan te pas komen om haar te kalmeren. De eerste dagen moest ze naar buiten, om dingen te regelen. Mevrouw B vertelt dat ze daarna een poosje niet naar buiten is geweest. Ze heeft maandenlang in de ziektewet gezeten. Van de ziektewet kwam ze in de WAO en uiteindelijk werd ze ontslagen, dus haar inkomen ging drastisch omlaag. Ze durfde niets meer en had nergens meer interesse in. Ze sloep de hele dag. Haar vader, die de ziekte van Alzheimer had, bezocht ze voorheen elke dag. Daarna bijna nooit meer. Toen haar oudste dochter steeds meer klaagde over pijn nam ze dat in het begin niet serieus, omdat ze dacht dat het aandachttrekkerij was, terwijl zij later een ernstige aandoening bleek te hebben. Ze zegt dat het haar eigenlijk ook niets kon schelen op dat moment, ze voelde niets. Ze had geen interesse meer in het leven. Dat heeft drie jaar geduurd. Ze slikte ook antidepressiva en had veel last van hoofdpijn en huilbuien. Mevrouw B voelde zich zielig en onmachtig en voelde woede, heel veel opgekropte woede. Ze zegt dat ze agressiever is geworden. Zo geeft ze aan dat ze haar kinderen ook een paar keer een klap heeft gegeven, terwijl dat niet haar bedoeling was. Ze vindt het heel erg dat ze haar kinderen heeft moeten uitleggen dat het hun schuld niet is, maar dat ze die woede niet in de hand heeft. Ze vertrouwt niemand meer, ze is achterdochtig geworden en gelooft ook niet meer in naastenliefde. Eigenlijk vindt mevrouw B dat ze vroeger een optimist was, maar nu een pessimist is geworden die bijna niet meer lacht.

Verwerking

Opvallend is dat respondenten vaak aangeven het voorval verwerkt te hebben, maar bij doorvragen toch nog steeds bepaalde gevolgen blijken te ondervinden. Ze zeggen anders te zijn gaan leven door wat er is gebeurd, maar hebben toch het gevoel dat ze een nieuw evenwicht bereikt hebben. De respondenten vertellen bijvoorbeeld dat ze nog erg alert zijn en op straat kijken of de dader daar ook rondloopt, ook al weten ze niet wie de dader is. Veel respondenten ervaren wat een slachtoffer van beroving die de dader niet gezien heeft, vertelt:

Je kijkt toch op straat, zou dat hem zijn, of die ziet er onbetrouwbaar uit of zo, je kijkt vaker achterom. Maar dat wordt wel minder hoor, je herkent ze toch niet. Maar minder vertrouwen dat mensen op straat je niks doen.

Dat is na het misdrijf bij iedereen het geval: angst voor herhaling speelt een grote rol. Eén vrouwelijk slachtoffer is na een paar maanden verhuisd omdat ze zich in de buurt onveilig voelde. Zij was op straat in haar eigen buurt mishandeld en had steeds het idee dat het daar weer kon gebeuren. Zij meldt dat ze verhuizen nodig vond om het voorval te kunnen verwerken en te kunnen doorgaan met haar leven zonder steeds te denken aan de plek waar het gebeurde. De andere geïnterviewde slachtoffers zijn niet verhuisd en zijn ook niet van plan dat te doen.

De meeste slachtoffers denken regelmatig terug aan de gebeurtenis. Een van de slachtoffers is bedreigd en beroofd, maar heeft daar geen financiële of lichamelijke

schade en weinig sociale gevolgen aan overgehouden. In het begin was hij boos en voelde hij zich onveilig, maar na een paar maanden was dat over. Nu, na twee jaar, geeft hij aan geen echte gevolgen meer te ervaren, maar:

Ik denk wel dat het iets is wat ik altijd bij me zal dragen. Het is wel een ingrijpende gebeurtenis. Het zal altijd in je achterhoofd blijven of als er iets anders gebeurt dan zal je er wel altijd aan denken. Ik denk niet dat het iets is wat je vergeet of zo.

De meeste slachtoffers zijn het erover eens dat vooral het verstrijken van de tijd gezorgd heeft voor nieuw evenwicht en het gevoel dat ze de ervaringen verwerkt hebben. Vooral gesprekken met naasten noemen zij als iets wat helpt bij de verwerking. Het oudste geïnterviewde slachtoffer is een man van 50 die onder bedreiging met een revolver is overvallen na te hebben gepind. Hij hield hier geen lichamelijke verwondingen aan over en was vooral boos toen het net gebeurd was. Nog steeds, vijf jaar later, voelt hij zich minder veilig op straat en is hij altijd op zijn hoede. Hij zegt dat het gevoel van kwetsbaarheid groter wordt, omdat je steeds meer mensen zoals burens, vrienden en familieleden verliest wanneer je ouder wordt. Daardoor hakt een gebeurtenis als zo'n overval er volgens hem extra in.

Eén geïnterviewde vindt dat het geloof haar heeft geholpen bij het omgaan met het misdrijf, maar zij heeft niet het gevoel alles verwerkt te hebben:

Ik ben islamitisch en dat is sterker geworden. Ik heb me wel afgevraagd, waarom krijg ik zoveel en heb dat aan Allah gevraagd. In de Koran staat dat de sterke mensen ook de meeste ellende krijgen. Dat geeft mij dan wel steun. Het heeft mij aan de andere kant dan ook sterker gemaakt. Maar zolang ik beelden krijg op straat, de auto op slot doe en doordraai als ik een artikel over zoiets lees, dan heb ik het nog niet verwerkt. Aan alle kanten word je herinnerd en onderuit gehaald. Emotioneel, financieel. Ik vergelijk het wel eens met een sneeuwbal die een lawine wordt. Alles wordt steeds erger en zwaarder. Zo voelde ik het leven.

Voor een aantal slachtoffers is het echt een levensveranderende gebeurtenis geweest; zij hebben het gevoel nooit meer te worden zoals voor het misdrijf. Zo zegt een slachtoffer van mishandeling op langere termijn nog steeds emotionele gevolgen te ervaren:

Kijk, de eerste anderhalf, twee jaar denk je, als je fysiek weer in orde bent, als je verhuisd bent, dan word ik weer zoals ik vroeger was... Maar ja, ik ben dan nu vier jaar verder en ik weet gewoon dat ik nooit meer zoals vroeger word.

Op deze manier denken meer slachtoffers na langere tijd over de gebeurtenis die hen is overkomen. Dat zijn ook degenen die over de hele linie de meeste en ernstigste gevolgen hebben ervaren; de anderen vinden zelf dat ze het gebeurde verwerkt hebben.

4.4 Slachtoffers van inbraak

We hebben zeven slachtoffers van woninginbraak geïnterviewd over de gevolgen daarvan op verschillende gebieden. We hebben eerst bekeken wat slachtoffers direct na de woninginbraak meemaken. Daarna gaan we in op wat ze na de eerste weken ervaren, en hoe ze daar na meer dan een half jaar nog mee bezig waren. Tot slot besteden we aandacht aan de vraag of en hoe ze de gebeurtenissen verwerkt hebben.

Direct na het delict

De emotionele reacties van de geïnterviewden direct na de ontdekking van de inbraak variëren van boosheid en shock tot verwarring en angst. Allemaal realiseerden zij zich dat er iets gebeurd was zodra zij thuis of beneden kwamen. Het duurde een paar seconden tot een paar minuten tot zij zich realiseerden dat er in hun woning ingebroken was. Zij geven allemaal aan dat hun eerste reactie ongeloof of geschoktheid was. Een van de slachtoffers vertelt hoe ze reageerde toen ze ontdekte wat er gebeurd was (zie ook portret 3):

We waren een lang weekend weg, toen kwamen we terug en stond de deur open. Hij was wel dicht maar niet op slot, dus mijn man deed de deur open en die dacht: dit is niet goed. Toen gingen we naar binnen en was er dus ingebroken, er was best veel weg. De kinderen waren helemaal hysterisch. We hebben ze bij de burens gebracht om te slapen, wij zijn toch thuis naar bed gegaan maar hebben natuurlijk toch niet geslapen.

Bij bijna alle slachtoffers was de dader al verdwenen voor de inbraak ontdekt werd: zij hebben de dader dus niet gezien. Bij sommige mensen was er ingebroken terwijl zij weg waren en een paar anderen lagen boven te slapen terwijl het gebeurde en merkten er niets tot zij de volgende ochtend beneden kwamen. Anderen hebben de inbreker betrapt. De mensen die de dader betrapt hebben ervaren een soortgelijke schrikreactie als degenen die de dader niet gezien hebben. Twee slachtoffers van een inbraak 's nachts, terwijl ze gewoon thuis waren, vertellen hoe ze de ontdekking van de inbraak ervaren hebben:

Ik werd opeens midden in de nacht wakker en toen brandde door het hele huis licht. Ik dacht: hoe kan dat nou? Dus toen ben ik mijn bed uitgegaan en toen zag ik iemand hier in de kamer staan. Ik heb hem goed kunnen zien, want ik had hem bijna te pakken. Ik dacht, als ik hem te pakken had gekregen dan klieper ik hem zo naar beneden. Toen rende hij weg. Daarna kon ik het nog steeds niet geloven, in mijn huis. Boos was ik.

Ja, ten eerste, ik kon het gewoon niet geloven, weet je wel. Ik dacht dat het niet waar was. En ja, ten tweede boos natuurlijk, dat je ligt te slapen en dan breken ze gewoon je huis in. Daar was ik echt boos over, ja gewoon, dat het meeste. Gewoon boos en teleurgesteld.

Alle slachtoffers ervaren een gevoel van onrechtvaardigheid en denken dat de dader geen idee heeft van wat hij hen heeft aangedaan. Ze verwoorden dat allemaal op hun eigen manier, maar het gevoel van ongeloof en boosheid komt steeds terug.

De aanvankelijke financiële gevolgen bestaan vooral uit het vervangen van spullen die gestolen zijn. De respondenten geven aan snel contact te hebben opgenomen met hun verzekeringsmaatschappij voor vergoeding van de gestolen eigendommen. Op korte termijn moeten bezittingen zoals identiteitsbewijzen in ieder geval vervangen worden, ook zonder directe vergoeding door de verzekering. Buiten de kosten voor vervanging van gestolen spullen brengt ook het herstellen van vernielingen kosten met zich mee. Bij bijna alle slachtoffers zijn vernielingen aangericht, bijvoorbeeld aan raam of sloten, of zijn er zaken beschadigd om spullen te kunnen meenemen. Bij één slachtoffer zijn de vernielingen groter dan bij de andere respondenten. Haar tuinhuis is in de zomer haar hoofdverblijf. Toen zij daar een keer aankwam bleek alles totaal vernield te zijn: alle ramen waren er uit en binnen was alles kort en klein geslagen met een bijl. Ze was er op dat moment niet, maar denkt wel te weten wie de dader is. Zij reageerde heftig na de ontdekking van wat er gebeurd was:

Ik ben meteen de troep op gaan ruimen en leeg gaan ruimen en weer op gaan knappen. Alles weer op poten gaan zetten. Het heeft weken geduurd voordat alles weer een beetje op orde was. Het was een verschrikkelijke ervaring, heel erg. Nachtmeries had ik er van. Ik zag dat allemaal voor me, zulke dikke tafelbladen waar ze dan met bijlen... Ik was vreselijk nerveus, en maar janken, dat zoiets mogelijk is wat mensen met jouw spullen doen. Onbeschrijfelijk gewoon.

Geen van de inbraakslachtoffers heeft direct lichamelijk letsel opgelopen; niemand is door de inbreker of door een andere oorzaak gewond geraakt. Andere lichamelijke gevolgen worden wel gerapporteerd. De inbraakslachtoffers geven aan dat zij direct na de inbraak slechter slapen dan normaal: lichter, onrustiger of helemaal niet. Bij de meeste slachtoffers was dat binnen een paar dagen tot een maand weer normaal.

Sociale gevolgen zijn aanvankelijk ook beperkt. De meeste slachtoffers zijn bijvoorbeeld wel een dagje thuis gebleven, om alles te regelen met politie en verzekering. Maar langer duurde dat meestal niet. Allemaal zeggen ze er meteen veel over gepraat te hebben met allerlei mensen uit hun omgeving. Daar hebben de slachtoffers steun aan ontleend, ook omdat ze opvallend vaak te horen kregen dat het ook bij anderen gebeurd was. Zij gaven aan zich daardoor gesteund en minder alleen te voelen.

Portret 3

Anderhalf jaar geleden kwam het gezin van mevrouw C (zij, haar man en hun drie kinderen) thuis van een weekendje weg. De deur van het huis was niet op slot, dus ze hadden vrij snel in de gaten dat er iets mis was: er bleek te zijn ingebroken. De drie kinderen waren helemaal overstuur en werden bij de burens gebracht, waar ze konden slapen. Ze belden de politie, die hun

vervolgens vertelde dat ze alles in huis moesten laten liggen zoals het lag omdat er de volgende dag sporenonderzoek zou worden gedaan. De dader(s) zijn overal geweest, ook in de badkamer bijvoorbeeld. Mevrouw C vindt dat de troep wel meeviel. Niet alles lag overhoop. De burens hadden nog sloten liggen waarmee ze meteen de oude sloten hebben vervangen. Mevrouw C en haar man sliepen die nacht wel in het huis maar ze hebben geen oog dichtgedaan. De volgende dag kwam de politie voor sporenonderzoek. Er werd niets gevonden. Ze hebben er ook niets meer van gehoord. Niemand van de burens heeft wat gezien of gehoord van de inbraak. Verder zijn ze die dag begonnen om een inventaris te maken van wat er allemaal weg was. Onder andere persoonlijke sieraden, een kluis met daarin alle papieren, sterke drank, gebruikte parfumsflesjes en beddengoed van de kinderen hebben ze meegenomen. Maar niet de tv of de computer. Vooral de sieraden vindt mevrouw C heel erg, zoals een sieraad dat speciaal gemaakt is bij de geboorte van hun tweeling.

De gezinsleden hebben direct na het incident een paar dagen slecht geslapen en last gehad van huilbuien. Daarbij voelde mevrouw C woede tegenover de ouders, en een gevoel van onrechtvaardigheid. Ze heeft het idee dat een bepaalde alertheid altijd wel in haar hoofd zal blijven. Ook al gaat ze maar een uurtje weg, ze verstopt spullen zoals sieraden eerder in een la dan dat ze deze op tafel laat liggen. Ook zorgt ze er altijd voor dat deuren en ramen gesloten zijn. Altijd als ze 's avonds aankomen of een paar dagen zijn weggeweest dan schiet er door haar hoofd en dat van de kinderen 'Als er maar niet is ingebroken'. Er is er altijd wel een die er wat over zegt. Ook tijdens de vakanties zelf gaan die gedachten wel eens door haar hoofd. De kinderen zijn sinds de inbraak bang om alleen naar boven te gaan als er geen licht aan is. Ook durven ze niet meer zonder ganglicht te slapen. Ze zegt dat ze zelf verder nergens last van heeft of heeft gehad. Wel had ze graag iets van hulp voor haar kinderen gewild. Zij zijn nog steeds bang.

Mevrouw C heeft alles opnieuw moeten aanschaffen. De verzekering heeft dat allemaal vergoed, tot en met de parfumsflesjes. Ze zijn er financieel niet slechter uitgekomen. Zo heeft ze bijvoorbeeld enkele sieraden weer opnieuw laten maken, al is de emotionele waarde van de oude sieraden verloren gegaan. Ook de aanpassingen in huis, zoals een stang voor het bovenlichtje, zijn vergoed. Mevrouw C wil graag een alarm laten installeren. Ze heeft het idee dat ze zich dan toch veiliger zal voelen. Maar het moet ook weer niet zo zijn dat ze zich opgesloten voelen in het eigen huis. Ze zoekt nog naar mogelijkheden.

Gevolgen op de middellange termijn

De gevolgen die de slachtoffers van inbraak rapporteren worden na een tijdje anders. De directe gevolgen, zoals de schok van de inbraak en het vervangen van verdwenen spullen, zijn achter de rug en het leven gaat verder. De eerste reacties van ongeloof en geschoktheid gaan meestal over in boosheid over wat hen is aangedaan of in berusting. Een slachtoffer ziet deze verandering in gevoelens in de eerste maanden:

De eerste paar weken heb je wel huilbuien. En als je bij Slachtofferhulp zit en je gaat erover praten, dan begin je natuurlijk ook te janken... Maar daarna is het weer klaar. Ik werd zo kwaad. Ten eerste wat ze allemaal meenemen en ten tweede wat ze je allemaal aandoen. Onmachtig natuurlijk, je bent zo kwaad en je kan er niks mee. Als ik er aan denk, dan word ik weer boos. Die boosheid is wel gebleven, maar na weken zakt dat natuurlijk wel.

Gevolgen voor de gezondheid ontstaan vooral door slecht slapen. De respondenten met een partner of kinderen geven aan dat ook deze slaapproblemen ervaren, vooral direct na het delict. Sommige mensen zijn slaapmiddelen gaan gebruiken, omdat zij maandenlang slecht sliepen. Ook zeggen sommige mensen dat zij na enkele maanden nog moeite hebben met concentreren, omdat ze regelmatig moeten denken aan wat er is gebeurd. Volgens een van de slachtoffers gaat dat als volgt:

Ja, soms zit ik op mijn werk en dan zie of hoor ik iets wat me aan die inbraak doet denken, spullen die lijken op wat weg is of een geluid of zo, en dan kan ik me niet meer concentreren.

De slachtoffers die aangeven weer goed te slapen, rapporteren verder meestal ook geen andere gevolgen op lichamelijk gebied. Een vrouw is herhaaldelijk naar de huisarts geweest omdat ze zich erg nerveus bleef voelen:

Pillen heb ik geslikt, rustgevende pillen, maar daar ben ik na een paar maanden mee gestopt, dat wil ik allemaal niet. Ik wil niet als een zombie door het leven gaan. Ook slaap-pillen, nou ja inslapers, heb ik gekregen. Maar die slik ik nog steeds (vijf jaar later).

Na de eerste weken geven alle slachtoffers aan dat de sociale gevolgen zich beperken tot het gezin. Het hele gezin is bij een inbraak tenslotte slachtoffer. De inbraak heeft in een aantal gezinnen nog een paar maanden invloed op de sfeer in huis: men praat er nog regelmatig met elkaar over. Iedereen geeft aan de eerste tijd de inbraak ook met anderen te bespreken. Een van de geïnterviewden zegt dat het hele gezin nog maanden slecht sliep, steeds aan het luisteren was of er iets gebeurde in huis. Zijn vrouw heeft daar slaapmiddelen voor gekregen. Ten opzichte van hun kinderen, tieners, voelen deze respondent en zijn vrouw een grotere bezorgdheid: ze leren hen alerter te zijn en bellen vaker waar ze zijn en met wie.

Financiële gevolgen op de middellange termijn blijven bij de respondenten beperkt. De meeste gestolen spullen worden na korte tijd vervangen. De respondenten geven aan dat hun verzekering de meeste schade vergoedt en dat zij er financieel niet op achteruit zijn gegaan. Bijna alle slachtoffers vertellen dat zij in de maanden na de inbraak wel gedacht hebben aan verhuizen, maar geen van hen is echt op zoek gegaan naar een andere woning. Ze geven aan dat het geen oplossing was, omdat ze allemaal het gevoel hebben dat het altijd en bij iedereen kan gebeuren.

Gevolgen op de lange termijn

De meeste slachtoffers zeggen op de lange termijn niet meer veel bezig te zijn met wat er is gebeurd. Wel komt steeds komt naar voren dat de slachtoffers alerter zijn dan voor de inbraak. Allemaal geven ze aan extra te controleren of alles op slot is, en er altijd rekening mee houden dat er ingebroken kan zijn. Ook de mensen die melden er geen of weinig last meer van te hebben, houden er toch af en toe rekening mee. De respondenten voelen zich nog wel veilig in het eigen huis. Een slachtoffer dat de

inbreker betrapt heeft zegt dat de inbraak geen grote gevolgen heeft gehad, maar dat het af en toe nog wel door zijn hoofd speelt wanneer hij thuis komt:

Maar ik heb er natuurlijk wel een poosje last van gehad. Je bent geschrokken. Maar voor de rest... Als ik 's avonds ergens op visite ging, dan ben je toch wel een beetje luidruchtig, voor als er iemand is, onbewust. Je wordt een beetje alerter en op bepaalde dingen let je wel iets meer. Nog steeds (twee jaar later).

Alle mensen vertellen dat ze betere sloten hebben en ramen en deuren aandachtiger op slot doen. Dat wordt na verloop van tijd, meestal na jaren pas, wel iets minder als de grootste angst voor herhaling wat verminderd is. Een vrouwelijk slachtoffer wier huisje vernield is en die daar nog grote emotionele gevolgen van ondervindt, ervaart dit het sterkst. Ze heeft er lang over gedaan om wat makkelijker te worden met ramen en deuren:

Want ik heb wel die angst moeten overwinnen. Want ik durfde bij wijze van spreken mijn raam niet meer open te zetten. Ik zag die bijl. Maar dat durf ik nou, na zo'n tijd, wel weer.

Opvallend is dat alle geïnterviewde slachtoffers van inbraak zeggen dat ze geen of weinig blijvende financiële gevolgen ervaren hebben. Zij geven allemaal aan goed verzekerd te zijn geweest en alles, van gestolen spullen tot betere sloten op de deuren, vergoed te hebben gekregen. Het lijkt vooral de emotionele waarde van de gestolen spullen die slachtoffers vaak bezig houdt en dat is niet in geld uit te drukken.

Een aspect waar in de wetenschappelijke studies over de gevolgen van vermogensdelicten voor slachtoffers weinig aandacht aan wordt besteed is de gevolgen voor kinderen in het gezin. Het hele gezin is bij een inbraak slachtoffer; ook voor kinderen heeft die vaak grote impact. Kinderen zijn bij alle misdrijven vaak indirecte slachtoffers; zij ervaren veel van de psychische gevolgen die hun ouders ook ervaren. En zeker bij inbraak zijn ook zij direct slachtoffer: het is ook hun huis waar het voorgevallen is. Een moeder van drie jonge kinderen over de emotionele gevolgen voor hen:

Als de kinderen eenmaal boven zijn gaat het wel. Maar nog steeds gaan ze niet alleen naar boven en het is toch al dik anderhalf jaar terug. Bij mij werkt het ook door, maar bij de kinderen... Die zijn gewoon bang. Als we een avond weg zijn geweest of als we terug komen van vakantie is het: als er maar niet is ingebroken als we thuiskomen.

De respondenten met een gezin vertellen dat het delict voor alle gezinsleden een ingrijpende gebeurtenis is geweest. In het gezin is er steeds veel over gepraat en wordt er meer opgelet of er niet opnieuw ingebroken kan worden. Gevolgen op de lange termijn op sociaal vlak komen verder niet naar voren uit de interviews. Alle inbraakslachtoffers zeggen dat hun uitgaans- of mobiliteitspatroon niet is veranderd. Ze vinden ook niet dat hun sociale leven is veranderd, omdat zij niet anders met

vrienden en kennissen omgaan. Wel zeggen enkele slachtoffers minder vertrouwen in vreemden te hebben, ook nog een paar jaar na het delict.

Verwerking

Voor de meeste slachtoffers is alles wat er gebeurd is wel afgesloten. De respondenten vinden dat vooral het verstrijken van de tijd heeft gezorgd dat de inbraak geen rol meer speelt in hun dagelijkse leven. Zij denken er misschien nog wel eens aan maar ze hebben niet het gevoel dat het voorval hun leven beperkt. Maar dat geldt niet voor iedereen. Vooral voor één van de slachtoffers is dat anders. Zij ervaart nog steeds beperkingen in het dagelijks leven als gevolg van wat er gebeurd is. Haar zomerverblijf, het tuinhuis, is vernield en zij heeft van het begin af aan veel gevolgen op alle gebieden ervaren. De dader is niet gepakt, maar zou iemand van hetzelfde tuincomplex zijn. Het feit dat zij denkt te weten wie de dader is maakt de verwerking er niet makkelijker op:

Het heeft jaren geduurd. En nog, als ik hem zie lopen, dan komt 'ie langs mijn huis, en dan krijg je toch dat het naar boven komt. Het is nu vijf jaar geleden. Geleidelijk aan werd het minder. Dit jaar heb ik er praktisch helemaal geen last van, maar ik zie hem ook haast niet. Het schijnt dat ze al een halfjaar op vakantie zijn naar het buitenland, van mij mag 'ie daar blijven zitten ook. Dan hebben we helemaal geen probleem meer.

De meeste slachtoffers hebben niet het gevoel dat er veel veranderd is na de inbraak. Maar bij doorvragen blijkt dat een grotere alertheid en het besef dat het kan gebeuren blijven. Dat komt bij vrijwel alle slachtoffers naar voren tijdens het interview. Een vrouwelijk slachtoffer zegt het zo:

Vroeger stond ik er niet zo bij stil. Maar als je weggaat dan ben je er toch altijd een beetje mee bezig. Niet panisch of zo, maar ik blijf wel alerter. En ik denk ook niet dat het echt overgaat. Nu sta ik er niet elke dag bij stil hoor, maar het is gebeurd en de herinneringen, dat is het ergste, krijg je niet meer terug.

De respondenten vinden behalve het verstrijken van de tijd dat vooral praten met anderen geholpen heeft om te verwerken dat er is ingebroken. Ook het feit dat de verzekering bij bijna iedereen de gestolen en vernielde eigendommen vergoed heeft maakt het voor de slachtoffers makkelijker om het incident af te sluiten. Alleen de spullen met grote emotionele waarde worden blijvend gemist, wat ervoor zorgt dat slachtoffers toch nog herinnerd worden aan de inbraak.

4.5 Tot slot

Wanneer we resultaten van de zeventien interviews met slachtoffers op ons laten inwerken, dan vallen enkele kwesties op.

Allereerst blijkt het dagelijks leven van de meeste slachtoffers voorgoed veranderd: zij zijn nooit meer dezelfde als voor het delict. Nadat in de eerste weken of maanden na het misdrijf de meeste slachtoffers worden opgevangen en de meest ernstige gevolgen zijn behandeld, resteren kleinere gedragsveranderingen die zich lijken vast te zetten in de dagelijkse routine. Slachtoffers zijn wantrouwend geworden tegenover onbekenden, oplettender wanneer ze in het publieke domein zijn, alerter op mogelijke misdrijven, vooral 's avonds buiten. Het besef dat hen iets kan overkomen is ontstaan nadat ze slachtoffer werden en is blijvend, evenals de gedragsveranderingen. Veranderingen in de dagelijkse routines zijn niet alleen zichtbaar in situaties die direct gerelateerd zijn aan het delict, maar worden veel breder aangepast.

In de tweede plaats blijken de emotionele gevolgen in het begin groot te zijn, maar vrij snel daarna af te nemen. Klachten als hoofdpijn, vermoeidheid, slapeloosheid, minder eetlust, concentratieproblemen treden vaak op, maar zijn na een paar weken verdwenen. Overigens geldt dat het minst voor slapeloosheid of onrustig slapen; daar hebben sommige slachtoffers lang last van. Veel erover praten met anderen blijkt een goede remedie en die anderen hoeven niet altijd professionele hulpverleners te zijn; partner, familieleden, vrienden en kennissen zijn ook goed.

In de derde plaats blijken slachtoffers van woninginbraak in sommige opzichten anders te reageren dan slachtoffers van geweld. Bovendien is de kring van slachtoffers bij inbraak vaak groter. Bij een woninginbraak blijken bijvoorbeeld de kinderen daarvan nog langere tijd last te hebben; ze voelen zich onveilig en soms onrustig in hun eigen huis, zijn oplettend wanneer ze in een leeg huis thuiskomen. Waar bij slachtoffers van een inbraak toch meestal gedacht wordt aan volwassenen en aan de primair financiële gevolgen, blijven de emotionele gevolgen voor met name de kinderen onderbelicht. Overigens blijken de financiële gevolgen van een inbraak erg mee te vallen omdat de geïnterviewde slachtoffers goed verzekerd waren. Bij de volwassenen resteren emoties als gevolg van het verlies van materiële zaken waaraan zij veel waarde hechten. Dat emotionele verlies is ook lastig te compenseren.

Slachtoffers van geweld zijn allen op lange termijn nog bezig met wat er gebeurd is. Ze hebben allemaal het gevoel dat het een belangrijke gebeurtenis is in hun leven en dat ze echt een nieuw evenwicht hebben moeten vinden. Sommige geweldslachtoffers hebben op alle gebieden grote gevolgen ervaren en zeggen dat hun leven blijvend veranderd is. In de besproken literatuur in hoofdstuk 2 wordt vaak aangenomen dat na een half jaar de meeste slachtoffers een nieuw evenwicht gevonden hebben en de rust is teruggekeerd. Bij inbraakslachtoffers lijkt dat inderdaad in de meeste gevallen te kloppen, maar bij de meeste geïnterviewde slachtoffers van geweld is dat anders. Slachtoffers met blijvend lichamelijk letsel zijn na jaren ook psychisch nog erg aangedaan. Maar ook slachtoffers zonder lichamelijk letsel kunnen langdurig ernstige psychische problemen ervaren. Daarnaast zien we dat mensen die ernstige emotionele gevolgen ervaren ook op andere gebieden grote gevolgen rapporteren. Dat geldt voor zowel inbraak- als geweldslachtoffers.

In de vierde plaats blijkt uit de ervaringen die we uit de monden van de slachtoffers hebben opgetekend dat naarmate het misdrijf dichterbij komt (in termen van lichamelijke integriteit en privacy), de emotionele gevolgen groter zijn. Dat vormt ook de belangrijkste verklaring voor het feit dat inbraak bijvoorbeeld een grotere emotionele impact heeft dan puur uit de kenmerken van het delict valt af te leiden (zoals de waarde van de gestolen goederen). Om deze reden kunnen misdrijven zonder lichamenlijk letsel en weinig financiële schade toch tot grote emotionele gevolgen leiden. Bovendien zien we ook in onze interviews terug dat – los van de kenmerken van de gebeurtenis – de sociale en fysieke kwetsbaarheid van het slachtoffer een rol speelt bij de verwerking van het misdrijf.

Tabel 4.1

Achtergrondinformatie over de zeventien geïnterviewde slachtoffers

slachtoffer van	geslacht	leeftijd	etnische achtergrond
1 inbraak	V	48	Turks/Nederlands
2 inbraak	M	27	Nederlands/Surinaams
3 inbraak	M	40	Nederlands
4 inbraak	M	62	Nederlands
5 inbraak	V	61	Nederlands
6 inbraak	M	67	Nederlands
7 inbraak	V	47	Nederlands
8 geweld met letsel (beroving, bedreiging, wapen)	V	43	Turks/Nederlands
9 geweld zonder letsel (bedreiging met en zonder wapen, vernieling)	M	57	Nederlands
10 geweld met letsel (bedreiging)	M	71	Nederlands
11 geweld met letsel (vuurwapen)	M	23	Antilliaans
12 geweld met letsel (mishandeling)	V	25	Nederlands/Surinaams
13 geweld (beroving)	V	45	Turks
14 geweld met letsel (beroving)	V	57	Nederlands
15 geweld (bedreiging, overval postkantoor, inbraak)	V	55	Surinaams/Hindoestaans
16 geweld zonder letsel (bedreiging met wapen)	M	90	Nederlands
17 geweld met letsel (mishandeling)	V	47	Nederlands

Noot

- 1 Dat slachtoffers herhaaldelijk te maken hebben met criminaliteit is niet ongewoon. Gemiddeld is ongeveer een vijfde van alle slachtoffers – zo blijkt uit de enquêtes die we ook in hoofdstuk 3 hebben gebruikt – in een periode van een jaar eerder slachtoffer geweest van een delict (Wittebrood 2006: 77).

Tabel 4.2

Achtergrondinformatie over de gevolgen van de misdrijven

	hoe lang geleden	lichamelijke gevolgen	emotionele gevolgen	financiële gevolgen
inbraak				
1	2 jaar	–	– ongelooft – boosheid – minder goed slapen	– nieuwe scooter – week niet werken
2	3 jaar	– slecht slapen	– angstig – boos – alert – griezelig idee	– alle spullen die weg waren net nieuw – nieuwe sloten
3	4 jaar	–	– schaamte – rustiger gaan leven	– meeste is vergoed door verzekering – identiteitsbewijs – ook huisgenoot van wie spullen gestolen zijn
4	4 jaar	– slecht slapen – rustgevend middel – hartkloppingen	– alerter – privacy aangetast – frustratie – onveiligheids-gevoelens	– veel spullen gestolen – rekening leeggehaald – rolluiken, alarmen en nieuwe sloten
5				
6	1,5 jaar	– slecht slapen	– huilbuien – woede – gevoel van onrechtvaardigheid – alerter	– veel spullen gestolen maar alles vergoed door verzekering – nieuwe sloten en beveiliging
7	3 jaar	– onrustig slapen	– boosheid – alerter	– veel spullen gestolen – fiets uit berging – alles vergoed gekregen
geweld				
8	4,5 jaar	– PTSS – hoofdpijn – slecht slapen en nachtmerries – misselijk – meer drinken (in het begin) – antidepressiva	– angst – lethargie – vermoeidheid – onveiligheidsgevoelens – chaotisch – concentratieproblemen	-
9	2 jaar	– gebroken neus – gebroken jukbeen – blijvend gevoelloze gezichtshelft – hersenschudding – gekneusde ribben – vermoeidheid	– depressie – achterdochtig – bang – lethargie – boosheid – gevoel veel ouder te zijn geworden	-
10	2 jaar	– door stress meer maagproblemen – hoofdpijn – minder eten	– slecht slapen – boos – lethargie – onveiligheidsgevoelens – minder plezier in het leven	– vernielingen aan auto

sociale gevolgen	termijn
<ul style="list-style-type: none"> – ruzie met vriendin – week niet werken, bijna ontslag 	korte termijn, na paar weken nergens meer last van
<ul style="list-style-type: none"> – minder vertrouwen in andere mensen – meer bezorgd over kinderen – angstige vrouw – positieve ervaringen met buurt 	korte en middellange termijn, nog steeds alerter
<ul style="list-style-type: none"> – vriendschap met huisgenoot is onder spanning komen te staan 	korte en middellange termijn
<ul style="list-style-type: none"> – vakantie ging niet door – wantrouwen – bezorgd over kinderen – praten met anderen 	korte en middellange termijn
<ul style="list-style-type: none"> – bange kinderen – sluit nu alles altijd af 	vooral korte en middellange termijn, lange termijn alertheid
<ul style="list-style-type: none"> – schuldgevoel omdat er met zijn sleutel ook is ingebroken in de recreatieruimte 	vooral korte en middellange
<ul style="list-style-type: none"> – alles is veranderd, van actieve en sociale vrouw tot lethargisch en wantrouwend – gestopt met werken 	veel gevolgen op elk terrein en aanhoudend
<ul style="list-style-type: none"> – aanschaf hond – onderneemt geen sociale activiteiten meer – is niet meer behulpzaam voor anderen – hulp van vrouw en zoon nodig 	blijvende lichamelijke, emotionele en sociale gevolgen
<ul style="list-style-type: none"> – onderneemt minder sociale activiteiten – verbroken relatie 	blijvende lichamelijke, emotionele en sociale gevolgen

Tabel 4.2 (vervolg)

11	1 jaar	<ul style="list-style-type: none"> – kogel in de nek – hoofdpijn – verkorte armspieren – stemproblemen 	<ul style="list-style-type: none"> – slecht slapen – herbeleven – concentratieproblemen – boos – verdrietig 	<ul style="list-style-type: none"> – kosten ambulance – medische kosten – telefoonrekening – niet kunnen werken – schuldeisers
12	3.5 jaar	<ul style="list-style-type: none"> – uitgetrokken haren – gekneusde neus – blauwe plekken 	<ul style="list-style-type: none"> – verdriet – schaamte – onrechtvaardigheid – alerter 	<ul style="list-style-type: none"> – week niet gewerkt (uitzendbureau) dus inkomsten gemist – bril – dokterskosten
13	3 jaar	<ul style="list-style-type: none"> – schrammen en blauwe plekken van vallen – migraine 	<ul style="list-style-type: none"> – slecht slapen – huilbuien – verdriet – onrechtvaardigheid – angst en onveiligheidsgevoelens 	<ul style="list-style-type: none"> – maand niet gewerkt (geen verlies inkomsten)
14	5 jaar	<ul style="list-style-type: none"> – wonden en kneuzingen aan armen, gezicht handen en heupen – spierpijn 	<ul style="list-style-type: none"> – vermoeidheid – huilbuien – concentratieproblemen – angst en onveiligheidsgevoelens – machteloos 	<ul style="list-style-type: none"> – alles wat gestolen is, rijbewijs, bril ed.
15	3 jaar	<ul style="list-style-type: none"> – hoofdpijn – blauwe plekken en kneuzingen 	<ul style="list-style-type: none"> – woede – gevoel van onveiligheid – alertheid 	<ul style="list-style-type: none"> – tas met persoonlijke spullen en wat contant geld
16	5 jaar	–	<ul style="list-style-type: none"> – woede – gevoel van onveiligheid 	<ul style="list-style-type: none"> – 100 euro gestolen, 1000 euro schadevergoeding
17	4 jaar	<ul style="list-style-type: none"> – gehoor-beschadiging – nieren – gebroken kiezen (3) – blauwe plekken en kneuzingen – hoofdpijn 	<ul style="list-style-type: none"> – slacht slapen – PTSS – angstig, alert – suïcidale gedachten – verminderde levenslust – desinteresse 	<ul style="list-style-type: none"> – kosten van verhuizing – kronen voor kiezen – therapie – praktische zaken

<ul style="list-style-type: none"> – niet kunnen werken – verhuisd – veel gevolgen op elk terrein en aanhoudend 	blijvende lichamelijke, emotionele en sociale gevolgen
<ul style="list-style-type: none"> – dacht anders over Marokkanen, maar na verloop van tijd niet meer 	korte en middellange termijn
<ul style="list-style-type: none"> – maand thuis van werk – mijdt plek des onheils – gaat minder alleen weg – steun aan familie en collega's 	blijvende sociale en emotionele gevolgen, maar geeft zelf aan weinig beperkingen te ervaren
<ul style="list-style-type: none"> – veel positieve aandacht van vrienden, werk, etc. 	vooral op korte en middellange termijn gevolgen
<ul style="list-style-type: none"> – argwanender tegenover andere mensen, vrienden en onbekenden – gaat minder de straat op 	blijvende lichamelijke, emotionele en sociale gevolgen
<ul style="list-style-type: none"> – voorzichtiger op straat – voorzichtiger tegenover vrouw (wil hij niet bezorgd maken) 	blijvende alertheid
<ul style="list-style-type: none"> – komt deur alleen nog uit als het moet – minder vertrouwen in mensen – vrienden kwijt door desinteresse/wantrouwen – verhuizing 	blijvende lichamelijke, emotionele en sociale gevolgen

5 Samenvatting en conclusies

In 2008 werden in Nederland bijna 5,2 miljoen mensen het slachtoffer van criminaliteit (CBS 2008). De meeste van deze slachtoffers kregen te maken met diefstal of vernieling, maar ook geweld kwam regelmatig voor. Deze bevindingen zijn vrij stabiel over de tijd. Dat betekent dat jaarlijks bijna 30% van de bevolking slachtoffer is van criminaliteit. Bij het merendeel van de gerapporteerde criminaliteit is gelukkig nauwelijks sprake van lichamelijk letsel of materiële schade en zijn de delicten vooral 'lastig' voor de betrokkenen (Wittebrood 2006). Toch is er ook een groep die ernstige gevolgen van criminaliteit ondervindt.

Vanuit het ministerie van Justitie was er behoefte aan meer inzicht in de gevolgen van misdrijven voor slachtoffers en hun nabestaanden. Dit inzicht is nodig om de juiste hulp en steun aan slachtoffers en hun nabestaanden te kunnen bepalen. Op verzoek van het Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum (WODC) hebben we daarom onderzoek gedaan naar deze gevolgen, waarbij de volgende onderzoeksvragen zijn:

- 1 Welke gevolgen van misdrijven ondervinden slachtoffers en hun nabestaanden?
- 2 Op welke termijn doen die gevolgen zich voor?
- 3 Hoe groot is de groep slachtoffers met ernstige gevolgen?

We richten ons in deze studie op de ervaringen van de 'gewone' burger die slachtoffer is geworden van criminaliteit. 'Slachtoffers' zijn in deze studie individuele burgers die getroffen zijn door misdrijven, gepleegd door andere burgers. De misdrijven betreffen vooral gewelddelicten (zoals mishandeling, bedreiging, verkrachting, moord, enz.), diefstallen (zoals inbraak, zakkenrollerij, beroving, diefstal van auto, enz.), vernielingen van private goederen en verkeersmisdrijven. Overigens komen de gevolgen voor de nabestaanden van slachtoffers in dit onderzoek beperkt aan de orde, omdat hiernaar een afzonderlijk langlopend onderzoek wordt uitgevoerd.

We hebben in deze studie op drie manieren de gevolgen van misdrijven in beeld gebracht. Die gevolgen zijn globaal in te delen in vier categorieën, namelijk lichamelijke, financiële, psychische/emotionele en sociale/gedragsmatige, en ze treden op de korte, middellange en lange termijn op.

Allereerst hebben we een overzicht gegeven van de wetenschappelijke literatuur van de afgelopen decennia naar de gevolgen van misdrijven. Deze is vooral afkomstig uit de psychologie, geneeskunde en sociologie. In totaal zijn 203 relevante publicaties gevonden. Op de verkregen studies is een beperkte inhoudsanalyse uitgevoerd, waaruit blijkt dat vooral veel onderzoek is gedaan naar de gevolgen van geweldsmisdrijven en minder naar die van andere misdrijven, en dat de nadruk ligt op de psychische gevolgen voor slachtoffers.

In de tweede plaats hebben we gebruik gemaakt van de slachtofferenquêtes die in de periode 1997-2004 in Nederland zijn afgenomen door het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS). De nadruk in onze analyses – van ruim 35.000 delicten – lag op de emotionele problemen die slachtoffers ondervinden op de korte en middellange termijn. We hebben die in verband gebracht met kenmerken van het delict (zoals lichamelijk letsel en financiële schade) en van het slachtoffer (zoals geslacht, leeftijd en opleiding). Met deze gegevens konden we een schatting maken van het aantal slachtoffers dat ernstige emotionele problemen ondervindt.

Ten slotte hebben we zeventien interviews gehouden met slachtoffers. Ze zijn geselecteerd door en benaderd via Slachtofferhulp Nederland. Gesproken is met tien slachtoffers van mishandeling en bedreiging en met zeven slachtoffers van inbraak. De gebeurtenis vond minimaal 1,5 en maximaal 5 jaar geleden plaats. Deze gesprekken leiden tot een inventarisatie van de gevolgen op korte, middellange en langere termijn, en geven inzicht in de verwerking van een misdrijf en de invloed ervan op het dagelijks leven.

Dit alles brengt ons tot de volgende conclusies.

Juridisch ernstige misdrijven hebben niet altijd ernstige gevolgen en juridisch niet-ernstige misdrijven hebben soms ernstige gevolgen

Een van de belangrijkste bevindingen is wel dat misdrijven die in juridische zin (naar strafmaat) ernstig zijn niet altijd ernstige gevolgen hebben voor het slachtoffer, en dat slachtoffers van juridisch niet-ernstige misdrijven soms wel degelijk ernstige gevolgen ondervinden. Uit de enquêtes blijkt dat bij gemiddeld 9% van alle delicten slachtoffers serieuze emotionele problemen ondervinden. Dat kan uiteenlopen van nog vaak aan het gebeurde moeten denken of er steeds over piekeren tot er volledig door in beslag genomen zijn. Dit soort emotionele problemen komt het meest voor bij slachtoffers van geweld, maar ook relatief vaak bij slachtoffers van inbraak en autodiefstal. Procentueel gaat het niet om een enorm grote groep slachtoffers, maar we hebben het wel over ruim 500.000 delicten per jaar waarbij slachtoffers serieuze emotionele problemen ervaren, waarvan bij 154.200 delicten zeer serieuze emotionele problemen. Uit de enquêtes en de interviews komt naar voren dat de gevolgen voor slachtoffers met weinig of geen lichamelijk letsel soms toch als ernstig worden ervaren. Dit geldt bijvoorbeeld voor slachtoffers van mishandeling, maar ook voor slachtoffers van inbraak. Uit ons literatuuronderzoek was deze conclusie niet naar voren gekomen. Waarschijnlijk komt dit doordat de meeste studies gericht zijn op juridisch ernstige misdrijven (meestal geweld). Slechts in beperkte mate is onderzoek verricht naar de gevolgen voor slachtoffers van vermogensmisdrijven en minder ernstige geweldsmisdrijven. Uit ons onderzoek maken we op dat de ernst van de delicten in termen van lichamelijk letsel of financiële schade weliswaar minder is bij deze groepen, maar dat de aard van de gevolgen vergelijkbaar is en dat ook slachtoffers van deze misdrijven serieuze problemen kunnen ervaren.

Lichamelijk letsel en financiële schade vergroten de kans op emotionele problemen, maar ook bij delicten zonder letsel en schade kunnen slachtoffers emotionele problemen ondervinden

Bij misdrijven met lichamelijk letsel of financiële schade is er een grotere kans dat slachtoffers ook emotionele problemen ondervinden. We vinden dit terug in alle drie gebruikte bronnen. Uit de enquêtegegevens blijkt echter dat ook sommige slachtoffers zonder lichamelijk letsel of financiële schade serieuze problemen ervaren. Hierbij zijn kenmerken van het slachtoffer zelf van belang. Hoewel we nogal globale indicatoren hebben gebruikt, blijken vooral de fysiek en sociaal meer kwetsbare groepen vaker emotionele problemen te ervaren. Analyses waarbij we de kans op emotionele problemen wilden verklaren aan de hand van kenmerken van het delict en van het slachtoffer lieten zien dat de verklaringskracht gering was. Het is dan ook belangrijk te benadrukken dat de voorspellende waarde van voor de hand liggende kenmerken als lichamelijk letsel en financiële schade gering is. Deze kenmerken zijn als 'screeningsinstrument' dan ook maar beperkt bruikbaar.

Misdrijven die plaatsvinden in de 'privésfeer' hebben ernstigere gevolgen

In deze studie vinden we diverse aanwijzingen dat misdrijven die zich afspelen binnen de persoonlijke levenssfeer van het slachtoffer een grotere invloed hebben. Misdrijven door bekenden (zoals stalking en huiselijk geweld) leiden vaak tot ernstige psychische problemen. Ook uit onze analyses van de enquêtegegevens blijkt dat de gevolgen vaker ingrijpend zijn als het slachtoffer de dader van naam of gezicht kent. We zien ook dat delicten die plaatsvinden op plekken waar slachtoffers regelmatig komen (de eigen buurt), en die dus onderdeel zijn van hun dagelijkse routine, een grotere invloed hebben. Vooral inbraken in de woning beschouwen bewoners als een grove inbreuk op hun privésfeer; de emotionele gevolgen zijn tamelijk groot, ook voor de kinderen die thuis wonen. In diverse interviews is dit beeld bevestigd. Ook geweldslachtoffers die steeds opnieuw de plek moeten passeren waar het misdrijf plaatsvond, worden telkens weer met het delict geconfronteerd. Uit deze bevindingen kan afgeleid worden dat de emotionele gevolgen voor het slachtoffer vaak groter zijn naarmate een misdrijf dichter in de privésfeer ligt of de lichamelijke integriteit meer aantast.

Voor de meeste slachtoffers zijn gevolgen beperkt en van korte duur; een kleine groep ondervindt langdurig ernstige gevolgen

Lichamelijk letsel als gevolg van een misdrijf komt niet vaak voor en als het voorkomt gaat het veelal om relatief licht letsel. Financiële schade die direct samenhangt met het misdrijf komt vaker voor, maar is ook vaak beperkt en meestal vergoed door de verzekering. De grootste groep slachtoffers heeft dan ook niet te maken met (langdurig) lichamelijk letsel en (grote) financiële consequenties. Ook de emotionele problemen zijn meestal beperkt. Toch lijken de meeste misdrijven op de een of andere manier blijvende gevolgen achter te laten. De meeste slachtoffers die we gesproken hebben gaven aan dat hun leven niet meer hetzelfde was als voor het delict. Ze zijn alerter geworden op mogelijke incidenten, zijn wantrouwender tegenover onbeken-

den en zijn zich meer bewust van hun eigen kwetsbaarheid. Ze passen hun routines aan en lopen bijvoorbeeld om wanneer ze verwachten in een onveilige of dreigende situatie terecht te zullen komen. Het zijn geen grote of ernstige gedragsveranderingen, maar deze mensen voelen zich nooit meer dezelfde.

Daarnaast is er een kleine groep slachtoffers – de omvang is onbekend – die op de langere termijn te maken heeft met lichamelijke klachten en financiële gevolgen. Lichamelijke klachten, zoals slaapproblemen, concentratieproblemen en het verergeren van al bestaande fysieke problemen, verdwijnen bij de meeste slachtoffers binnen een paar weken tot een paar maanden. Bij sommigen kunnen deze klachten echter jaren aanhouden, vaak in samenhang met psychische problemen. Financiële consequenties op de langere termijn vloeien vaak voort uit andere gevolgen. Inkomensderving door verlies van werk is bijvoorbeeld dikwijls een gevolg van psychische of lichamelijke klachten. Psychische gevolgen zijn het sterkst zichtbaar meteen na het misdrijf. Meestal spelen ongeloof, angst, ontzetting en boosheid dan een rol. Bij de meeste mensen nemen deze emoties vrij snel af (binnen enkele weken) en na ongeveer een half jaar hebben bijna alle slachtoffers hun evenwicht hervonden. Slachtoffers bij wie emoties na een aantal maanden nog in sterke mate aanwezig zijn hebben vaak te maken met een posttraumatische stressstoornis (PTSS) of langdurige emotionele problemen. Verder zien we –vooral in de interviews met slachtoffers – dat psychische gevolgen kunnen leiden tot andere gevolgen. Toegenomen wantrouwen kan van invloed zijn op relaties met vrienden en kennissen. Tegelijkertijd blijkt steun uit de sociale omgeving van groot belang om de gebeurtenis te verwerken. We zien dan ook dat de verwerking van misdrijven grote overeenkomsten vertoont met de verwerking van andere ingrijpende gebeurtenissen.

Kinderen ondervinden ook vaak gevolgen van misdrijven

Dat kinderen gevolgen ondervinden van geweld binnen het gezin (ook zonder dat zij zelf direct slachtoffer zijn) blijkt uit veel onderzoeken: kinderen die opgroeien in een gezin waar de ouders gewelddadig zijn ten opzichte van elkaar, hebben een grotere kans zelf ook te maken te krijgen met partnergeweld, alcohol- of drugsproblemen of depressiviteit.

Uit onze interviews blijkt dat kinderen ook op andere manieren te maken krijgen met de gevolgen van misdrijven die hun ouders ondervinden. Zo blijkt de inbreuk in de privésfeer door woninginbraak ook het veiligheidsgevoel van kinderen aan te tasten. Kinderen zijn bijvoorbeeld bang om alleen naar hun kamer te gaan of maken zich zorgen als het gezin na een vakantie weer thuiskomt.

Nabestaanden van dodelijk geweld ondervinden vaak ernstige gevolgen

In deze studie zijn de gevolgen voor nabestaanden alleen in het literatuuronderzoek aan de orde geweest, omdat momenteel een langlopend onderzoek plaatsvindt naar de gevolgen van moord en doodslag voor nabestaanden. Veel studies richten zich op rouwverwerking en concluderen dat nabestaanden van slachtoffers door dodelijk geweld dezelfde stadia doorlopen als andere nabestaanden. Toch lijken de psychi-

sche problemen van nabestaanden van slachtoffers door dodelijk geweld ernstiger. Ouders van kinderen die door geweld om het leven zijn gekomen, hebben bijvoorbeeld vaker te maken met ernstige psychische problemen (zoals PTSS) dan ouders die hun kind verloren hebben door een ongeval of zelfmoord.

Never the same again

The consequences of crime for victims

Summary

Almost 5.2 million people were victims of crime in the Netherlands in 2008. Most of them were victims of theft or vandalism, though violent crime also occurred regularly. These figures have proved fairly stable over time. This means that almost 30% of the Dutch population are victims of crime each year. Fortunately, the majority of reported crimes involve almost no physical injury or material damage and the offences are more of an ‘unwelcome nuisance’ for those affected. Nonetheless, for some victims the consequences of crime are serious.

The Dutch Ministry of Justice wanted to gain a clearer picture of the consequences of crime on victims and their families in order to be able to provide the right help and support. At the request of the Ministry of Justice’s Research and Documentation Centre (WODC), the Netherlands Institute for Social Research/SCP accordingly carried out a study of these consequences, based on the following research questions:

- 1 What consequences do victims and their families suffer as a result of crime?
- 2 How long do those consequences last?
- 3 How many victims suffer serious consequences?

We focused in our study on ‘ordinary’ citizens who have become victims of crime. In this study, ‘victims’ are individual citizens who are affected by crimes committed by other citizens. The offences are mainly crimes of violence (such as physical abuse, threats, rape, murder, etc.), theft (burglary, pick-pocketing, robbery, car theft, etc.), vandalism to private property and traffic offences. The consequences for the families of victims receive only limited attention in this study, because a separate long-term study of this is currently under way.

We looked at the consequences of crime from three perspectives in this study. Those consequences can be broadly divided into four categories, namely physical, financial, psychological/emotional and social/behavioural consequences, and can occur in the short, medium and long term.

First, we compiled an overview of the scientific literature from recent decades on the consequences of crime. These sources were drawn mainly from the disciplines of psychology, medicine and sociology. A total of 203 relevant publications were found. A limited content analysis was performed on these sources, and this revealed that a good deal of the research has been carried out into the consequences of crimes of

violence, and less into the consequences of other offences, and also that the emphasis in these studies is on the psychological consequences for victims.

Secondly, we used Dutch victim surveys carried out in the period 1997-2004 by Statistics Netherlands (CBS). The emphasis in our analyses - which covered more than 35,000 offences - was on the emotional problems experienced by victims in the short and medium term. We related these problems to characteristics of the offence (such as physical injury and financial loss) and of the victim (e.g. gender, age and education level). The resultant data enabled us to estimate the number of victims experiencing severe emotional problems.

Finally, we conducted 17 interviews with victims; the interviewees were selected by and approached via the Dutch victim support association *Slachtofferhulp Nederland*. We spoke to ten victims of physical abuse and threats and seven victims of burglary. The offences had taken place between 18 months and five years previously. These interviews led to an inventory of the consequences in the short, medium and longer term, and provided an insight into the way in which people come to terms with being victims of crime and how it influences their daily lives.

All this led us to the following conclusions.

Offences which are serious in legal terms do not always have serious consequences, and offences which are not serious in legal terms sometimes do have serious consequences

One of the key findings is that offences which are serious from a judicial perspective (in terms of the penalty they carry) do not always have serious consequences for the victim, while victims of crimes that are not serious from a legal perspective do sometimes experience serious consequences. The surveys showed that victims experience serious emotional problems following an average of 9% of all offences. Those consequences can range from frequently thinking about or constantly brooding over the event to being completely obsessed by it. Emotional problems of this kind occur most frequently among victims of violence, but are also relatively common in victims of burglary and car theft. In percentage terms this group of victims is not enormous, but we are still talking about more than 500,000 offences each year in which victims experience serious emotional problems, and 154,200 of these experience very serious emotional problems. It emerged from the surveys and interviews that even victims who suffer little or no physical injury can still sometimes suffer serious consequences. This is the case for victims of physical abuse, for example, but also for victims of burglary. This conclusion did not emerge from our literature review, probably because most of the studies reviewed were focused on judicially serious offences (usually involving violence). Only limited research has been carried out into the consequences for victims of crimes against property and less serious crimes of violence. The conclusion from our study is that, while the offence is perhaps less serious for these victims in terms of the physical injury or financial loss suffered,

the nature of the consequences is comparable and victims of these crimes can also experience serious problems.

Physical injury and financial loss increase the risk of emotional problems, but victims of offences not involving injury and loss can also experience emotional problems

Where crimes result in physical injury or financial loss, there is a greater chance that the victims will also experience emotional problems. This finding is supported by all three sources used in this study. However, the survey data reveal that some victims experience serious problems even where there is no physical injury or financial loss. The characteristics of the victims themselves are important here. Although we used fairly broad indicators in our study, we found that people who are more physically and socially vulnerable more often experience emotional problems. Analyses performed in a bid to explain the probability of emotional problems based on characteristics of the offence and of the victim proved to have little explanatory power. It is therefore important to emphasise that the predictive value of obvious characteristics of offences such as physical injury and financial loss is low. These characteristics are accordingly of limited value for use as 'screening tools'.

Crimes in the 'personal sphere' have more serious consequences

We found several indications in this study that crimes which take place within the victim's personal sphere have a greater impact. Offences perpetrated by people known to the victim (such as stalking and domestic violence) often lead to serious psychological problems. Our analyses of the survey data showed that the consequences are often more pronounced if the victim knows the perpetrator by name or by sight. Offences carried out at locations which are frequented by the victims (in their own neighbourhood), which consequently figure in their daily routine, also have a more marked impact. Burglary in particular is regarded by occupants as a serious infringement of their personal lives; the emotional consequences are fairly severe, including for children living at home. This perception was confirmed in several interviews. Victims of violence who frequently have to pass the place where the offence was committed are also constantly confronted with the offence. It can be deduced from these findings that the emotional consequences for the victim are often greater where the offence is committed in their personal space or infringes their physical integrity.

The consequences for most victims are limited and of short duration; a small group experience lasting serious consequences

Physical injury as a result of a crime is rare, and where it does occur the injury suffered is generally relatively slight. Financial loss as a direct result of the offence is more common, but that too is often limited and is generally reimbursed by insurance. The majority of victims accordingly do not suffer (lasting) physical injury or (major) financial consequences. The emotional problems are generally also limited. Despite this, most offences do appear to leave lasting consequences in one way or

another. Most of the victims we spoke to reported that their lives were no longer quite the same as before the offence. They have become more alert to potential incidents, less trusting of strangers and more aware of their own vulnerability. They have changed their routines and avoid what they perceive to be potentially unsafe or threatening situations. These are not major or serious behavioural changes, but these people never feel quite the same again.

In addition there is a small group of victims – the precise number is not known – who suffer physical complaints and financial consequences in the longer term. Physical complaints such as difficulty sleeping, concentration problems and the exacerbation of existing physical problems, disappear in most victims within a few weeks or a few months. For some victims, however, these complaints may last for years, often accompanied by psychological problems. Financial consequences in the longer term often ensue from other consequences; a drop in income due to loss of employment, for example, is often a result of psychological or physical complaints. Psychological consequences are most visible immediately after the offence. Feelings such as disbelief, anxiety, shock and anger are all usually involved. For most people these emotions recede again fairly quickly (within a few weeks) and after around six months virtually all victims have regained their equilibrium. Victims whose emotions remain seriously disturbed after several months are often suffering from post-traumatic stress disorder or long-term emotional problems. It is also apparent – especially from the interviews with victims – that psychological consequences can lead on to other consequences; for example, increased distrust can influence relationships with friends and acquaintances. At the same time, support from the social network is of great importance in coming to terms with the event. We also see that the way in which people come to terms with being victims of criminal offences corresponds closely with the way they come to terms with other radical life events.

Children also often experience consequences from offences

The fact that children suffer the consequences of violence within the family (even where they are not the direct victims) is supported in many studies. Children who grow up in a family where the parents have a violent relationship are at greater risk of themselves becoming involved in a violent partner relationship, or of experiencing alcohol or drug problems or depression.

Our interviews revealed that children can also be affected by the consequences of offences experienced by their parents in other ways. For example, the infringement of privacy that ensues from burglary also undermines children's feelings of safety. Children may for example be afraid to go to their room alone, or worry when the family returns home following a holiday.

Families of victims of fatal violence often suffer serious consequences

This study only looked at the consequences for families of victims in the literature review, because a long-term study is currently under way on the consequences of murder and manslaughter for victims' families. Many studies focus on the mourning process and conclude that the families of victims of fatal violence go through the same stages as families of other victims. The psychological problems suffered by families of victims of fatal violence do however appear to be more serious. Parents of children who have lost their lives through violent crime are for example more frequently affected by severe psychological problems (such as post-traumatic stress disorder) than parents who have lost a child through an accident or suicide.

Literatuur

- Amick-McMullan, A. E., D. G. Kilpatrick en H. S. Resnick (1991). Homicide as a risk factor for PTSD among surviving family members. In: *Behavior modification*, jg. 15, nr. 4, p. 545-559.
- Armour, M. P. (2002). Experiences of covictims of homicide. Implications for research and practice. In: *Trauma, Violence and Abuse A Review Journal*, jg. 3, nr. 2, p. 109-124.
- Asaro, M. R. en P. T. Clements (2005). Homicide bereavement: A family affair. In: *Journal of Forensic Nursing*, jg. 1, nr. 3, p. 101-106.
- Becker, J. V., G. G. Abel en L. J. Skinner (1979). The impact of a sexual assault on the victim's sexual life. In: *Victimology*, jg. 4, nr. 2, p. 229-235.
- Becker, J. V. (1982). The effects of sexual assault on rape and attempted rape victims. In: *Victimology*, jg. 7, nr. 14, p. 106-113.
- Beitchman, J. H., K.J. Zucker, J.E. Hood, G.A. DaCosta en D. Akman (1991). A review of the short-term effects of child sexual abuse. In: *Child Abuse and Neglect*, jg. 15, nr. 4, p. 537-556.
- Beitchman, J. H., K.J. Zucker, J.E. Hood, G.A. DaCosta, D. Akman en E. Cassavia (1992). A review of the long-term effects of child sexual abuse. In: *Child Abuse and Neglect*, jg. 16, nr. 1, p. 101-118.
- Bennice, J. A., P. A. Resick en M. Mechanic (2003). The relative effects of intimate partner physical and sexual violence on post-traumatic stress disorder symptomatology. In: *Violence and victims*, jg. 18, nr. 1, p. 87-94.
- Biderman, A.D. en J.P. Lynch (1981). Recency Bias in Data on Self-reported Victimization. In: A.D. Biderman (red.), *American Statistical Association Proceedings of the Social Statistical Session* (p. 31-40). Washington: American Statistical Association.
- Biderman, A.D. en J.P. Lynch (1991). *Understanding Crime Incidence Statistics: Why the UCR Diverges from the NCS*. New York: Springer-Verlag.
- Blaauw, E., F. W. Winkel en E. Arensman (2002). The toll of stalking: The relationship between features of stalking and psychopathology of victims. In: *Journal of Interpersonal Violence*, jg. 17, nr. 1, p. 50-63.
- Boney-McCoy, S. en D. Finkelhor (1996). Is youth victimization related to trauma symptoms and depression after controlling for prior symptoms and family relationships? A longitudinal, prospective study. In: *Journal of Consulting Clinical Psychology*, jg. 64, nr. 6, p. 1406-1416.
- Brewster, M. P. (2002). Trauma symptoms of former intimate stalking victims. In: *Women & Criminal Justice*, jg. 13, nr. 2, p. 141-161.
- Britt, C. L. (2001). Health consequences of criminal victimizations. In: *International Review of Victimology*, jg. 8, nr. 1, p. 63-73.
- Browne, A. en D. Finkelhor (1986). Impact of child sexual abuse: a review of the research. In: *Psychological Bulletin*, jg. 99, nr. 1, p. 66-77.
- CBS (2008). *Veiligheidsmonitor Rijk 2008 (landelijke rapportage)*. Voorburg/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Classen, C. C., O. G. Palesh en R. Aggarwal (2005). Sexual revictimization: A review of the empirical literature. In: *Trauma, Violence and Abuse: a review journal*, jg. 6, nr. 2, p. 103-129.
- Clements, P. T., M. R. Asaro, T. Henry en G. McDonald (2005). Assessment and intervention with youth exposed to sexual homicide of a family member. In: *Brief treatment and crisis intervention*, jg. 5, nr. 3, p. 300-309.

- Coker, A. L., K.E. Davis, I. Arias, S. Desai, M. Sanderson, H. M. Brandt en P.H. Smith (2002). Physical and mental health effects of intimate partner violence for men and women. In: *American journal of preventive medicine*, jg. 23, nr. 4, p. 260-272.
- Cole, J., T. K. Logan en L. Shannon (2005). Intimate sexual victimization among women with protective orders: types and associations of physical and mental health problems. In: *Violence and victims*, jg. 20, nr. 6, p. 695-715.
- Cook, B., F. David en A. Grant (1999). *Victims' needs, victims' rights: Policies and programs for victims of crime in Australia*. Canberra: Australian Institute of Criminology.
- Davis, K. E., A. L. Coker en M. Sanderson (2002). Physical and mental health effects of being stalked for men and women. In: *Violence and victims*, jg. 17, nr. 4, p. 429-443.
- Davis, R. C., B. Taylor en S. Bench (1995). Impact of sexual and nonsexual assault on secondary victims. In: *Violence and victims*, jg. 10, nr. 1, p. 73-84.
- Davis, R. C., B. Taylor en A. J. Lurigio (1996). Adjusting to criminal victimization: the correlates of postcrime distress. In: *Violence and victims*, jg. 11, nr. 1, p. 21-38.
- Denkers, A. J. M. en F. W. Winkel (1998). Crime victims' well-being and fear in a prospective and longitudinal study. In: *International Review of Victimology*, jg. 5, nr. 2, p. 141-162.
- Draijer, N. (1988). *Seksueel misbruik van meisjes door verwanten: een landelijk onderzoek naar de omvang, de aard, de gezinsachtergronden, de emotionele betekenis en de psychische en psychosomatische gevolgen*. Den Haag: ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.
- Dube, S. R., R. F. Anda, V. J. Felitti, V. J. Edwards en D. F. Williamson (2002). Exposure to abuse, neglect, and household dysfunction among adults who witnessed intimate partner violence as children: implications for health and social services. In: *Violence and victims*, jg. 17, nr. 1, p. 3-17.
- Dugan, L. (1999). The Effect of Criminal Victimization on a Household's Moving Decision. In: *Criminology*, jg. 37, nr. 4, p. 903-930.
- Elklit, A. (2002). Acute stress disorder in victims of robbery and victims of assault. In: *Journal of Interpersonal Violence*, jg. 17, nr. 8, p. 872-887.
- Elklit, A. en O. Brink (2003). Acute stress disorder in physical assault victims visiting a Danish emergency ward. In: *Violence and victims*, jg. 18, nr. 4, p. 461-472.
- Feldman Hertz, M., D. Prothrow-Stith en C. Chery (2005). Homicide survivors. Research and practice implications. In: *American journal of preventive medicine*, jg. 29, nr. 3, p. 288-295.
- Filipas, H. H. en S. E. Ullman (2006). Child sexual abuse, coping responses, self-blame, posttraumatic stress disorder, and adult sexual revictimization. In: *Journal of Interpersonal Violence*, jg. 21, nr. 5, p. 652-672.
- Finkelstein, J. en J. K. Yates (2001). Traumatic symptomatology in children who witness marital violence. In: *International Journal of Emergency and Mental Health*, jg. 3, nr. 2, p. 107-114.
- Friedman, K. (1982). *Victims and Helpers: Reactions to Crime*. US Department of Justice: National Institute of Justice.
- Gale, J. en T. Coupe (2005). The behavioural, emotional and psychological effects of street robbery on victims. In: *International Review of Victimology*, jg. 12, nr. 1, p. 1-22.
- Garbarino, J., C. P. Bradshaw en J. A. Vorrasi (2002). Mitigating the effects of gun violence on children and youth. In: *Future of children*, jg. 12, nr. 2, p. 72-85.
- Gidycz, C. A. en M. P. Koss (1989). The impact of adolescent sexual victimization: standardized measures of anxiety, depression, and behavioral deviancy. In: *Violence and victims*, jg. 4, nr. 2, p. 139-149.

- Gidycz, C. A. en M. P. Koss (1991). Predictors of long-term sexual assault aftereffects among a national sample of victimized college women. In: *Violence and victims*, jg. 6, nr. 2, p. 175-190.
- Girelli, S. A., P. A. Resick, S. Marhoefer-Dvorak en C. K. Hutter (1986). Subjective distress and violence during rape: their effects on long-term fear. In: *Violence and victims*, jg. 1, nr. 1, p. 35-46.
- Greenberg, M. S. en R. B. Ruback (1992). *After the crime: Victim decision making*. New York: Plenum Press.
- Holmes, M.M., H.S. Resnick en D.G. Kilpatrick (1996). Rape-related pregnancy: estimates and descriptive characteristics from a national sample of women. In: *American Journal of Obstetrics and Gynecology*, jg. 175, nr. 1, p. 320-324.
- Huth-Bocks, A. C., A. A. Levendosky en G. A. Bogat (2002). The effects of domestic violence during pregnancy on maternal and infant health. In: *Violence and victims*, jg. 17, nr. 2, p. 169-185.
- Jehel, L., S. Paterniti, A. Brunet, P. Louville en J. D. Guelfi (2006). Peritraumatic distress prospectively predicts PTSD symptoms in assault victims. In: *Encephale*, jg. 32, nr. 6, p. 953-963.
- Johansen, V. A., A.K. Wahl, D.E. Eilertsen, L. Weisaeth en B.R. Hanestad (2006). Acute psychological reactions in assault victims of non-domestic violence: peritraumatic dissociation, post-traumatic stress disorder, anxiety and depression. In: *Nord Journal of Psychiatry*, jg. 60, nr. 6, p. 452-462.
- Johansen, V. A., A.K. Wahl, D.E. Eilertsen, L. Weisaeth en B.R. Hanestad (2007). The predictive value of post-traumatic stress disorder symptoms for quality of life: a longitudinal study of physically injured victims of non-domestic violence. In: *Health and Quality of Life Outcomes*, jg. 21, nr. 5, p. 26-40.
- Jones, L., M. Hughes en U. Unterstaller (2001). Post-traumatic stress disorder (PTSD) in victims of domestic violence: A review of the research. In: *Trauma, Violence and Abuse: A Review Journal*, jg. 2, nr. 2, p. 99-119.
- Kaukinen, C. (2002). Adolescent victimization and problem drinking. In: *Violence and victims*, jg. 17, nr. 6, p. 669-689.
- Kendall-Tackett, K. A., L. M. Williams en D. Finkelhor (1993). Impact of Sexual Abuse on Children, A Review and Synthesis of Recent Empirical Studies. In: *Psychological Bulletin*, jg. 113, nr. 2, p. 164-180.
- Kilpatrick, D. G., C. L. Best, L. J. Veronen, A. E. Amick, L. A. Villeponteaux en G. A. Ruff (1985). Mental health correlates of criminal victimization: a random community survey. In: *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, jg. 53, nr. 4, p. 866-873.
- Kilpatrick, D. G., B. E. Saunders, L. J. Veronen, C. L. Best en J. M. Von (1987). Criminal Victimization: Lifetime Prevalence, Reporting to Police, and Psychological Impact. In: *Crime & delinquency*, jg. 33, nr. 4, p. 479-489.
- Kilpatrick, D. G. en R. Acierno (2003). Mental Health Needs of Crime Victims: Epidemiology and Outcomes. In: *Journal of Traumatic Stress*, jg. 16, nr. 2, p. 119-134.
- Koss, M. P., P. G. Koss en W. J. Woodruff (1991). Deleterious effects of criminal victimization on women's health and medical utilization. In: *Internal medicine*, jg. 151, nr. 2, p. 225-255.
- Lamers-Winkelmann, F., N.W. Slot, B. Bijl en A.C. Vijlbrief (2007). *Scholieren over mishandeling: Resultaten van een landelijk onderzoek naar de omvang van kindermishandeling onder leerlingen van het voortgezet onderwijs*. Amsterdam/Duivendrecht: PI Research.
- Land, H. van 't, C. Schoemaker en C. de Ruiter (2008). *Trimbos zakboek psychische stoornissen* (tweede uitgebreide druk). Utrecht: De Tijdstroom.

- Logan, T. K., L. Shannon, J. Cole en R. Walker (2006). The impact of differential patterns of physical violence and stalking on mental health and help-seeking among women with protective orders. In: *Violence Against Women*, jg. 12, nr. 9, p. 866-886.
- Logan, T. K., L. Shannon, J. Cole en J. Swanberg (2007). Partner stalking and implications for women's employment. In: *Journal of Interpersonal Violence*, jg. 22, nr. 3, p. 268-291.
- Macmillan, R. (2001). Violence and the Life Course: The Consequences of Victimization for Personal and Social Development. In: *Annual Review of Sociology*, jg. 27, p. 1-23.
- Maguire, M. (1982). *Burglary in a dwelling*. Londen: Heinemann Educational Books Ltd.
- Maguire, M. (1991). The Needs and Rights of Victims of Crime. In: *Crime and Justice: A Review of Research*, jg. 14, nr. 1, p. 363-375.
- Markesteyn, T. (1992). *The psychological impact of nonsexual criminal offenses on victims*. Ottawa: Solicitor General Canada.
- Mechanic, M. B., M. H. Uhlmansiek, T. L. Weaver en P. A. Resick (2000). The impact of severe stalking experienced by acutely battered women: an examination of violence, psychological symptoms and strategic responding. In: *Violence and victims*, jg. 15, nr. 4, p. 443-458.
- Menard, S. (2002). *Short en long term consequences of adolescent victimization*. U.S. Department of Justice: Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention.
- Ministerie van Justitie (2007). *Beleidsdoorlichting Slachtofferbeleid*. Den Haag: ministerie van Justitie.
- Murphy, S. A. (1996). Parent bereavement stress and preventive intervention following the violent deaths of adolescent or young adult children. In: *Death Studies*, jg. 20, nr. 5, p. 441-452.
- Murphy, S. A. (1999a). PTSD Among Bereaved Parents Following the Violent Deaths of Their 12-to 28-Year-Old Children: A Longitudinal Prospective Analysis. In: *Journal of Traumatic Stress*, jg. 12, nr. 2, p. 273-289.
- Murphy, S. A. (1999b). Changes in parents' mental distress after the violent death of an adolescent or young adult child: a longitudinal prospective analysis. In: *Death Studies*, jg. 23, nr. 2, p. 129-159.
- Murphy, S. A., L. C. Johnson, I. J. Chung en R. D. Beaton (2003). The Prevalence of PTSD Following the Violent Death of a Child and Predictors of Change 5 Years Later. In: *Journal of Traumatic Stress*, jg. 16, nr. 1, p. 17-28.
- Newburn, T. (1993). *The long-term needs of victims: A review of the literature*. London: Home Office.
- Norris, F. H. en K. Kaniasty (1994). Psychological distress following criminal victimization in the general population: cross-sectional, longitudinal, and prospective analyses. In: *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, jg. 62, nr. 1, p. 111-123.
- Pathé, M. en P. E. Mullen (1997). The impact of stalkers on their victims. In: *British journal of psychiatry*, jg. 17, nr. 1, p. 12-27.
- Rentoul, L. en N. Appleboom (1997). Understanding the psychological impact of rape and serious sexual assault of men: a literature review. In: *Journal of psychiatry and mental health*, jg. 4, nr. 4, p. 267-274.
- Resick, P.A. (1985). *Reactions of female and male victims of rape or robbery*. Rockville, MD: National Institute of Mental Health.
- Resnick, H. S., R. Acierio en D. G. Kilpatrick (1997). Health impact of interpersonal violence. 2: Medical and mental health outcomes. In: *Behavior and Medicine*, jg. 23, nr. 2, p. 65-78.

- Römkens, R.G. (1992). *Gewoon geweld? Omvang, aard, gevolgen en achtergronden van geweld tegen vrouwen in heteroseksuele relaties*. Amsterdam/Lisse: Swets & Zeitlinger.
- Ruback, R. B. en M. P. Thompson (2001). *Social and psychological consequences of violent victimization*. Thousand Oaks: Sage.
- Sales, E., M. Baum en B. Shore (1984). Victim readjustment following assault. In: *Journal of Social Issues*, jg. 40, nr. 1, p. 117-136.
- Sandfort, T.G. (1984). Sex in pedophilic relationships: An empirical investigation among a nonrepresentative group of boys. In: *Journal of Sex Research*, jg. 20, nr. 2, p. 123-142.
- Santiago, J. M., F. McCall-Perez, M. Gorcey en A. Eigel (1985). Long-term psychological effects of rape in 35 rape victims. In: *American Journal of Psychiatry*, jg. 142, nr. 4, p. 1338-1340.
- Schneider, A.L. (1981). Methodological problems in victim surveys and their implications for research in victimology. In: *Journal of Criminal Law and Criminology*, jg. 72, nr. 2, p. 818-838.
- Seedat, S., M. B. Stein en D. R. Forde (2005). Association between physical partner violence, posttraumatic stress, childhood trauma, and suicide attempts in a community sample of women. In: *Violence and victims*, jg. 20, nr. 1, p. 87-98.
- Shapland, J. en M. Hall (2007). What do we know about the effects of crime on victims? In: *International Review of Victimology*, jg. 14, p. 175-219.
- Skogan, W.G. (1975). Measurement problems in official and survey crime rates. In: *Journal of Criminal Justice*, jg. 3, nr. 1, p. 17-31.
- Skogan, W.G. (1981). *Issues in the measurement of victimization*. Washington: Bureau of Justice Statistics.
- Smale, G. J. A. (1977). *Slachtoffers van ernstige vermogens- en geweldsmisdrijven. Deel I: De materiële problematiek*. Groningen: Kriminologisch Instituut.
- Smale, G. J. A. (1980). *Slachtoffers van ernstige vermogens- en geweldsmisdrijven. Deel II: De immateriële problematiek*. Groningen: Kriminologisch Instituut.
- Smale, G. J. A. (1984). *Slachtoffers van ernstige vermogens- en geweldsmisdrijven. Deel III: De immateriële problematiek 2*. Groningen: Kriminologisch Instituut.
- Street, A. E. en I. Arias (2001). Psychological abuse and posttraumatic stress disorder in battered women: examining the roles of shame and guilt. In: *Violence and victims*, jg. 16, nr. 1, p. 65-78.
- Temple, J. R., R. Weston, B. F. Rodriguez en L. L. Marshall (2007). Differing effects of partner and nonpartner sexual assault on women's mental health. In: *Violence Against Women*, jg. 13, nr. 3, p. 285-297.
- Ullman, S. E. (2004). Sexual assault victimization and suicidal behavior in women: A review of the literature. In: *Aggression and Violent Behavior*, jg. 9, nr. 4, p. 331-351.
- Ullman, S. E. (2007). Relationship to perpetrator, disclosure, social reactions, and PTSD symptoms in child sexual abuse survivors. In: *Journal of Child Sexual Abuse*, jg. 16, nr. 1, p. 19-36.
- Wittebrood, K. (2006). *Slachtoffers van criminaliteit: feiten en achtergronden*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Zoellner, L. A., M. L. Goodwin en E. B. Foa (2000). PTSD severity and health perceptions in female victims of sexual assault. In: *Journal of Traumatic Stress*, jg. 13, nr. 4, p. 635-649.

Publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau

Werkprogramma

Het Sociaal en Cultureel Planbureau stelt twee keer per jaar zijn Werkprogramma vast. De tekst van het lopende programma is te vinden op de website van het SCP: www.scp.nl.

SCP-publicaties

Onderstaande lijst bevat een selectie van publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau. Deze publicaties zijn verkrijgbaar bij de boekhandel, of via de website van het SCP. Een complete lijst is te vinden op deze website: www.scp.nl.

Sociale en Culturele Rapporten

Investeren in vermogen. Sociaal en Cultureel Rapport 2006. ISBN 90-377-0285-6
Betrekkelijke betrokkenheid. Studies in sociale cohesie. Sociaal en Cultureel Rapport 2008. ISBN 978-90-377-0368-9

SCP-publicaties 2008

- 2008/1 Vrijwillig verzorgd. Over vrijwilligerswerk voor zorgbehoevenden en mantelzorgers buiten de instellingen (2008). Jeroen Devilee. ISBN 978-90-377-0353-5
- 2008/2 Vroeger was het beter. Nieuwjaarsuitgave 2008 (2008). ISBN 978-90-377-0344-3
- 2008/3 Facts and Figures of the Netherlands. Social and Cultural Trends 1995-2006 (2008). Theo Roes (ed.). ISBN 90-377-0211-8
- 2008/4 Nederland deeltijdland. Vrouwen en deeltijdwerk (2008). Wil Portegijs en Saskia Keuzenkamp (red.). ISBN 978-90-377-0346-7
- 2008/5 Het dagelijks leven van allochtone stedelingen (2008). Andries van den Broek en Saskia Keuzenkamp (red.). ISBN 978-90-377-0336-8
- 2008/6 De openbare bibliotheek tien jaar van nu (2008). Frank Huysmans en Carlien Hillebrink. ISBN 978-90-377-0351-1
- 2008/7 De openbare bibliotheek tien jaar van nu. De hoofdlijnen (2008). Frank Huysmans en Carlien Hillebrink. ISBN 978-90-377-0373-3
- 2008/8 The future of the Dutch public library: ten years on (2008). Frank Huysmans en Carlien Hillebrink. ISBN 978-90-377-0380-1
- 2008/9 De virtuele cultuurbezoeker. Publieke belangstelling voor cultuurwebsites (2008). Jos de Haan en Anna Adolfsen. ISBN 978-90-377-0357-3
- 2008/10 Gestruikeld voor de start. De school verlaten zonder startkwalificatie (2008). Lex Herweijer. ISBN 978-90-377-0339-9
- 2008/11 Sociale veiligheid ontsleuteld. Veronderstelde en werkelijke effecten van veiligheidsbeleid (2008). Lonneke van Noije en Karin Wittebrood. ISBN 978-90-377-0349-8
- 2008/12 Grijswaarden. Monitor ouderenbeleid 2008 (2008). Cretien van Campen (red.). ISBN 978-90-377-0376-4
- 2008/13 Overwegend onderweg. De leefsituatie en de mobiliteit van Nederlanders (2008). Lucas Harms. ISBN 978-90-377-0377-1
- 2008/14 De sociale pijler. Ambities en praktijken van het grotestedenbeleid (2008). Jeroen Hoenderkamp. ISBN 978-90-377-0378-8
- 2008/15 De school bestuurd. Schoolbesturen over goed bestuur en de maatschappelijke opdracht van de school (2008). Monique Turkenburg. ISBN 978-90-377-0338-2

- 2008/16 *Weinig over de schreef. Een onderzoek naar onwenselijk gedrag in de breedtesport* (2008). Annet Tiessen-Raaphorst, Jo Lucassen, Remko van den Dool, Janine van Kalmthout. ISBN 978-90-377-0360-3
- 2008/17 *Meedoen en gelukkig zijn. Een verkennend onderzoek naar de participatie van mensen met een verstandelijke beperking of chronisch psychiatrische problemen* (2008). M.H. Kwekkeboom en C.M.C. van Weert. ISBN 978-90-377-0369-6
- 2008/18 *Values on a grey scale. Elderly Policy Monitor 2008* (2008). Crétien van Campen (red.). ISBN 978-90-377-392-4
- 2008/19 *Overgebleven dorpsleven. Sociaal kapitaal op het hedendaagse platteland* (2008). Lotte Vermeij (SCP) en Gerald Mollenhorst (UU). ISBN 978-90-377-0367-2
- 2008/20 *Het platteland van alle Nederlanders. Hoe Nederlanders het platteland zien en gebruiken* (2008). Anja Steenbekkers, Carola Simon, Lotte Vermeij, Willem-Jan Spreuwers. ISBN 978-90-377-0366-5
- 2008/21 *Portretten van Mantelzorgers* (2008). Sjoerd Kooiker en Alice de Boer. ISBN 978-90-377-0347-4
- 2008/22 *De staat van de publieke dienst. Het oordeel van de burger over de kwaliteit van overheidsdiensten* (2008). Evert Pommer, Hetty van Kempen en Evelien Eggink. ISBN 978-90-3770370-2
- 2008/23 *Maten voor gemeenten 2008* (2008). Bob Kuhry, Jedid-Jah Jonker, Frans Knol, Ab van der Torre, m.m.v. Bureau Zenc. ISBN 978-90-377-0396-2
- 2008/24 *Deeltijd in beeld. Waarom vrouwen in deeltijd werken* (2008). Wil Portegijs, Mariëlle Cloin, Saskia Keuzenkamp, Ans Merens, Eefje Steenvoorden. ISBN 978-90-377-0397-9
- 2008/25 *Rapportage Sport 2008* (2008). Koen Breedveld, Carlijn Kamphuis, Annet Tiessen-Raaphorst. ISBN 978-90-377-0361-0
- 2008/26 *Betrekkelijke betrokkenheid; Studies in sociale cohesie. Sociaal en Cultureel Rapport 2008*. Paul Schnabel, Rob Bijl, Joep de Hart. ISBN 978-90-377-0368-9

SCP-publicaties 2009

- 2009/1 *Nooit meer dezelfde. Gevolgen van misdrijven voor slachtoffers* (2009). Willemijn Lamet en Karin Wittebrood. ISBN 978-90-377-0402-0
- 2009/2 *Emancipatiemonitor 2008* (2009). Ans Merens en Brigitte Hermans (red.). ISBN 978-90-377-0406-8
- 2009/3 *Goede burens kun je niet kopen. Over de woonconcentratie en woonpositie van niet-westerse allochtonen in Nederland* (2009). Jeanet Kullberg, Miranda Vervoort en Jaco Dagevos. ISBN 978-90-377-0401-3
- 2009/4 *De jeugd een zorg. Ramings- en verdeelmodel jeugdzorg 2009* (2009). John Stevens, Evert Pommer, Hetty van Kempen, Elke Zeijl, Isolde Woittiez, Klarita Sadiraj, Rob Gilsing, Saskia Keuzenkamp. ISBN 978-90-377-0355-9

SCP-essays

- 1 *Voorbeelden en nabeelden* (2005). Joep de Hart. ISBN 90-377-0248-1
- 2 *De stem des volks* (2006). Arjan van Dixhoorn. ISBN 90-377-0265-1
- 3 *De tekentafel neemt de wijk* (2006). Jeanet Kullberg. ISBN 90-377-0261-9
- 4 *Leven zonder drukte* (2006). Tjirk van der Ziel met een naschrift van Anja Steenbekkers en Carola Simon. ISBN 90-377-0262-7
- 5 *Otto Neurath en de maakbaarheid van de betere samenleving* (2007). Ferdinand Mertens. ISBN 978-90-5260-260-8

Overige publicaties

- Ondersteunende voorzieningen (2008). Roelof Schellingerhout. ISBN 978-90-3770354-2
- Wel of niet aan het werk (2008). Patricia van Echtelt en Stella Hoff. ISBN 90-377-0364-1
- Ontwikkeling van AWBZ-uitgaven 1985-2030 (2008). Evelien Eggink, Evert Pommer en Isolde Woittiez. ISBN 90-377-0365-8
- Veranderlijkheid van opvattingen over de EU (2008). Charlotte Wennekers. ISBN 978-90-377-0382-5
- Advies over het macrobudget huishoudelijke WMO-hulp voor 2009 (2008). Evert Pommer, Ab van der Torre. ISBN 90-377-0383-2
- Informatievoorziening integratie niet-westerse allochtonen. Inventarisatie van de beschikbare bronnen en voorstellen voor verbetering (2008). Jaco Dagevos en Mérove Gijsberts. ISBN 978-90-377-0388-7
- De ongreepbare nonrespondent (2008). Josine Verhagen. ISBN 978-90-377-0359 7.
- Europa's bureu. Europees nabuurschapsbeleid en de publieke opinie over de Europese Unie (2008). Paul Dekker, Albert van der Horst, Suzanne Kok, Lonneke van Noije en Charlotte Wennekers. ISBN 978-90-377-0381-8
- Minderheden meer gewicht. Over overgewicht bij Turken, Marokkanen, Surinamers en Antillianen en het belang van integratiefactoren (2008). Jaco Dagevos en Hans Dagevos. ISBN 978-90-377-0394-8
- Maatschappelijke organisaties in beeld. Grote ledenorganisaties over actuele ontwikkelingen op het maatschappelijk middenveld (2008). Esther van den Berg en Joep de Hart. ISBN 978-90-377-0391-7
- Dubbele nationaliteit en integratie (2008). Jaco Dagevos. ISBN 978-90-377-0398-6
- Werk en tevredenheid onder chronisch zieken met een langdurig lichamelijke beperking (2008). Mieke Cardol, Mieke Emmen en Mieke Rijken (Nivel), met medewerking van Cretien van Campen (SCP). ISBN 978-90-377-0409-9
- Continue Onderzoek Burgerperspectieven. Kwartaalbericht 2008. Deel 1 (2008). Paul Dekker en Eefje Steenvoorden. ISBN 978-90-377-0384-9
- Continue Onderzoek Burgerperspectieven. Kwartaalbericht 2008. Deel 2 (2008). Paul Dekker en Eefje Steenvoorden. ISBN 978-90-377-0393-1
- Continue Onderzoek Burgerperspectieven. Kwartaalbericht 2008. Deel 3 (2008). Paul Dekker, Tom van der Meer en Eefje Steenvoorden. ISBN 978-90-377-0410-5
- Wmo Evaluatie. Eerste tussenrapportage. De invoering van de Wmo: gemeentelijk beleid in 2007 (2008). Gijs van Houten, Mathijs Tuynman en Rob Gilsing. ISBN 978-90-377-0390-0
- Wmo Evaluatie. Tweede tussenrapportage. Ondersteuning en participatie van mensen met een lichamelijke beperking (2009). Anna Maria Marangos, Mieke Cardol en Mirjam de Klerk. ISBN 978-90-377-0399-3
- M|V. SCP-nieuwjaarsuitgave 2009 (2009). ISBN 978-90-377-0411-2

